

SIVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı

**TEORİ VE PRATİK ARASINDA ADALET VE KALKINMA
PARTİSİ'NİN MUHAFAZAKÂR KİMLİĞİNİN BİR ANALİZİ**

Yüksek Lisans Tezi

Mert SOĞUKOLUK

Sivas
Aralık 2019

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı

**TEORİ VE PRATİK ARASINDA ADALET VE KALKINMA
PARTİSİ'NİN MUHAFAZAKÂR KİMLİĞİNİN BİR ANALİZİ**

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Gülay ERCİNS

Sivas
Aralık 2019

KABUL VE ONAY

Üniversite : Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı
Tezin Başlığı : Teori ve Pratik Arasında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Muhafazakâr Kimliğinin Bir Analizi
Savunma Tarihi : 06.12.2019
Danışmanı : Prof. Dr. Gülay ERCİNS

Unvanı-Adı Soyadı

İmza

Jüri Başkanı : Prof. Dr. Gülay ERCİNS

Üye : Doç. Dr. Fatih ERTUGAY

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Raci KILAVUZ

Oy Birliği

Oy Çokluğu

Mert SOĞUKOLUK tarafından hazırlanan "TEORİ VE PRATİK ARASINDA ADALET VE KALKINMA PARTİSİ'NİN MUHAFAZAKÂR KİMLİĞİNİN BİR ANALİZİ" başlıklı tez, kabul edilmiştir. .../.../...

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL
Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

12./12/2019

Mert SOĞUKOLUK

ÖNSÖZ

Çalışmamı hazırlama sürecinde; akademik rehberliği, tez sürecini soğukkanlılıkla yönetmesi ve desteklerini esirgememesi sebebiyle değerli danışmanım sayın Prof. Dr. Gülay ERCİNS'e teşekkürü bir borç bilirim. Gerek lisans gerekse yüksek lisans döneminde bizlerin yetişmesinde büyük katkısı bulunan değerli hocam Prof. Dr. Halis ÇETİN'e; tez konusunda manevi desteklerinden dolayı Dr. Öğr. Üyesi Sefer DARICI ve Arş. Gör. Levent GÖRÜŞÜK hocama teşekkürlerimi sunarım. Farabi ve Erasmus Değişim Programları kapsamında bulunmuş olduğum üniversiteler arasında Hacettepe Üniversitesi'nden Doç. Dr. Mete Kaan KAYNAR hocama, Edutus College'den Macar tarihçi Dr. Keszthelyi CSABA'ya, Uluslararası Saraybosna Üniversitesi'nden sayın Serap FISO, Hamza PRELIJEVIC ve Dr. Admir MULAOSMANOVIC'e akademik katkılarından ve misafirperverliklerinden dolayı teşekkür ederim. Ayrıca tüm hayatım boyunca, maddi ve manevi her konuda destekçilerim olan sevgili annem, babam, ağabeylerim Turan Soğukoluk ve Mustafa Soğukoluk'a sevgilerimi ve saygılarımı sunarım. Bu tezi, hayata gözlerini yeni açan ve önünde yaşayacağı muhteşem yıllar olan yeğenim Muhammed Turan SOĞUKOLUK'a ithaf ediyorum.

Tez ile ilgili mevcut tüm hatalar şahsıma aittir. Tezin, ilgili okuyucuları için en küçük bir katkısı olması, benim için en büyük mutluluk olacaktır.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	iii
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vii
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM.....	5
1.MUHAFAZAKÂRLIK: KAVRAMSAL, KURAMSAL VE TARİHİ ÇERÇEVE	5
1.1. Kavram Olarak Muhafazakârlık.....	5
1.2. Muhafazakârlığın Temel İlkeleri.....	9
1.2.1. Gelenek	10
1.2.2. Din	12
1.2.3. Beşeri Eksiklik.....	13
1.2.4. Organik Toplum.....	14
1.2.5. Devlet, Hiyerarşi ve Otorite.....	16
1.2.6. Aile ve Mülkiyet	19
1.3. Muhafazakârlığın Tarihsel Kökeni.....	21
1.3.1. Aydınlanma Dönemi.....	22
1.3.2. Fransız Devrimi	25
1.3.3. Sanayi Devrimi	27
1.4. Muhafazakârlığa Farklı Yaklaşımlar	28
1.4.1. Kıta Avrupası Muhafazakârlığı	28
1.4.2. Anglo-Amerikan Muhafazakârlığı.....	29
1.4.3. Kıta Avrupası Muhafazakârlığı ile Anglo Sakson Muhafazakârlığı Mukayesesi	31
1.5. Muhafazakârlık Ve Liberalizm	33
2. BÖLÜM.....	37
TARİHSEL SÜREÇTE TÜRKİYE’DE MUHAFAZAKÂRLIK.....	37
2.1. Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Modernleşme Hareketleri ve Muhafazakârlık ...	38

2.2. Cumhuriyet Dönemi Modernleşme Süreci ve Muhafazakârlık	42
2.2.1. Siyasal Düşüncede Muhafazakârlık	45
2.2.1.1. Ziya Gökalp	45
2.2.1.2. Peyami Safa	47
2.2.1.3. Ali Fuat Başgil	49
2.2.1.4. Necip Fazıl Kısakürek	50
2.2.1.5. Yahya Kemal Beyatlı	52
2.2.1.6. Milli Türk Talebe Birliği	54
2.2.2. Siyasal Hareketler	57
2.2.2.1. Demokrat Parti	58
2.2.2.2. Adalet Partisi	61
2.2.2.3. Anavatan Partisi	62
2.3. 1980'den Günümüze Siyasal Sürece Kısa Bir Bakış	65
3. BÖLÜM.....	73
ADALET VE KALKINMA PARTİSİ.....	73
3.1. Adalet ve Kalkınma Partisi (Ak Parti).....	73
3.2. Ak Parti Parti Programı	75
3.3. Ak Parti'nin Muhafazakâr Demokrat Kimliği.....	78
3.3.1. AK Parti'nin Gelenek ve Tarih Anlayışı	80
3.3.2. AK Parti'nin Aileye Bakışı.....	85
3.3.3. AK Parti'nin Din Anlayışı	89
3.3.4. AK Parti'nin Otorite ve Devlet Anlayışı	93
3.3.5. AK Parti'nin Toplum ve Ara Kurumlara Bakışı.....	96
3.3.6. AK Parti'nin Mülkiyet ve Ekonomi Anlayışı	98
3.3.7. AK Parti'nin Değişim Anlayışı.....	101
SONUÇ.....	105
KAYNAKÇA	111
ÖZ GEÇMİŞ.....	123

KISALTMALAR

AK PARTİ	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
AP	: Adalet Partisi
ASDEP	: Aile Sosyal Destek Programı
DP	: Demokrat Parti
MGH	: Milli Görüş Hareketi
MTTB	: Milli Türk Talebe Birliği
MÜSİAD	: Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği
RP	: Refah Partisi
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
TİKA	: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı
YSK	: Yüksek Seçim Kurulu
YTB	: Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı
YY	: Yüzyıl

ÖZET

Muhafazakârlık, her ne kadar izleri Aydınlanma döneminde sürülebilse de esas olarak Fransa'da eski rejime ait olan tüm köklü kurum ve değerleri ortadan kaldırmaya çalışan 1789 Fransız Devrimi'ne karşı bir tepki, tavır ve tutum olarak ortaya çıkmıştır. Fransa'daki Devrim Üzerine Düşünceler (Reflections on the Revolution in France) adlı eserinde Edmund Burke, muhafazakârlığın temel düşüncelerine yer vermesinden dolayı muhafazakârlığın kurucusu olarak kabul edilmektedir. Türkiye'de muhafazakârlığın temelleri Tanzimat döneminde oluşturulmaya başlanmış ve gelişimini Cumhuriyet'in ilanından sonra da sürdürülmüştür. Muhafazakârlar, Cumhuriyetin ilk yıllarında toplumun dönüştürülmesine ve değiştirilmesine, toplum ve din arasındaki bağların koparılmaya çalışılmasına karşı tepki göstermişlerdir. Türkiye'de tek partili dönemin sona erip Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte muhafazakârlar, muhalefet konumundan iktidar konumuna geçmiştir. Demokrat Parti iktidarından sonra muhafazakâr politikalar ve söylemler Adalet Partisi ve Anavatan Partisi döneminde de devam etmiştir. Özellikle 24 Ocak kararları ile birlikte ekonomide liberal toplumda muhafazakâr söylemler üreten ve muhafazakârlıkla liberalizmi Türkiye'de bağdaştırmaya çalışan bir politika izlenmiştir. Türkiye'de 17 yıldır iktidarı elinde bulunduran AK Parti ise muhafazakârlığa yeni bir bakış açısı getirerek muhafazakârlık ve demokrasiyi birbiriyle bağdaştırmaya çalıştığını belirten bir söylem kullanmıştır. Muhafazakâr demokrasi bir siyasi kimlik olarak gören AK Parti, iktidarının ilk yıllarından itibaren bu görüş doğrultusunda siyasalar geliştirmeye çalıştığını dile getirmiştir. Muhafazakârlığın, toplumun gelenek ve değerleri ile kurulacak bağlantıdaki işlevine ek olarak demokratikleşme konusunda AK Parti tarafından yapılan çalışmalar AK Parti'nin muhafazakâr demokrat kimliğinin ifadesi olmuştur. Nihai olarak bu çalışmada, AK Parti'nin muhafazakâr uygulamaları ve söylemleri analiz edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: AK Parti, Muhafazakârlık, Muhafazakâr Demokrat

ABSTRACT

Although conservatism can be traced back the Enlightenment period, it emerged as a reaction, towards the French Revolution of 1789, which tried to eliminate all the fundamental institutions and values that belonged to the old regime in France. The Irish statesman, Edmund Burke is considered as founder of the conservatism, as his political work “Reflections on the Revolution in France”, contains the fundamental ideas of conservatism. The foundations conservatism in Turkey began to be formed in Tanzimat era and the proclamation of republic and has continued to pursue the development of the Republic. In conservative thinking, there appeared to be evidence of a public backlash to the transformation of the society, and to the attempt to break the ties between society and religion in the first decade of the Republic. Following the end of the Single-party period in Turkey, the Democrat Party came to power. As a result, Conservatives shifted away from opposition to power. After the ruling of the Democrat Party, conservative policies and political discourses continued in the period of the Justice Party and Motherland Party. Particularly with the 24th January decisions, a new policy which tried to harmonise conservatism with liberalism in Turkey and produced conservative discourses in the liberal society emerged. In Turkey, The Justice and Development Party (AK Party), which has been in power for 17 years, is bringing a new perspective to conservatism and has affirmed that it is trying to reconcile conservatism and democracy. AK Party, which considers conservative democrat as a political identity, has developed policies in line with this view since the first years of ruling. The studies carried out by AK Party on the democratisation of conservatism, and the traditions and values of the society have been the expressions of the Justice and Development Party identity. Conclusively, this study seeks to analyse AK Party’s conservative practices and discourses.

Key Words: AK Party (JDP), Conservatism, Conservative Democrat

GİRİŞ

Devrimsel değişime karşı bir tepkiyi ifade eden muhafazakârlık, ortaya çıktığı toplum ve dönemin niteliğine göre farklı özellikler sergileyebilmektedir. Karşısında yükselen ideolojilerin konumlarına göre her dönem varlığını bazı farklılaşmalarla sürdüren muhafazakârlığın bir düşünce akımı olarak ortaya çıkışında ve şekillenmesinde Aydınlanma Hareketinin, Fransız Devriminin ve Sanayi Devriminin çok önemli roller oynadığı ifade edilebilir.

Muhafazakâr düşünceyi şekillendiren ilk etken Aydınlanma Hareketi'dir. Aydınlanma Hareketi'nin temelini rasyonalizm (akılcılık) felsefesi oluşturmaktadır. Rasyonalizm, akıl yürütmenin insan davranışlarını biçimlendiren en mantıklı yol olduğunu savunmaktadır. Fransız Devriminin ise önce Avrupa sonrasında dünyaya yaymış olduğu ilke ve düşüncelerle, yalnızca Fransa'daki sistemi yıkmakla kalmamış birçok ülkede ortaya çıkan devrimlere öncülük etmiştir. Sanayi Devrimi ise sınırlı üretimin olduğu ve bireyciliğin az hissedildiği sanayi öncesi düzeni kökten değiştirmiştir. Aydınlanma Hareketi, Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi ortaya çıkış süreçleriyle birlikte kendilerinden önceki kurum, düşünce akımı, değer ve gelenekleri yadsıyarak etkilerini azaltmaya çalışmıştır. Böyle bir dönemde istikrarın, geleneğin, düzen içerisinde evrimsel değişimin, toplumsal ara kurumların erdemlerini yücelten düşünsel-siyasal bir akımın doğması kaçınılmaz hâle gelmiş ve muhafazakârlık ortaya çıkmıştır. Muhafazakârlık, İngiltere, Fransa, Almanya ve Amerika'da kendisini belli etmiş, klasik anlamda Kıta Avrupası ile modern anlamda Anglo-Amerikan düşüncesine sahip muhafazakâr düşünce gelenekleri ortaya çıkmıştır.

Türkiye'de ise 1980 sonrası siyasal süreçlerde, muhafazakârlığın yükselen bir siyasi söylem ve hareket olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Türk muhafazakârlığının özel bir evresi olarak nitelendirilen 1980 sonrası süreçte, tek başına iktidar olan AK Parti'nin muhafazakâr düşüncedeki yerinin Türk muhafazakârlığının evrimi bağlamında incelenmesi sağlıklı bir değerlendirme için vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Çalışmanın konusunu genel anlamda Türk muhafazakârlığının evrimi üzerinden AK Parti'nin teori ve pratik arasında uygulamaları ve söylemleri oluşturmaktadır. Çalışmada, AK Parti'nin muhafazakâr

düşüncedeki yeri gelenek, birey, aile, toplum, ekonomi, devlet, otorite, hiyerarşi, din konularındaki uygulamalardan ve söylemlerden hareketle ortaya konulması amaçlanmıştır.

AK Parti'nin muhafazakâr konumunu irdeleyebilmek için öncelikle Türk muhafazakârlığını; Türk muhafazakârlığına temel olmak üzere de, Batı'daki muhafazakâr düşünce ve temellerini inceleme yoluna gidilmiştir. İnceleme yapılırken ise bilimsel bir araştırmada hayati derecede önemli olan konu yöntem ya da metot konusudur. Herhangi bir araştırmada incelenecek konunun ruhuna uygun belirli bir metot takip edilmeden bilimsel, doğru ve tutarlı sonuçlara ulaşmak mümkün gözükmemektedir.

Araştırmada şöyle bir metot izlenmiştir: İlk olarak bilgi-belge toplarken literatür taraması ve dökümantasyon çalışması yapılmıştır. Bu eksende çalışmada öncelikle muhafazakârlık ve Türkiye'de muhafazakârlıkla ilgili farklı türdeki dökümanlar gözden geçirilmiştir. Daha sonra muhafazakârlıkla ilgili yabancı, yerli kitaplar ile çeviri kitapları irdelenerek konuyla ilgili çalışmalar incelenmiştir. Bu incelemeler yapılırken objektif olma adına lehte ve aleyhte yazılmış eserler incelenerek farklı ve eleştirel okumalar yapılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada betimsel analiz yönteminden bahsetmek mümkündür. Betimsel analiz, çeşitli veri toplama teknikleri ile elde edilmiş verilerin daha önceden belirlenmiş temalara göre özetlenmesi ve yorumlanmasını içeren bir nitel veri analiz türüdür. Bu analiz türünde araştırmacı incelemiş olduğu bireylerin görüşlerini çarpıcı bir biçimde yansıtabilmek amacıyla doğrudan alıntılara sık sık yer verebilmektedir (Özdemir 2010: 323-343).

Bu kapsamda, çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; çalışmanın amacı gereği kavramsal olarak muhafazakârlık tanımlandıktan sonra gelenek, din, beşeri eksiklik, organik toplum, devlet-hiyerarşi ve otorite, mülkiyet ve aile gibi muhafazakârlığın genel kabul gören temel ilkeleri üzerinde durulmuştur. Aydınlanma Dönemi, Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi döneminde muhafazakârlığın tarihsel süreci irdelenmiştir. Daha sonra ise muhafazakârlığın coğrafi olarak nasıl karşılık bulduğu Kıta Avrupası Muhafazakârlığı ve Anglo-Amerikan Muhafazakârlığı ile açıklanmaya çalışılmıştır. Kıta Avrupası

Muhafazakârlığı ile Anglo-Amerikan Muhafazakârlığı konularında muhafazakârlığın ele alınış biçimi irdelenerek arasındaki benzerlikler ve farklılıklar değerlendirilmiştir. Son olarak 1980 sonrası Türkiye’de muhafazakâr düşünceye atıfta bulunabilmek için muhafazakârlık ve liberalizm arasındaki benzerlikler ve farklılıklara değinilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, muhafazakârlığın Türkiye’deki gelişimi üç farklı zaman metodolojisi içerisinde incelenmiştir. İlk olarak Osmanlı Devleti içerisinde muhafazakâr hareketleri ortaya koyabilmek amacıyla, Tanzimat Dönemi’nden Cumhuriyet’in kuruluşuna kadar olan süreç ele alınmıştır. Ardından Cumhuriyet’in kuruluş sürecinden çok partili siyasal hayata geçiş süreci içerisinde muhafazakârlık incelenmiştir. Bu bölümde hem Osmanlı Devleti dönemini, hem de Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunu gören fikir adamlarının düşüncelerine yer verilmiş olup; Ziya Gökalp, Peyami Safa, Ali Fuat Başgil, Necip Fazıl Kısakürek, Yahya Kemal Beyatlı’nın fikir ve görüşleri paylaşılmıştır. Yine ilk kuruluşu 1916 olan ve zamanla değişime uğrayarak muhafazakâr görüşü benimseyen Milli Türk Talebe Birliği üzerinde durulmuştur.

Çok Partili siyasal hayata geçildikten sonra muhafazakâr eğilimler, siyasi alanda daha kolay temsil edilme imkânına kavuşmuştur. Yine bu bölümde Demokrat Parti, Adalet Partisi ve Anavatan Partisi içerisinde muhafazakâr eğilimler incelenmiştir. Son olarak muhafazakârlık adına düşünsel bir üretimin olmadığı, daha çok Yeni Sağ (Neo-Muhafazakârlık- Neo-Liberalizm) bağlamında siyasal uygulamaların söz konusu olduğu 1980 sonrası dönemden günümüze kadar olan süreçte yaşanan önemli siyasal gelişmelere kısaca değinilmiştir.

Çalışmanın ana temasını oluşturan üçüncü bölümde ise ilk olarak AK Parti hakkında genel bir bilgi verilerek kuruluş sürecine değinilmiş ve günümüze kadar olan siyasal süreci ile genel seçimlerde almış oldukları oy oranlarına yer verilmiştir. AK Parti’nin Parti Programı irdelenerek liberal ve muhafazakâr politikalara yönelik söylemleri ve uygulamaları yorumlanmaya çalışılmıştır. Yine bu bölümde AK Parti’nin muhafazakâr demokrat kimliği incelenerek tarih, gelenek, aile, din, otorite, devlet, toplum, ara kurumlar, mülkiyet, ekonomi, değişim hakkında uygulamaları ve partide Genel Başkanlık görevi üstlenmiş olan liderlerin söylemleri incelenmiştir.

AK Parti'nin gelenek ve tarih konusunda Kalkınma ve Demokratikleşme Programındaki ifadeleri incelenerek liderlerin açıklamalarına yer verilmiştir. AK Parti'nin iktidara geldikten sonra gelenek ve tarih konusunda önemli kurumlar arasında gördüğü Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA), AK Parti iktidarı döneminde kurulan Yunus Emre Enstitüsü, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) ve Türk Keneşi'nin kuruluş amaçlarına değinilmiştir. AK Parti'nin aile yaklaşımında Sevgi Evleri Projesi, Dünya Aile Zirvesi, Aile Sosyal Destek Programı ve Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı incelenerek yorumlanmaya çalışılmıştır. Din Anlayışında ise liderlerin söylemi ile parti programları incelenerek AK Parti'nin değişim anlayışına değinilmiştir.

Nihai olarak AK Parti'nin uygulamaları, parti programı, muhafazakâr demokrat kimliği ve partide Genel Başkanlık görevi yürütmüş liderlerin de söylemleri incelenerek muhafazakâr düşüncede genel kabul görmüş temel ilkelerle ne kadar örtüştüğü ortaya konulmaya çalışılmıştır.

I. BÖLÜM

1.MUHAFAZAKÂRLIK: KAVRAMSAL, KURAMSAL VE TARİHİ ÇERÇEVE

Bu bölümde muhafazakârlığın kavramsal analizi ve tarihsel süreci irdelenmiştir. Ardından, muhafazakârlığın her ülkenin siyasal, sosyal, tarihsel ve ekonomik etkenleri tarafından şekillenen türleri incelenmiştir. Sonrasında, Türk siyasal hayatının 1980 sonrası evresinde büyük bir etkisi olan ‘Yeni-Sağ’ anlayışa temel oluşturması sebebiyle muhafazakârlık ile liberalizm arasındaki ilişki incelenmiş ve bu kapsamda muhafazakârlığın evrimine değinilmiştir.

1.1. Kavram Olarak Muhafazakârlık

Muhafazakârlık, etimolojik olarak Türkçede kullanıldığı şekliyle “saklamak, bellekte tutmak, korumak” kelimelerinden yola çıkarak Arapça ‘hıfz’ sözcüğünden türetilmiştir (Safi 2007: 16). Günlük dilde muhafazakârlık sözcüğü ‘muhafaza etmek’ fiilinden yola çıkarak, mevcut/var olan bir durumu “devam ettirmek veya korumak” anlamına gelmektedir (Safi 2007: 16). Terminolojik olarak ifade edilmeye başlandığı 18. yüzyılın başlarında ise muhafazakârlık kavramı koruma veya muhafaza etme anlamına gelen Latince ‘Conservare’ ya da ‘Conservatismus’ kökünden gelmektedir (Jackson 1997: 158). Ortaçağ toplumlarında yasaları ve belli grupları koruyan anlamında ise ‘Conservator’ terimi kullanılmıştır (Akkaş 2003: 241-254).

Muhafazakârlık, kavram olarak Fransa’da ilk kez 1820’lerde, ruhban sınıfı ve politik restorasyon hakkındaki fikirleri yaymak için tasarlanan, Chateaubriand¹’ın ‘Le Conservateur’ adlı dergisinde dile getirilmiştir. İngiltere’de ise ilk kez 1830’da ‘Quarterly Review’ dergisinde yayınlanmıştır. 1835’ten itibaren, Tory Partisi’nin²

---

¹ François Rene de Chateaubriand 4 Eylül 1768- 4 Temmuz 1848 yılları arasında yaşamış olan Fransız yazar, diplomat ve politikacıdır. Fransız edebiyatının ilk romantik yazarları arasında yer almaktadır.

² İngiltere’de 1678-1834 yılları arasında muhafazakâr görüşler doğrultusunda faaliyet göstermiş siyasi bir partidir. Özellikle 19. yy’da İngiltere’de iki ana partiden biri olmayı başarmıştır. Günümüzde ise

resmi unvanına dönüşen muhafazakârlık kavramı 1840'lardan itibaren siyasi bir doktrin olarak Avrupa'ya yayılmıştır.

Edmund Burke, muhafazakâr düşüncenin gelişiminde göstermiş olduğu katkılar nedeniyle en önemli kuramcılardan biri olarak gösterilmektedir. Burke'ün düşüncesini savunmaya devam eden Fransız düşünürler Joseph de Maistre ve Louis de Bonald klasik muhafazakâr düşüncenin göze çarpan isimleri arasında yer almaktadırlar (Güler 2008: 119). Edmund Burke, 1790 yılında yazmış olduğu "Fransa'daki Devrim Üzerine Düşünceler" isimli kitabıyla muhafazakârlığın teorik bir çerçevesini oluşturmuştur. Muhafazakârlığın teorik çerçevesini oluşturmasına rağmen Burke, İngiltere Liberal Partisi olan Whigler Partisi'nde görev alıyordu. Ayrıca Burke, 1688 İngiliz Devrimi ve 1776 Amerikan Devrimini desteklemesine rağmen Fransız Devrimini şiddetli bir şekilde eleştirmiştir (Güler 2008: 125). İngiliz Devrimini desteklemesinin sebebinin eskiden beri süre gelmiş olan düzeni korumak amacıyla yapılan ılımlı bir değişim olarak gösteren Burke, Amerikan Devrimini ise Amerikan Kolonilerine gasp edilen haklarının iadesi olarak ifade etmiştir. Burke, Fransız Devrimini ise var olanı ve gelenekseli tamamen ortadan kaldıran, geçmiş ile bağı bulunmayan, daha önce bir benzerine rastlanmamış radikal, tepeden inmeci, ani değişimi savunan, siyasi ve sosyal kurumları baştan dizayn etmek isteyen bir devrim olarak nitelendirmektedir (Beneton 2011: 17). İngiliz Devriminin Fransız Devrimi ile arasındaki en büyük farkı kopuş ve süreklilik olgusunun oluşturduğu ifade edilebilir. Burke'ün ifadesiyle şimdiki zamanla geçmiş zaman arasında, bir kopukluk değil süreklilik vardır. Geçmişten bugüne, bugünden yarına yaşanan değişim, dışarıdan hiçbir müdahale olmaksızın kendi akışı içerisinde olmalıdır (Güler 2008: 139).

Tarihsel süreç içerisinde Burke, ılımlı İngiliz muhafazakârlığını örnek alırken Bonald ve Maistre uzlaşmaz katı muhafazakârlığı öngören Fransız muhafazakârlığını örnek almışlardır. Devlet ve millet kavramlarına muhafazakâr yaklaşımlarından dolayı Friedrich Hegel Alman muhafazakârlığını, Russel Kirk ile Robert Nisbet ise geleneği kabul edip devlet zorlayıcılığını reddeden Amerikan muhafazakârlığını örnek almıştır (Safi 2007: 44).

---

merkez sağ siyasi parti olarak İngiltere'de varlığını devam ettirmektedir ve Boris Johnson liderliğinde iktidar parti konumundadır.

Muhafazakârlığın farklı türlerine ve göstermiş olduğu değişime karşın tüm türleri için genel yaklaşımlardan söz etmek mümkündür. Muhafazakârlık kavramının düşünürlerce üzerinde uzlaşılan net bir tanımı olmadığı için muhafazakârlık yazarlar tarafından farklı türler şeklinde ve genel kabul görmüş ilkelerle açıklama yoluna gidilmiştir. Genel olarak literatürde Andrew Heywood, Russel Kirk, Samuel Huntington, Andrew Vincent'in muhafazakârlık ayrımları üzerinde durulmaktadır.

Fransız devrimi ile beraber nitelikli bir kimlik kazanan muhafazakârlık, Andrew Heywood'a göre, iktisadi ve siyasi değişime karşı bir tepki olarak ortaya çıkmış ve 'eski rejime' (ancient regime) dönmeye ilişkin bir eğilimi ifade etmektedir. Eskiye dönüş muhafazakâr tutumun temel değerlerinin ve topluma bakış açısının getirdiği bir kavramdır. Aydınlanma Dönemi ile Fransız Devrimi eleştirileri de eski rejime dönüş kavramıyla doğrudan ilgilidir (2014: 65). Heywood muhafazakârlığı, liberteryen, paternalist, otoriter ve yeni sağ (New Right) başlıklarıyla değerlendirmeye almıştır. İngiltere ve ABD'de güçlü olan Liberteryen muhafazakârlık, hiyerarşi, yükümlülük ve organikçi anlayış gibi sanayi öncesi düşüncelerde kendine bir yer bulsa da aynı zamanda bu muhafazakârlık türü klasik liberal düşüncelerden oldukça etkilenmiştir. Liberteryen muhafazakâr görüşe sahip olan düşünürler insan doğası hakkında daha kötümser bir düşünceye sahiptirler (2014: 95).

A.Heywood, paternalist muhafazakârlık düşüncesinde otorite, gelenek, mülkiyet düzen gibi en çok benimsenen değerler, tecrübe ve pratik koşulların ışığında gelişim gösterdiğinde fayda sağlanabileceğini ileri sürmektedir. Otoriter muhafazakârlık konusunda Maistre'nin görüşlerini ele alan Heywood, Maistre'nin ilgilendiği noktanın düzenin korunması olduğunu ifade etmiştir. Maistre'ye göre sadece düzen insanlara güvenlik sağlayabilir, devrim hatta reform, insanları bir arada tutan zincirleri zayıflatır ve baskı ile karmaşaya yol açmaktadır (2014: 96).

A.Heywood'un muhafazakâr görüş olarak tanımladığı son başlık ise Yeni Sağ muhafazakâr anlayışıdır. Yeni Sağ Muhafazakârlık anlayışı 1945 sonrası dönemde paternalist ve pragmatik düşünceler doğrultusunda Batı dünyasının çoğu yerinde hakimiyet sağlamıştır. Muhafazakârlar bu düşünce ile siyasi demokrasiyi kabul ettikleri gibi 1945 sonrası Yeni Sağ Muhafazakâr anlayışın hakimiyeti ile birlikte

sınırlı bir sosyal demokrasi tipini özümsemişlerdir. Yeni Sağ birbirlerine karşı zıtlıkları bulunan iki farklı geleneğin birleşmesidir. Sonuç olarak Yeni Sağ, iktisadî liberteryanizm ile sosyal alanda ve devlette otoriteryanizmin ortak sonucudur (2014: 96).

Yakın dönem muhafazakâr düşünürlerinden olan ve muhafazakârlığın ne bir ideoloji ne de bir din olduğunu, yalnızca bir düşünce biçimi olduğunu ifade eden Russell Kirk ise muhafazakârların nelere inandıklarını saptamanın bir dereceye kadar mümkün olduğunu ve muhafazakâr görüşlerin temel prensiplerini geçmişte bırakılan ikiyüz yılın oluşturduğunu ifade etmektedir. Russel Kirk, muhafazakâr düşüncenin sahip olduğu temel değerleri şöyle açıklamaktadır;

- I. *Muhafazakârlar, ahlakî düzenin süreklilik arz eden varlığına inanmaktadır,*
- II. *Devamlılığa, geleneklere ve teamüllere (âdetlere) inanırlar,*
- III. *Muhafazakârlar, zaman içerisinde süre gelen alışkanlıklarını sürdürme prensibine inanmaktadırlar,*
- IV. *Muhafazakârlara, alışkanlıklar yol göstermektedir,*
- V. *Çeşitlilik ilkesine önem atfederler,*
- VI. *Muhafazakârlar, mülkiyet kavramı ile özgürlük kavramının birbirleri arasında bağlantı olduğuna inanırlar,*
- VII. *Muhafazakârlar, doğal toplumu destekler ve kolektivizme karşı çıkmaktadırlar,*
- VIII. *Muhafazakârlar, iktidarın ve insanın ihtiraslarının ihtiyatlı bir şekilde sınırlandırılması gerektiğine inanırlar,*
- IX. *Güçlü bir toplumda değişim ve süreklilik üzerinde uzlaşma sağlanmalıdır. Uzlaşma ve süreklilik birlikte kabul görmelidir,*
- X. *İktidarın ve insanın hırsları ihtiyatlı bir şekilde sınırlandırılmalıdır (2005: 89).*

Muhafazakârlığı, üç ayrı sınıflandırmayla açıklayan Huntington ise ilk olarak muhafazakârlık düşüncesini seçkin teoriye aristokrat tarımsal sınıfların, 18. Yüzyılın sonu ile 19. Yüzyılın ilk döneminde Fransız devrimine karşı tepkilerini içeren eşsiz ve özel bir hareket olarak ifade etmektedir. İkinci olarak muhafazakârlığın özerk tanımlamasını yapan Huntington bu düşüncesinde muhafazakârlığı, geçerliliği olan ve temel ilkelere sahip düşüncelerden meydana geldiğini ifade etmiş; düzen, adalet, ölçülülük, denge gibi evrensel değerlere

dayandığını belirtmiştir. Üçüncü tanımlama durumsaldır ve muhafazakârlık farklılaşmadan, değişimden kaynaklanan bir düşünce olarak değerlendirilmektedir (Akt. Bakan ve Arpacı 2012: 131-140).

Andrew Vincent ise muhafazakârlık türlerinin net bir sınırının olmadığını, bu türlerin birbirleri arasında her zaman bir geçişkenlik olabileceğini ve bu sebeple muhafazakârlık türlerinin iç içe olduklarını belirtmektedir. Vincent, muhafazakârlık türlerini pederşahi, romantik ve gelenekçi muhafazakârlık olarak sınıflandırmıştır (2006: 98). Pederşahi muhafazakârlıkta devlet, koruyucu bir baba olarak görülmektedir. Romantik muhafazakârlık ise Sanayi devriminin getirmiş olduğu yıkıcı sonuçlara bir tepki olarak, hayali bir yaklaşımla yarı feodal geçmişe ve kırsal yaşama özlemi dile getirmektedir. Gelenekçi muhafazakârlık kavramı ise örf, adet ve geleneklerin çok fazla dile getirildiği, pratik aklın teorik akıldan daha üstün tutulduğu, değişimin geleneklerden doğan bir süreç olduğunu ifade etmektedir. Aynı zamanda toplumda hiyerarşi, otorite ve liderlik de bu sürecin bir sonucu olarak oluşmuştur (Vincent 2006: 102-105).

Muhafazakârlık devrimsel değişime karşı tepki göstermeyi, tepki gösterilmese bile şüpheli yaklaşmak gerektiğini belirten düşünce biçimi olarak ifade edilebilir. Bir başka ifadeyle muhafazakârlar, toplum tarafından gelen katı istemlerin toplumun temellerinde sarsıntı yaratacağını iddia ederek öncelikle devlet nezdinde sağlanması şartıyla toplumsal kurumların tamamında devamlılık ilkesinin gerekli olduğunu, radikal ve ani değişimlerin aksine kademeli olarak ılımlı ve küçük ölçekte değişimlerin yapılması gerektiğini belirtmektedirler.

1.2. Muhafazakârlığın Temel İlkeleri

Muhafazakâr düşüncenin esas aldığı ilkeler; din, gelenek, aile, toplumsal ara kurumlar ve otorite şeklinde sıralanabilir. Sözü edilen ilkeler, köklü geçmişe sahip muhafazakâr düşüncenin en temel kurumlarını teşkil etmektedir (Barış 2014: 223). Bu ilkeler muhafazakârlık hakkında farklı görüşlerin bulunmasının yanında muhafazakâr düşüncenin temel başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir. Muhafazakâr düşünce için bu ilkeler birbirlerinin tamamlayıcısıdır ve biri olmadan diğerinin eksik kaldığı ifade edilebilir.

1.2.1. Gelenek

Gelenek Marshall'a göre, belirli davranışsal değer ve normları benimseyip nesillere aktaran, hayali ya da gerçek bir geçmişten bugüne süreklilik gösteren, genel olarak yaygın bir şekilde kabul gören sembolik davranış şekilleri ve ya ritüellerle ilişkili toplumsal pratikler kümesidir (Akt. Şahin 2017: 892). Bir toplumun önceki nesillerinden gelecek nesillere dönüştürerek geçirdiği inançlar ve her türlü sosyal pratik, gelenek olarak değerlendirilir (Demir, Acar 2005: 161). Gelenek insanlık tarihi boyunca muhafazakârlığın temel ilkelerinin ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır.

Modernleşmenin, geleneksel kurumlara ve geleneğe zıt bir düşünceyi ifade ettiği düşünülürse, muhafazakârlığın temel dayanaklarını oluşturan ilkelere biri de "gelenek" ilkesidir (Vural 2003: 51). Heywood'un tanımlamasından yola çıkacak olursak gelenek, zamana direnerek ayakta kalmayı başaramamış değerler, kurumlar ve uygulamaları kapsamakla birlikte bir nesilden diğer nesle aktarılan, topluma ve insana ait olan her şeyi içeren temel bir muhafazakârlık ilkesidir. Muhafazakârlar, tarihsel süreçte sahip oldukları geleneklerini yok etmeden günümüze getirdiklerinden dolayı kendilerini tarih testinden geçmiş kabul etmektedirler (Heywood 2009: 86).

Muhafazakârların geleneğe önem vermesinin iki temel sebeple açıklanabileceğini ifade eden Topuz, bunlardan ilkinin, insanın sahip olduğu sınırlı akıl anlayışından dolayı her şeyi anlayamayacağından, tarihsel süreçte ön yargılardan ve geçmiş tecrübelerden yararlanma ihtiyacı olduğunu; ikinci sebebin ise muhafazakârlardan bazılarının dini inançları gerekçesiyle geleneğe inanmalarından kaynaklandığını belirtmektedir (2019: 50). Bu minvalde, sınırlı akıl anlayışını esas alarak geleneğe atıfta bulunan muhafazakârların genelinde bu anlayış, geçmişin ve geleneğin bilgelik düzeyinde birikiminden başka bir şey değildir.

Dini inançlarına paralel olarak geleneği benimsemiş olan muhafazakârların düşüncesinde ise yaşamakta olduğumuz dünya yaratıcı tanrı vasıtasıyla tasarlandığına göre dünyadaki değer, örf ve adetler de tanrı eliyle oluşturulmuştur. Dolayısıyla, gelenekler tanrının insanlığa bir lütfudur ve değiştirilmemelidirler. Burke'ün de belirttiği gibi muhafazakârlara göre toplum, 'doğal hukuk' ve ya 'yaratıcımızın yasası' tarafından şekillendirilmiştir. Tanrı yasaları doğrultusunda

oluşturulmuş dünya, insanlar tarafından değiştirilecek olursa tanrı iradesine karşı çıkmış olacaklarından dolayı dünya iyiye değil tam aksi yönde kötüye doğru gidecektir. Gelenek bu anlayışa göre tarihin ve toplumun dışında, dünyevi olmaktan ziyade dokunulmazlığa sahip kutsal olgudur (Topuz 2019: 52).

Muhafazakârlığın kurucusu olarak genel kabul gören Edmund Burke'e göre gelenek bağlamında, geçmiş zaman ile şimdiki zaman arasında bir kopukluktan ziyade süreklilik vardır. Bugünden yarına yaşanacak olan değişme, dışarıdan müdahaleye kapalı ve doğal akışı içinde gerçekleşmelidir (Erdoğan 2004: 5). Muhafazakâr düşüncenin önemli düşünürlerinden olan Micheals Oakeshott ise geleneği geçmişten köklerini alan ve günümüze ulaşan "süreklilik ilkesi" olarak ifade etmektedir (Akt. Vural 2003: 53). Bu kapsamda geleneğin, genel olarak devamlılığı ve dinamik bir sürekliliği ifade ettiğinden bahsedilebilir. Devamlılık ve sürekliliklerdeki kopmalar geleneğin giderek yozlaşmasına hatta yok olmasına sebep olmaktadır. Muhafazakârlar toplum için geleneğin sürekliliğinin vazgeçilmez bir gereklilik olduğunu belirtmektedirler (Safi 2007: 66). Değişimi, süreklilik ve devamlılık olgusundan hareketle değil de bir "kopuş" yoluyla gerçekleştirmeye çalışmak, yeniden biçimlendirilmek istenilen toplumun geleneklerini göz ardı etmek anlamına gelmektedir (Topuz 2019: 52).

Muhafazakârların geleneğe verdiği önemin diğer bir sebebi ise toplum ve birey için oluşturduğu bir kimlik duygusudur. Toplumdaki örf, adet ve ritüeller bireylerin güvendiği ve alıştığı bir özelliğe sahip olduğundan dolayı belirsiz değildirler ve örf, adet ve ritüellere şüpheyle yaklaşılmaz. Diğer bir ifadeyle gelenek, insanlara "köklü olma hissi" ve aidiyet duygusu vermektedir. Bu köklülük hissi gücünü tarihsel arka plandan almaktadır ve insanın kim olduğuna yönelik ortak bir kimliği de ifade etmektedir (Heywood 2014: 87).

Sonuç olarak gelenekler, toplumun kendinden önceki nesillerden devraldığı ve çeşitli aktarım yöntemleri vasıtasıyla daha sonraki nesillere ulaştırdığı her türlü maddi/manevi kurum, kuruluş ve uygulamalar biçimini de kapsayacak şekilde, toplumların ortak mirası olarak görülen unsurları/etmenleri oluşturmakta ve bundan dolayı da toplumların meşruiyetinin, sürekliliğinin ve devamının sağlanmasının kaynağı olarak görülmektedir (Yılmaz 2005: 40). Gelenek; bilinen, alışılmış,

güvenlik ve aidiyet duygusu yaratan yaşam deneyimleri, ritüel, örf ve adetlerin tümüdür denilebilir.

1.2.2. Din

Muhafazakâr düşüncede din kavramı, bir temel unsur olarak toplumsallığın oluşmasında insanla ilahi olan arasındaki temel ilişkiyi düzenlemektedir. Bu bağlamda din, toplumun ruhu ve önemli bir organizması olmasının yanı sıra toplumsal ilişkileri de sağlamlaştırıcı bir özelliğe sahiptir (Topuz 2019: 61). Din, muhafazakârlara göre yalnızca toplumun sürekliliğini tesis eden kuvvetli bir bağ değil aynı zamanda manevi ve bireysel bir alandır. Din, insanlar arasında aidiyet duygusu yaratması, insanları doğru davranışa yönlendirmesi ve toplumsal düzenin tesisi konusundaki önemi sebebiyle vazgeçilmez öneme sahip bir toplumsal kurumdur. Muhafazakârlar dinin, muhafazakâr düşünce içerisinde en önemli bileşen/unsur olduğu hususunda hemfikirdirler (Erdoğan 2004: 6). Nitekim Burke’de bu konuda “Fransa’daki Devrim Üzerine Düşünceler” isimli eserinde “*Dinin, sivil toplumun ve iyi ve güzel olan her şeyin temeli olduğunu biliyoruz daha doğrusu bunu içimizde hissediyoruz. Biz İngilizler bu kanaati taşıyoruz; insan zihninin biriktirdiği saçmalıkların çağlar boyunca âdeta kabuklaştığı batıl inanç lekesinin olmadığına; İngiltere halkının yüzde doksan dokuzunun dinsizliği tercih etmeyeceğine inanıyoruz*” (Burke 2016: 133) ifadelerini kullanmıştır.

Muhafazakâr düşüncede din olgusu, yalnızca bir inanç unsuru olarak görülmemekte; aynı zamanda sembolleri, kurumları ve otoritesi aracılığıyla toplumsal birlikteliği tesis etme konusunda bir manevi bağ olarak bütünleştirici bir görevi olduğunu da ifade eden Erdoğan’a göre din, insanları kanaatkâr olmaya yönlendirmesi sebebiyle toplumsal disiplini de pekiştirici bir rol oynamaktadır (2004: 6). Bu bağlamda muhafazakârların dinin kendisinden ziyade toplumsal işlevleri konusunda ilgili oldukları ifade edilebilir. Muhafazakârlar, dinin inanç ve ibadet boyutundan ziyade din bağının işlevi ve dinin sembolleriyle ilgilidirler. Muhafazakârlar her ne kadar dinin işlevi ve dini sembolleriyle ilgilenseler de dindarlıkla bir şekilde bağının bulunduğuna dikkat edilmelidir. Muhafazakâr düşüncede din korunan ve amaç olarak görülen bir olgu değil, dinin korunduğu algısı oluşturarak kutsallığından yararlandığı ve bir araç olarak görüldüğü ileri sürülmektedir. Buna göre muhafazakârlık toplum faydası güderek dinin kendisini

olduğu gibi kabul etmemekte onu modern bir müdahaleye tabi tutmaktadır. Dünyevi saiklerle dini yeniden yorumlamaya çalışır (Topuz 2019: 63). Din, insanların vicdanında yalnızca rasyonel düşünceye tepki gösteren, sezgi ve inanca dayalı bir düşünce sisteminden ziyade tüm toplumsal ve bireysel alanı içine alan bir olgudur. Bu bağlamda din, içinde bulunduğumuz yüzyılda da özelde muhafazakâr düşüncenin genelde ise sağ düşüncelerin felsefi ve düşünsel temellerinin oluşmasında katkısını sürdürmektedir.

1.2.3. Beşeri Eksiklik

Muhafazakârlık birçok bakımdan beşeri eksiklik felsefesidir. Diğer ideolojiler, insanın sosyal koşullarında iyileştirmeler yapıldığında, insanların iyi olabileceğine veya insanın doğası gereği iyi olduğuna inanmaktadırlar. Muhafazakârlar ise bu tarz düşüncelerin üzerinde fazla durmamaktadırlar. Bu düşüncenin yerine teorilerini insanların hem mkemmelleştirimeyeceği hem de eksikliği üzerine inşa ederler. Muhafazakârlar, esas itibariyle insanın güvenlik arayışı içinde olan sınırlı yaratıklar olduğunu düşünmektedirler. İnsanlar bilinene, denenmişe, aşına olunana yanaşırlar. Ahlakı yozlaşma her insanın içinde bir sırdır ve insan rasyonalitesi güvenilir değildir (Heywood 2014: 88-89).

İnsanlar ilk olarak, psikolojik açıdan bağımlı ve sınırlı yaratıklar olarak görülürler. İnsanların aidiyet ve güvenlik arzusu, muhafazakârların sosyal düzenin gerekliliğine atıfta bulunmalarına ve özgürlüğün cazibeleri hususunda şüphe içine girmelerine neden olmuştur. İnsan hayatı için düzen, tahmin edilebilirliğin ve istikrarın teminatıdır. Öte yandan muhafazakârlar, suç veya ahlksızlık teşkil eden davranışların bireyden kaynakladığını, insanların ahlaki olarak eksiklik içerisinde olduklarını düşünmektedirler (Heywood 2014: 89). Muhafazakârların insan doğasına bakış açıları kötümser olup insanın doğuştan tamahkr, bencil olduğunu düşünürler.

İnsanın doğasındaki kusurluluk veya eksiklik fikrinin temel olarak iki kaynağa dayandığını belirten zipek'e göre bu kaynaklar seküler ve dinsel kaynaklar oluşturmaktadır (2004: 108). Dinsel kaynaklı kusurluluk veya eksiklik fikri, Hıristiyanlığın kusurlu düşüncesi olan 'ilk günah' doktrinine dayanmaktadır. Bu görüşten hareketle muhafazakârlar otoriteyi, toplumu ve düzeni tanımlamaya çalışmışlardır (Vincent 2006: 108).

İnsanın kusurlu ve eksik olduğu yönündeki seküler kaynaklı muhafazakâr görüşe göre ise, insanların kapasitesi dünyayı anlama konusunda sınırlıdır. Maistre'nin “*insan ürünü olan her şey yaratıcısı kadar zavallıdır*” (Akt. Vincent 2006: 108) deyişi, bu anlamda önemlidir. Bu görüşe göre insanlar, eksik ve kıt bilgiye sahip olduğundan dolayı, sosyal ve tarihsel bakımdan, sınırlı varlık olarak görülmektedirler ve bu sebeple insan aklına güvenmek muhafazakâr düşünceye göre büyük bir hatadır. İnsan için gelenekler ve alışkanlıklar güvenilir yol göstericileri arasında yer alırlar. İnsanın sınırlı akıl anlayışı hiçbir zaman değişmediği gibi, aynı zamanda da evrenseldir (Vincent 2006: 109). Bu nedenle, insanın doğasının eksik ve kusurlu olduğu düşüncesi muhafazakârlığın temel düşüncesini oluşturmaktadır. Muhafazakârlar, insanın eksik ve kusurlu olması durumunu herhangi bir siyasal araçla düzeltme imkânının olmadığını savunmaktadırlar. Burke'de aynı şekilde bireyin sahip olduğu sınırlı akla kuşkusunu şöyle ifade etmektedir:

“Bu aydınlanmış çağda ben, bizlerin genellikle tasarlanmış olmayan, düşünülerek oluşturulmamış düşüncelerin insanları olduğumuzu itiraf edecek kadar cesurum. Tüm eski önyargılarımızı kaldırıp atmak yerine, onları hatırı sayılır bir ölçüde bağrımıza basıyoruz... İnsanları, her birinin kendi hususi akıl birikimini kullanarak yaşamaya ve ticaret yapmaya bırakmaktan korkuyoruz; çünkü her bir insandaki bu sermayenin küçük olduğundan yana kuşku duyuyoruz. Bireylerin, kendilerini ulusların ve çağların genel (bankasından ve sermayesinden) faydalandırmalarının daha iyi olacağını düşünüyoruz” (Burke 2016: 176). Muhafazakârların insan doğasına ilişkin olumsuz görüşlerde bulunması, organik topluma ilişkin düşüncelerin oldukça önem kazanmasına neden olmuştur. Çünkü insan, yalnızca toplum içerisinde bir varlık kazanabilmektedir.

1.2.4. Organik Toplum

Muhafazakârlar, toplumu bir organizma olarak görmektedirler. Tıpkı insandaki gibi bu organizmaların parçaları da akciğer, karaciğer, beyin, kalp gibi çalışmaktadır. Organizmalar makinelerin aksine, düzenlemeye tâbi tutulabilir ve doğal unsurlar tarafından şekillendirilir. Nihaî olarak organik bir toplum, zorunluluk ile şekillendirilir. Örneğin, aile herhangi bir siyaset teorisyeni veya sosyal düşünür tarafından icat edilmemiştir (Heywood 2009: 91).

Organik toplum anlayışı, toplumun parçalarına yönelik tutumumuzu şekillendirdiği gibi muhafazakârların yerleşmiş olan değerlerin korunmasının

temelini oluşturmaktadır. Bu tutum muhafazakârların, paylaşılan değerleri ve ortak kültürü önemseydiğini göstermektedir. Bu bağlamda muhafazakârlar kültürel ve ahlâkî çoğulculuk kaygısı taşımakta olup çok kültürlü toplumların istikrarsız olduklarını savunmaktadırlar. Nihâî olarak muhafazakârların, ulusa neden değer attiklerini organik toplum anlayışı açıklamaktadır (Heywood 2009: 92). Uluslar da tıpkı aileler gibi aynı gelenekleri, kültürü, tarihi ve dini paylaşan toplumlar içinde doğal olarak oluşmaktadırlar.

Toplum, muhafazakâr düşünürlerin üzerinde önemle durdukları konulardan biridir. Neredeyse tüm muhafazakâr düşünürler söz konusu toplum olduğunda aynı temel noktalara değinmektedirler. Temel nokta ise toplumun nasıl tanımlandığıyla ilgilidir. Toplum muhafazakârla göre; temelinin geçmişe dayandığı, var olan düzen içerisinde geleceğe uzanacak olan ve hiçbir şekilde kendisine müdahalede bulunulmaması gereken canlı ve organik bir yapıdır (Çaha 2004: 19). Bu tanım, toplum söz konusu iken muhafazakârların belirtmiş oldukları temel değerleri içerisinde barındıran bir tanımdır. Toplumun tarihselliği veya arka plânı; kompleks, farklılaşmış, canlı ve organik bir yapı olmasından dolayı muhafazakârların üzerinde önemle durduğu konular olarak belirlemektedir. Muhafazakârların toplum anlayışı hem işlevsellik hem de canlılık açısından farklılaşmış, mükemmel bir organizmaya benzetilmektedir. Toplumun gelişimi tıpkı organizmanın gelişimine benzemektedir. Değişik evrelerden geçmesi sebebiyle her evre kendisine farklı şeyler kazandırmaktadır. Toplum, iç dinamiğiyle kendisini yenileme özelliğine sahiptir. Toplumlar içinde buldukları zaman şartlarına göre işlevi bitmiş kurumlarını, değerlerini ve süreçlerini yenileriyle desteklerler (Çaha 2004: 19).

Söz konusu toplum olduğunda muhafazakârların göstermiş olduğu hassasiyet “süreklilik” olgusudur. Toplumun, tarihi birikimini geleceğe taşıyacak olan kurumlar ve değerler kesintiye uğramamalıdır. Süreklilik, siyasal ve toplumsal yaşamı kaoslardan, buhranlardan ve bunalımlardan kurtarabilecek bir güç olarak görülmektedir. Bununla beraber süreklilik olgusu, istikrar özelliğiyle ekonomik, siyasal, kültürel ve toplumsal zenginleşmenin oluşmasında kilit bir kavramdır. Muhafazakârlar teknolojik hayatta, bilim dünyasında ve hayatın çoğu alanındaki yaratıcılığın temel etkeninin süreklilik olduğuna inanmaktadırlar. Toplumsal değişim konusunda ise muhafazakârlar temel olarak iki şeye tepki göstermektedirler.

Bunlardan ilki toplumu sun'î, cansız ve müdahaleye açık bir şey olarak gören ve onu tekrar dizayn etmeyi veya düzenlemeyi planlayan devrimci düşünce; ikincisi ise toplumsal yaşam alanında sanayi devriminin getirmiş olduğu yıkımlardır. Muhafazakâr toplum anlayışında bu iki konu temel alındığında önemli ölçüde tepki gösteren bir niteliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır (Çaha 2004: 63-68).

Sanayi toplumu akraba, komşuluk, aile ve cemaat yapılarını olumsuz yönde etkileyerek bunların çözülmesinin zeminini hazırlamıştır. Muhafazakârlar, çözülen bu yapıların toplumsal düzen bağlamında önemi ve tekrar imar edilmesi konusunda görüş belirtmektedirler. Ancak muhafazakârlar kaynağı neresi olursa olsun toplumsal mühendislik düşüncesinin her türlüüne karşı tepki göstermektedirler. Topluma yapılacak olan herhangi bir müdahale onun doğal ahengini ve doğasını bozar. Ahenk, denge ve muvazene toplumun sürekliliği ve istikrarı için oldukça önemlidir. Muhafazakârlar, toplumsal değişim konusunda anavatani neresi olursa olsun doğal evrimi savunmaktadırlar. Bu bağlamda “doğal düzen” kavramı muhafazakârların toplum konusunda başvurmuş oldukları kilit kavramlardan biridir (Özgüven 2009: 25).

1.2.5. Devlet, Hiyerarşi ve Otorite

Devlet, hiyerarşi ve otorite kavramları özellikle toplumsal ve siyasal düşünce bakımından temel bir anlama sahiptir. Devletin doğası, kökeni ve işleyişi hakkında farklı düzeylerde ortaya çıkan tartışma alanları, modern siyasal düşünceler hakkında temel ayrışma noktalarından birini oluşturmaktadır. Muhafazakâr düşüncede özellikle devlet ve devletin sürekliliğini sağlayan, yararlılığı ispatlanmış geleneksel kurumlar önem teşkil etmektedir. Muhafazakârlık, devletin meşruiyetine ve kökenine yönelik olarak modern dönemde ortaya atılmış olan ve farklı düşünürlerce çeşitli şekillerde yorumlanan “*toplumsal sözleşme*” düşüncesine mesafeli yaklaşmaktadır. Muhafazakâr düşünceye göre toplumsal sözleşmeden bahsedebilmek için ilk olarak süreklilik ve devamlılık kapsamında düzgün bir şekilde işlemekte olan toplumsal düzen gereklidir. Toplumsal düzenin olmaması durumunda toplumsal sözleşmeden bahsedilemez ve bu anlamda devlet, karmaşık sorunların temelini oluşturmaktadır (Duman 2010: 34-44).

Devletin muhafazakâr düşüncede, karmaşık sorunlar arasında yer almasının temel sebebi devletin rolü hakkındaki görüş farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Devletin rolü konusunda muhafazakâr düşüncede bir belirsizlik hâkimdir. Hobbes'cu siyasi gelenekte bir yandan ahlâkın ve kanunların dayanağı olarak gösterilen devlet güçlü olarak ifade edilirken, diğer taraftan insanın eksik ve kusurlu bir varlık olarak görülmesi sebebiyle, kusurlu insan tasarımı olan güçlü devlete yönelik güvensizlik de ifade edilmektedir. Çünkü eksik ve kusurlu atfedilen insanın, otoritenin zayıflaması durumunda kendiliğinden uyum sağlayamayacağı, bağımsız hareket edeceği ve sonuç olarak anarşiye yöneleceği görüşleri ileri sürülmektedir. Kusurlu insana devlet namına güç verilmesi durumunda tahribatlar meydana gelecektir (Safi 2007: 87-88).

Muhafazakâr görüşe göre siyasal otoritenin toplumdaki en üst hiyerarşik yapı olarak devlete karşı geldiği görülmektedir. Kurum olarak otoritenin temel dayanağı devlettir. Toplumsal düzenin varlığının devam ettirilebilmesi ve sürekliliğinin sağlanması için güçlü bir otorite olarak devletin varlığı zorunludur. Süreç içerisinde kendiliğinden oluşan bu siyasal yapının ya da otoritenin anarşiye karşı bir güven ortamı oluşturduğu da söylenebilir (Çaha 2004: 110). Devletin varlığı konusunda Burke *“Devlet, bilimde ortaklıktır; sanatta ortaklıktır; her erdemde ve topyekûn mükemmeliyette görülen bir ortaklıktır. Çoğu nesilde, söz konusu ortaklığın nereye varılacağı bilinemediğinden, bu ortaklık, yaşayanlarla ölümler ve henüz doğmamışlar arasındaki bir ortaklıktır aynı zamanda. Her bir devletin yaptığı sözleşme, alttakilerle üsttekileri birbirine bağlayan, görünen dünya ile görünmeyen dünyayı irtibatlandıran, tüm maddi ve manevi yapıları sapsağlam bir arada tutan ebedi bir toplumun o yüce ve kadim sözleşmesinde yer alan bir hüküm niteliğini taşımaktadır”* (Burke 2016: 141) ifadelerini kullanarak devletin otoritesinin kaynağını açıklamıştır.

Devletin zaman geçtikçe monarşik yapıdan ayrılması, muhafazakârların devlete karşı bakış açısını şüpheli duruma getirmiştir. Zaman içerisinde ise devleti mutlak ilahi gücün dünyevi bir yansıması olarak ifade eden idealist Alman düşüncesi, Aydınlanma Düşüncesi ile monarşik devletin kutsallığını bir araya getirerek yeni kutsallığa evrimini sağlamıştır. Özellikle muhafazakârlığın milliyetçilikle anılmaya başlanmasından sonra devlet, milletin somutlaşmış bir hâli olarak algılanmaya başlanmıştır (Safi 2007: 88).

Kısaca ifade etmek gerekirse, muhafazakâr düşünce geleneği Burke'den bugüne kadar devlete, yalnızca ona uygun görülen yetkinin verilmesi taraftarı olmuştur. Fakat devlete uygun görülen yetkinin ne olduğu hususunda muhafazakâr düşünürler arasında ortak bir düşüncenin de olmadığı görülmektedir (Topuz 2019: 66). Monarşik ve yarı feodal rejimlerin etkisi altında kalan Kıta Avrupa'nın Mosher ve Maistre gibi muhafazakârlarından farklı olarak Edmund Burke ve onun düşüncesini benimsemiş olan İngiliz muhafazakârları parlâmenter yönetimden ve dengeli anayasadan yana olmuşlardır (Vincent 2006: 75).

Klasik muhafazakârlar devletin her şeyi yapabilmesi ve mutlak iktidarı elinde bulundurması gerekliliğine inanmaktadırlar. Ancak, liberallere göre devletin alanının belirli ve sınırlı olması gerekmektedir. Liberal görüşe göre devletin sahip olacağı ve otoritesini kullanacağı alan daraltılmalı ve serbest piyasaya müdahale edilmemelidir. Liberal görüş devleti sadece kamu malı üretmekle görevli bir otorite olarak görürken, klasik muhafazakâr görüş devleti ahlâkın, siyasetin ve kanunun bir bütünü olarak görmektedir. Devlet anlayışı konusunda, liberal düşünce ile klasik muhafazakâr düşünce arasında bir zıtlık olduğu görülmektedir (Safi 2007: 89).

Devlet anlayışına ek olarak otorite ve hiyerarşi kavramları muhafazakâr düşüncede vazgeçilmez bir konuma sahiptir. Otorite kavramı muhafazakâr düşüncede bilinçli bir yapıma ve rasyonel tasarıma dayanmayan, süreç içerisinde kendiliğinden oluşmuş kavramdır (Safi 2007: 92). Bu bağlamda muhafazakârlar, toplum gibi otoritenin de tarihsel bir süreç sonucunda oluştuğunu belirtmektedirler. Dolayısıyla muhafazakârlar, otoritenin sözleşme kurumlarıyla oluşmadığını ileri sürmektedirler. Buna göre otoritenin temeli bireylerin özgür iradesine dayalı toplumsal bir sözleşmeye değil sadakate dayanmaktadır. Sadakat aracılığıyla benimsenen otorite, varlığını kusurlu insan aklının ürünü olan yapay bir sözleşmeye değil sadakate dayandırmaktadır (Özipek 2004: 104).

Muhafazakâr düşüncede otorite, meşruiyetin ve toplumsal güvenin temel kaynağıdır. Kişiler geleneğe, toplumsal kurumlara, topluma ve devlete sadakat bağı ile bağlıdırlar (Özipek 2004: 104). Sadakatin temelinde bireye itaat etmesi gerektiğini ifade eden dini olmayan ya da dini argümanların emredici özelliği yatmaktadır. Çünkü otorite hem devletin hem de dinin içeriğinde varlık gösteren

temel ilkedir. Fakat otoritenin kaynağı muhafazakâr gelenekte zaman zaman dini olmayan argümanlara dayansa da son tahlilde otoritenin kaynağı tanrısaldir (Safi 2007: 93).

Muhafazakârlar devletin otoriteyi kullanırken toplumu oluşturan topluluklara ve bireylere hareket özgürlüğü tanınması gerektiğini ifade etmektedirler. Bu sebeple devlet, sahip olduğu otoritesini toplumsal kurumlarla paylaşmalıdır. Aksi takdirde iktidarın zorbalığa yöneleceği düşünülmektedir. Bu bağlamda, muhafazakârlar otoritenin birey ile devlet arasındaki kurumlara paylaşılması gerektiğini belirtmektedirler. Böylece zorbalığın önüne geçilir ve toplumsal kesimlere güç hiyerarşik olarak dağıtılmış olur (Topuz 2019: 70).

Muhafazakâr toplumun organik bir toplum olması, muhafazakârlıkta sosyal statülerin ve konumlarının da hiyerarşik olmasını zorunlu kılmaktadır. Fransız muhafazakâr düşünür Bonald'a göre toplumdaki otoriteler, bireysel statüler ve iş görme yetisi hiyerarşisi, insan vücudundaki nörofizyolojik iş görme yetisi hiyerarşisine benzetmektedir. Diğer bir ifadeyle insan vücudundaki böbrek, beyin, kalp gibi organlar nasıl farklı görevlere sahipse toplumu oluşturan farklı sınıflar, bireyler ve grupların da kendine has belirli görevleri vardır. Bonald, hiyerarşinin evrende yer alan en küçük yapıtaşından en tepedeki Tanrıya kadar sınıflandırmalar olduğunu ifade etmektedir. Benzer şekilde Hegel de, sivil toplumun ve ara kurumların farklı katmanlardan meydana geldiğini belirterek hiyerarşi kavramına vurgu yapmaktadır. Bu sebeple muhafazakârların “doğal aristokrasi”³ düşüncesini benimsemiş oldukları söylenebilir (Heywood 2014: 92). Sonuçta, muhafazakâr düşüncede hiyerarşi kavramı, organik toplum anlayışında görüldüğü gibi paternalist devlet anlayışının zeminini hazırlamakta ve temelini oluşturmaktadır.

1.2.6. Aile ve Mülkiyet

Muhafazakâr toplumun oluşmasında temel kurum olarak kabul edilen aile, yalnızca bir kurum olması sebebiyle toplumun temelini oluşturmamaktadır. Aile aynı zamanda üstlenmiş olduğu bazı temel fonksiyonlar vasıtasıyla bu görevi yerine getirmektedir. Muhafazakâr düşüncede aile, sosyalleşmeyi, sosyal rehabilitasyonu ve

---

³ “Doğal aristokrasi” kavramının; yetenek ve liderlik vasıflarının, kişinin çabaları ve kendini geliştirme gayretiyle elde edilemeyeceğini, bu vasıfların doğuştan gelen, genetik özellikler olduğunu ifade ettiği ileri sürülmektedir (Heywood 2014: 67).

neslin devamını sağlayan kurum olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple muhafazakâr toplumda en temel işlevi aile sağlamaktadır. Bireyleri toplumsal değerler ile uygun bir şekilde yetiştirecek toplumsal çeşitliliği sağlayan aile, bu işlevinden dolayı toplumsal zenginliğin kaynağını oluşturmaktadır. Muhafazakâr düşüncede ailenin en temel işlevlerinden birisi de, bireylere kazandırmış olduğu kimliktir. Aile, bireylere ‘toplumsal’ bir kimlik kazandırarak hem bireyin sosyalleşmesini sağlamakta hem de bireyin ekonomik hayatın içerisinde kaybolmasına engel olmaktadır. Diğer bir ifadeyle, toplumsal dayanışmanın gerçekleşmeye başladığı yerlerin başında aile gelmektedir (Çaha 2004: 77-78).

Bireyin, kendi ailesine karşı sevgi ve aidiyet duyması ile aile kurumu arasında bir benzerlik kuran Burke’e göre sahip olduğumuz aileye sevgi duymamız doğal iken, geleneksel kurumlara ve siyasi partilere karşı benzer duygular hissetmeyiz. Bunu yalnızca daha önce bıkkınlık duyduğumuz bu pratikler ve kurumları kaybettikten sonra anlarız. Birey yalnızca aile içerisinde anlam kazanmaktadır. Geçmişten geleceğe köprü olan kurumların başında gelen aile kurumu mükemmel olmayan, kusurlu insanın eksik yönlerini tamamlayarak, onu olgunlaştırmaktadır (Özipek 2004: 82-83). Kusurlu olan insanın, iyi ile kötü arasında tercih yapabilmesi ve aynı zamanda bedensel ve ruhsal ihtiyaçlarını meşru yollarla karşılayabilmesi için ailenin kurumsal rehberliğine ihtiyacı vardır.

Muhafazakâr düşüncede aile kurumu, ister ‘ilk günah’ öğretisini temel alan dini gerçeklerle olsun, isterse de dini temel almayan seküler gerçeklerle olsun, kusurlu ve eksik olarak nitelendirilen bireyi/insanı içinde barındıracak en önemli ilk yer olma özelliğini taşımaktadır. Çünkü aile kurumu, insanın kusurlarını ve eksikliğini telafi etmeye çalışan, insana aidiyet duygusu veren, bağlılık ve sevgi hisleri aşılayan, sağlıklı bir toplumun oluşmasında önemli rolü olan temel ve doğal bir kurumdur (Özipek 2004: 82).

Muhafazakârlar, sağlıklı toplum için gerekli olan en önemli şeyin sağlıklı bir aile olduğu düşüncesinden yola çıkarak, aile kurumunun güçlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedirler. Aile, eksik ve kusurlu olan insanın ruhsal ve bedensel ihtiyaçlarının meşru yollardan sağlanmasına olanak tanırken, diğer taraftan doğru ve yanlışı ayırt etme konusunda da insana rehberlik eder. Aile toplumda çeşitliliği

sağladığı gibi toplumsal mahremiyetinde merkezidir. Bu bağlamda aile kurumu, kusurlu ve eksik bireye bir özgürlük alanı da sunmaktadır. Bundan dolayı muhafazakârlar, birçok sosyal kurum için aileyi model olarak gösterirler (Heywood 2014: 92).

Öte yandan muhafazakârlar için mülkiyet, tıpkı aile gibi öneme sahip bir değerdir. Liberaller mülkiyetin yeterliliği yansıttığını iddia edip çok çalışanların servet elde etmesini desteklerler, dolayısıyla mülkiyet “kazanılan” bir şeydir. Bu doktrin muhafazakârlar için de bir cazibe oluşturmaktadır. Fakat muhafazakârlar mülkiyetin birçok psikolojik ve sosyal faydası olduğunu düşünmektedirler. Örneğin mülkiyetin güvenlik sağlaması gibi... Belirsizliklerle dolu dünyada, mülkiyetin bireye güven ve rahatlama duygusu aşıladığına inanırlar. Mülkiyet ister bankadaki para ister özel mülk olsun bireylere bir koruma kaynağı tahsis eder. Bu sebepten dolayı muhafazakârlar paranın tedbirli yönetimini, israf etmemeyi, tutumlu olmayı erdemli davranış olarak görmektedirler. Öte yandan muhafazakârlar, kendi mülkiyetlerine zarar gelmesini istemeyecekleri için başka bireylerin mülklerine de doğal olarak saygı göstermektedirler (Heywood 2014: 94).

Muhafazakârlara göre mülkiyet ile aile el ele yürüyen iki varlıktır. Birinin varlığı olmaksızın diğlerinden bahsetmek söz konusu değildir (Çaha 2004: 22). Muhafazakârlara göre mülkiyet ve aile ayrıca toplumsal düzenin köklerini oluşturan iki esas toplumsal kurum olmuştur. Bu iki kurumda ortaya çıkabilecek olası aşınma olayı toplumsal düzeninde aşınması anlamına gelmektedir.

1.3. Muhafazakârlığın Tarihsel Kökeni

Muhafazakârlık tarihi köklerini, Aydınlanma Çağı, Fransız Devrimi ve Sanayi Devriminden almaktadır. Muhafazakârlığın ortaya çıkışını Fransız Devrimine dayandırmak yanlış bir tutum olmasa da içinde eksiklik barındırmaktadır. Fransız Devrimi muhafazakârlığın tarihsel kökleri açısından siyasal olarak ne kadar önem arz ediyorsa Aydınlanma dönemi de muhafazakârlığın tarihsel kökleri açısından felsefi olarak önem arz etmektedir.

Aydınlanma dönemi, 17 ve 18. yüzyılda hayatın hemen her alanında etkisini hissettiren zihinsel bir dönüşüm dönemidir. Aydınlanma, aklın geleneklerden,

dogmalardan ve ön yargılardan kurtularak salt bilgiye ulaşmayı hedeflemiştir. Birçok muhafazakâr düşünür, Fransız Devrimine olan eleştirilerin temelini Aydınlanma dönemindeki gelenek karşıtı fikirlere dayandırarak Aydınlanma döneminin ortaya koymuş olduğu akıl ile hareket etme felsefesini de eleştirmişlerdir. Muhafazakârlığın tepki olarak ortaya çıkması, Aydınlanma aklını eleştirmesine dayanmaktadır.

Fransız Devrimi, özelde Avrupa'yı genelde ise tüm dünyayı etkileyerek yeni bir dönem başlatmış ve devrime karşı tepki gösteren birçok düşünce akımının temelini oluşturmuştur. Muhafazakârlık düşüncesi de bunlardan biridir. Devrimin ilk yıllarında Fransız düşünür Edmund Burke, "Fransa'daki Devrim Üzerine Düşünceler" isimli eserinde devrimin kendisini ve vaad edilenleri sert bir dille eleştirmiştir. Burke'ün devrime yönelik eleştirileri muhafazakâr düşüncenin gelişimi ve süreklilik kazanması açısından bir temel oluşturmuştur.

Muhafazakârlık üzerinde Fransız Devrimi kadar önemli bir yeri bulunan Sanayi Devrimine ise muhafazakârlar, geleneksel toplum ile bağdaşmadığı gerekçesiyle eleştiriler yöneltmişlerdir. Sanayileşmenin toplumda ahenk, uyum, düzen ve birliği bozacağına inanmışlardır. Bu yüzden muhafazakârlar, Sanayi devrimini topluma acı veren en büyük olaylardan biri olarak tanımlamışlardır (Beneton 2011: 92).

1.3.1. Aydınlanma Dönemi

Muhafazakâr tutuma yönelik, değer ve ilkeleri tarihsel olarak çözümleme çalışmaları için Aydınlanma Dönemini incelemek gerekmektedir (Özipek 2004: 29). Bu gerekliliği Türe, iki nedene dayandırmaktadır. İlk neden, muhafazakârlığın önemli isimlerini oluşturan Edmund Burke, De Maistre ve Bonald gibi düşünürlerin Aydınlanma Dönemi düşünürleri arasında yer alıyor olmasıdır. İkinci neden ise muhafazakâr düşünceyi savunan düşünürlerden Fransız Devrimine ve devrimi meydana getiren Aydınlanma dönemine yönelik eleştirilerin olmasıdır. Çünkü 17.yüzyıl sonları ve 18.yüzyıl başlarından itibaren yaşanan tüm dönüşüm ve değişimlerin nedeni Aydınlanma temelli, Fransız Devrimidir. Bu eleştiriler de zaman içerisinde siyasi bir gelenek hâline dönüşecek olan muhafazakâr düşüncenin kaynağını oluşturmuştur. Bu kapsamda Türe, muhafazakâr düşüncenin Aydınlanma aklına yönelik eleştirel bir tutum geliştirmesini, Fransız Devrimi'nin kendini

meşrulaştırmak için Aydınlanma düşüncesi ve kuramlarına başvurmasına dayandırmaktadır (Türe 2005: 45). Bu sebeple, Aydınlanma Düşüncesinin getirmiş olduğu insan aklına güven düşüncesinden yola çıkarak Aydınlanma döneminin referans olarak alınmadığı bir muhafazakârlık, Fransız Devrimine muhafazakârların bakış açısında bir eksiklik yaratacaktır.

1688 İngiliz Devrimiyle beraber Avrupa'da başlatılan ve 1789 Fransız Devrimiyle son bulan sürece Aydınlanma Çağı, bu dönem içerisinde yaşayan düşünürler de Aydınlanma filozofları ya da Aydınlanmacılar olarak adlandırılmaktadır. Burjuvazi, Aydınlanma döneminde “Ancien Regime” olarak adlandırılan ve eski rejim olarak bilinen geleneksel düzeni yeniden düzenlemeyi ya da değiştirmeyi amaçlamıştır (Bıdık 2007: 52). Bu nedenle Aydınlanma dönemi, toplumda kendisinin varlığını korumayı amaçlayan burjuvazinin özgürlük arayışı içerisinde olduğu bir dönem olarak ifade edilebilir.

Aydınlanma düşüncesinin ana vatanı olarak İngiltere gösterilmektedir. Bu durumun temel nedenini mekanikleşme ve rasyonelleştirme eğiliminin ekseriyetle İngiliz menşei olması durumu oluşturmaktadır. İngiliz Aydınlanması asıl olarak Newton ve John Locke'da başlayarak, felsefi muhafazakârlığın da öncüsü olarak kabul edilen David Hume ile beraber zirveye ulaşmıştır. Almanya'da ise Aydınlanma düşüncesi konusunda yabancı etkilerin oldukça fazla olduğu görülmektedir. Alman Aydınlanmasında Immanuel Kant ve Gottfried Wilhelm Leibniz gibi önemli iki filozofun varlığından bahsedilebilir. Fransız Aydınlanması düşüncesi ve düşünürlerinin ise önemli ölçüde İngiltere'den etkilendiği ifade edilse de daha sonra gerçekleştirilecek olan Fransız Devrimi ile özgün bir bakış açısı yarattığı söylenebilir. Kısacası Aydınlanma Dönemi; temelini İngiltere'ye, olgunlaşmasını Almanya'ya, itici gücünü ve söylemini ise Fransa'ya dayandıran tarihsel bir olgu olarak ifade edilebilir. (Ewald 2013: 16-17).

Aydınlanma Dönemi'nin, “içerisinde bulunduğumuz modernite” olarak adlandırılan tarihsel dönemin meydana gelmesinde, yeni bir birey ve evren oluşturma arzusuyla kendine özgü bir önemi bulunmaktadır. Aydınlanma Dönemi; skolastik düşünceden arınarak, ilahi olarak kabul edilen aklın ve öğretilerin yerine evrensel ve bireysel aklın merkezinde gözlem ve deneye dayalı bir düşünce biçimi oluşturmayı

amaçlamıştır. Aydınlanma Dönemi'nin asıl amacı, Aydınlanma Dönemi öncesi düzende dini kurumlar vasıtasıyla köleleştirildiğine inanılan bireyin, mutlak akıl yoluyla özgür ve iyi bir ortama yerleştirilmeye çalışılmasıdır (Çiğdem 1997: 13-14).

Muhafazakârlık ve Aydınlanma Düşüncesi arasındaki ilişkinin önemini aydınlanma aklı yani insan aklına verilen değer oluşturmaktadır. Siyasal olarak muhafazakârlık, siyaset ve toplum ekseninde felsefi temellerini oluştururken, aydınlanma düşüncesiyle ortaya çıkan insan aklına güvene karşı bir tavır sergilemiştir (Özipek 2004: 31). Muhafazakârlık, aydınlanma aklına karşı çıkmasının yanı sıra aydınlanmanın özgürlük, gelenek ve din hakkındaki düşüncelerine de karşı çıkmıştır. Bununla birlikte muhafazakâr düşünce tamamen aydınlanma düşüncesinin karşıtı bir konumda yer almamış, yalnızca aydınlanma düşüncesinin savunmuş oldukları aşırılığa karşı çıkmışlardır (Bora 2003: 56). Bu kapsamda muhafazakârların tepkisine neden olan asıl durum salt akıl ile birlikte; din, tarih ve gelenek küçük görülerek adalet ve özgürlük gibi kavramlara ulaşma konusunda engellerin ortadan kalkacağını ortaya koyan aydınlanma düşüncesidir. Ayrıca muhafazakârlar, ahlaki denetimden yoksun ve tarihi köklerinden kopuk bir soyut aklın, insan ruhunun sahip olduğu gerçekliğini kavrayamayacağını iddia etmektedirler. Muhafazakârlara göre, sınırsız düşler yerine sınırlı ya da az sayıda gerçeklikler daha önceliklidir (Öğün 2006: 562).

Muhafazakârların karşı olduğu aydınlanma kavramından biri özgürlüktür. Özgürlük, muhafazakârlığın kurucu babası olarak kabul gören Edmund Burke'e göre yalnızca bir tiranlığı ifade etmektedir. Edmund Burke, Fransız Devrimini gelenek, tarih ve düzenden bir kopuş olarak yorumlayıp, sonu despotizm olan bir yol şeklinde değerlendirmiştir. Ayrıca Fransız devrimcilerini tarihsel sürekliliği hiçe saydıkları gerekçesiyle "bilgisiz", gerçekleşen Fransız Devrimini ise bir "skandal" olarak yorumlamıştır. Çünkü Fransız Devrimi, İngiliz Devrimi'nde olduğu gibi eski anayasayı korumayıp, herhangi bir reform yoluna gitmeyip, eskiyi muhafaza etmek yerine yıkmıştır (Beneton 2011: 18).

Aydınlanma felsefesinin önemli düşünürleri arasında yer alan Immanuel Kant'a göre bireyler eğer özgür iradeye sahip olurlarsa, başkalarının yönlendirmelerine gerek duymadan akılları aracılığıyla her şeyi tasarlama ve

sorgulama yetisine sahip olabilirler. Aydınlanma insanı bu gerekçeyle “geleneğe” bütün insanlıkta bulunan akıl kavramıyla karşı çıkabilmiştir (Akt. Güngörmez 2004: 11). Ancak aydınlanma düşüncesinin karşı çıktığı din ve gelenek kavramları, muhafazakâr düşüncede korunması gereken ve son derece önemli değerler arasında yer almaktadır.

Aydınlanma düşüncesinin yıkıma uğrattığı skolâstik din kurumu, muhafazakârlar tarafından en çok önem verilen değerlerin başında gelmektedir. Muhafazakârlara göre din, toplumu birbirine bağlayan ve bir arada tutan dini inanç değerlerinden ziyade geleneği ayakta tutan ve böylece toplumsal düzeni ve otoriteyi sağlayan bir araçtır. Din, muhafazakâr düşüncede bir amaç değil toplumsal düzen ve otoritenin sürekliliğinin sağlanmasında bir araç olarak kabul görmektedir. Böyle bir işleve sahip olan din kurumunun Aydınlanma düşünürleri aracılığıyla yıpratılmasına, toplumun ayrıştırılmasına ve “geleneğin” köklerinin silinmeye çalışılmasına muhafazakâr düşünürler karşı çıkmaktadırlar (Bora 2003: 9).

Muhafazakâr düşünceye göre evren ve insanın dünyadaki yeri oldukça önemlidir. Aydınlanmanın aksine her şeyin merkezinde insan değil, yalnızca varoluşun sebebi olarak görülen tanrı yer almaktadır. Evrende kendiliğinden gerçekleşen doğal yasalar ve bir düzen vardır. Mükemmel olan insan ya da insan akli değil, varoluş sebebi olarak görülen tanrıdır ve bunlar toplumla beraber vicdanları da yönetmektedir. Çünkü insan doğası gereği ilk günahı işlemesi sebebiyle zaten kusurlu, eksik ve sorunludur. Varoluş sebebi olarak görülen tanrının sonsuz ve mükemmel olan aklına karşın, insan akli oldukça sınırlıdır (Vural 2003: 20). Muhafazakâr düşünce bu bağlamda kendi felsefi düşüncesinin temellerini oluştururken, topluma ve siyasete ilişkin temel tezlerini Aydınlanma aklına itiraz üzerine kurmuştur (Ertugay 2016: 159-180).

1.3.2. Fransız Devrimi

Fransız Devrimi, sonuçları ile yalnızca Fransa’da değil önce Avrupa daha sonrada tüm dünyayı etkileyerek toplumsal ve siyasi alan başta olmak üzere birçok açıdan büyük yankı uyandırmıştır. Devrimin savunucusu olduğu gibi ona karşı çıkan ve ağır eleştiriler yönelten bir grupta var olmuştur. Edmund Burke de bunlardan

biridir. Fransız Devrimi ve Muhafazakârlık arasındaki ilişkinin temelini Aydınlanma dönemindeki salt bilgi ve akla güven oluşturmaktadır.

17. ve 18. yüzyılda sosyal alan, ekonomi ve düşüncede meydana gelen köklü değişiklikler sonucu, Avrupa'nın sosyal, siyasal ve geleneksel sisteminin sorgulanmasına ve gözden geçirilmesine sebep olduğu görülmektedir. Özellikle Fransa'nın İngiltere ile yapmış olduğu savaşlardaki yenilgileri sonucu yaşanan ekonomik çöküntü, aydınların monarşiye yönelik tutumu, burjuva sınıfının yönetimden ekonomik katkı karşılığında istediği siyasal katılım talebi gibi nedenler, Fransız İhtilali'nin ilk gerekçeleri olarak sayılmaktadır. Ekonomi ve bilim alanında yaşanan gelişmeler, 1789 yılında “demokrasi, barış, eşitlik ve kardeşlik” sloganlarıyla siyasal talebe dönüşerek Fransız İhtilali'nin temel gerekçelerini oluşturmuştur (Özipek 2004: 30).

Fransız İhtilali'nin yol açtığı kaos ve saldırgan dış politikanın tüm Avrupa'nın varlığını tehdit etmesi üzerine ihtilal, başlangıçtaki talep ve değerleriyle ters bir istikamete girmiş ve sert muhafazakâr tepkilere yol açmıştır. Muhafazakâr düşünür Morin, Fransız İhtilali'ni şu şekilde değerlendirmiştir;

“Devrim başlangıçta özgürlüğü getirdi ama ardından terör geldi. Devrim, barışı getirdi ama ardından savaş patladı. Devrim, cumhuriyeti getirdi ama ardından imparatorluk sükûn etti. Bu dönemi yaşayanlar, düşüncelerin ve niyetlerin tam tersine döndüğüne tanık oldular” (Akt. Şeyhanlıoğlu 2018: 14).

Muhafazakârlığın kurucu babası olarak kabul gören Edmund Burke'e göre, halktan ziyade bir kısım jakobenlerin önderlik ettiği ihtilal, kısa zamanda binlerce yıllık Fransız halkının değerlerinin düşünülmeden yakıldığı, kutsal mekânların yağmalandığı, durmadan çalışan giyotinin altında din, düşünce ve devlet adamlarının idam edildiği, siyasi rejiminin yıkıldığı bir hareket olup jakoben, azınlık bir grubun hâkimiyetiyle sonuçlanmış ve 1791 yılından itibaren mülkiyet, aile ve din yapısı bertaraf edilen Fransız halkına yönelik, bir işgal ordusunun yapamadığını, jakobenler yasalar aracılığıyla yapmış ve bunlar özgürlük, eşitlik ve halk iktidarı adına yapılmıştır (Şeyhanlıoğlu 2018: 20).

Fransız İhtilali'ne karşı tutarlı ve sert tepkiler Edmund Burke'ün 1790 yılının Kasım ayında yazmış olduğu “Fransız İhtilali Üzerine Düşünceler” adlı eserinden

gelmiştir. Edmund Burke, kitabında devrimi “Başarıları aslında cezaları oldu” ifadesiyle yorumlamıştır (Burke 2016:1). Eser, yalnızca Burke’ün düşüncelerini ifade ettiği bir eser olarak kalmamış, aynı zamanda Burke’ü muhafazakârlığın kurucusu ve fikir babası hâline getirmiştir. Fransız İhtilali’nin, temel sosyal kurumların altını oyarak, siyasi istikrarı yok ettiğini belirten Burke, ihtilalin perde arkasında, dava meraklısı avukatların ve Yahudi simsarların rehberlik ettiği kişiler olduklarını belirtmiştir (Tunçay 2005: 579).

1.3.3. Sanayi Devrimi

Sanayi Devrimi öncesi yaygın olarak görülen sistem, insanların birbirleriyle yakın ilişkide olduğu, tarım ve hayvan yetiştiriciliğine dayalı organik bir ekonomi sistemidir. Sistemin temel işleyişi, işveren olan efendi ile yanında çalıştırdığı işçilerin birlikte çalışması şeklinde anlatılabilir. Bu sistemin en önemli yanı ise mal sahibinin, işçiyle birlikte üretim yapmasıdır (Özdemir 2014: 1-11). Var olan düzenin değişmesi ile birlikte gerçekleşecek Sanayi Devrimi’ne ilk tepki muhafazakârlardan gelmiştir.

Sanayi Devrimi’nin, 1760-1840 yılları arasında İngiltere’de makine üretiminin egemen olduğu bir ekonomiye geçişi ifade eden ve özellikle üretimin şeklini değiştirerek üretimin miktarında artışlara neden olan tarihsel bir olgu olduğunu ifade eden Hobsbawm’a göre Sanayileşme ya da bildiğimiz adıyla Sanayi Devrimi, muhafazakârlık üzerinde büyük etkisi olan ve hatta muhafazakârlığın gelişmesinde önemli bir rol oynayan dönemdir. Bu dönem, insan ve hayvan gücünün hiçe sayılarak makineleşmenin toplumun uyumunu bozacağı sebebiyle muhafazakârlar karşı çıkmışlardır (Hobsbawm 2003: 280). Muhafazakârlar, Sanayi Devrimi’nin ilk döneminde liberallerin “bırakınız yapsınlar” politikasının, İngiliz halkının geniş bir kesimine mal olduğuna inandıkları olumsuzluklara işaret etmişlerdir (Alatlı 2014: 1453). Sanayi Devriminin geçmişten günümüze müdahale edilmeden süregelen toplumlar üzerinde olumsuz etki yaratacağına inanmışlardır.

Muhafazakârlar, Sanayi Devrimi ile birlikte ortaya çıkan bireyciliği zararlı görmüşlerdir. Buna göre Sanayi Devrimi zaten toplumda güçlenmeye başlamış olan bireyciliği daha da kuvvetlendirmiş ve neredeyse toplumun her alanına nüfuz etmesini sağlamıştır. Daha önceki toplumsal yapı olan geleneksel toplumsal yapıda

izine az rastlanan “toplumsal statünün ve rollerin değişmesi” durumuna sanayileşmenin etkilediği bu yeni toplumda, yani modern toplumda daha sık rastlanır olmuştur. Yeni kurulan fabrikalarda çalışmak üzere çok büyük sayıda ve süratle yer değiştiren insanlar, çalıştıkları işletmelerde ykselebilmeye imkânlarının olduğunu görmüşlerdir. Aynı zamanda, daha önce bilinmeyen yeni meslek türleri ortaya çıkmaya başlamıştır (Nisbet 2005: 39). Dahası, insanlar hangi iş ya da mesleği istiyorlarsa artık onu seçme imkânına kavuşmuşlardır. Kısacası, insan eskiye oranla çok daha fazla birey haline gelmiştir.

1.4. Muhafazakârlığa Farklı Yaklaşımlar

Muhafazakâr düşünce geleneği içerisinde yer alan fakat birbirinden farklı olarak ortaya çıkan çeşitli uygulamalar ve anlayışlar mevcuttur. Aydınlanma Çağı’ndan günümüze uzanan süreçte muhafazakârlık hem mekânsal hem de zamansal düzlemde farklı özellikler taşıyan formlar kazanmıştır. Zamansal olarak bakıldığında Fransız Devrimi’nden günümüze gelen süreçte muhafazakârlık, piyasa ekonomisini ve piyasa değerlerini olduğu kadar, müdahaleci politikaları ve reformları da savunabilmiştir. Mekânsal olarak bakıldığında ise Kıta Avrupası (Fransa, Almanya) muhafazakârlığı ve Anglo-Amerikan (İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri) muhafazakârlığı şeklinde bir ayırım yapmak mümkündür. Ancak bu mekânsal ayırım sadece coğrafi ya da ulusal bir farklılaşmaya tekabül etmez; aynı zamanda temel felsefi kabuller, bağlı olunan değerler ve ilkeler bazında da bir farklılaşmaya tekabül eder (Duman 2017: 15-34). Bu bağlamda muhafazakârlığın Kıta Avrupası Muhafazakârlığı ve Anglo-Amerikan muhafazakârlığı üzerinde durulacaktır.

1.4.1. Kıta Avrupası Muhafazakârlığı

Kıta Avrupası muhafazakârlığı altında iki anlayış gelişmiştir. Bunlardan birisi Fransız (Frankofon) diğeri ise Alman (Germefon) muhafazakârlık anlayışıdır. Fransız kaynaklı muhafazakârlığının temsilcileri Joseph de Maistre ve Louis de Bonald’dır. Fransız muhafazakârlık anlayışı genellikle uzlaşmaz, katı, radikal ve tepkici bir özellik taşımaktadır. Bu sebepten dolayı monarşiyi, gelenekleri, cemaat ve

kilise eksenli yapıları savunan ve devrim, ilerleme gibi düşünceleri şiddetle eleştiren bir yapıya sahiptir (Çaha 2004: 62).

Fransız muhafazakârlık anlayışının kökenine bakıldığında kültürel, siyasal ve ekonomik bakımdan feodal özelliklere sahip olduğu görülmektedir. Fransız muhafazakârlığı kendi toplumunda yer bulmayan değerlere karşı bir tepki olarak ortaya çıktığı için statükocudur. Fransız muhafazakâr anlayışının katı olması durumu onu liberal düşüncelere tavır almasına yol açmıştır. Bu sebepten dolayı Fransız muhafazakâr anlayışı liberal görüşlerle gelişim göstermek yerine milliyetçi bir çizgide devam etmiştir. Fransız muhafazakârlığı uzlaşya yer olmayan ve katı bir yapı sergilemesi nedeniyle daha sert bir anlayış olarak gelişim göstermiştir. Radikal ve hızlı değişimler karşısında almış oldukları tavrı sebebiyle temkinli bir yaklaşım sergilemiştir ve devrimin getirilerini reddetmiştir. Fransız muhafazakârlar tarafından otorite ve statükonun egemen olduğu bir yapı benimsenmiştir (Umul 2013: 357-378).

Alman muhafazakârlığı ise Fransız muhafazakârlığı ile ortak felsefi temelleri benimsemekle birlikte bazı noktalarda ayrılmaktadır. Alman muhafazakârlığı, siyasi ve felsefi düşüncesinin köklerini yarı feodal monarşi, katoliklik, protestanlık ve Alman romantik düşüncesinde temellendirerek özgün bir muhafazakârlık ortaya koymayı amaçlamıştır. Muhafazakâr siyasal düşünce içerisinde romantizm hareketi, modern alandaki gelişmelere tepki gösteren özgün bir hareket olmuştur. Romantik muhafazakârlık, Alman mitolojisinin ideallerini dramatize ederek, içinde buldukları yeni toplum hayatında canlandırmayı amaçlamaktadır (Çaha 2004: 85). Romantik muhafazakârlık bir başka deyişle, yaşamayan, unutulmaya yüz tutmuş ya da unutulmuş değerler ile kurum ve kuruluşları mevcut durumda yaşatmaya çalışmaktadır.

1.4.2. Anglo-Amerikan Muhafazakârlığı

Anglo-Amerikan muhafazakâr anlayışı önce İngiltere’de sonra da Amerika’daki siyasal gelişmelerle belirginleşen, ilk ifadesini Edmund Burke’ün Fransız Devrimi’nin rasyonalist ve devrimci eleştirisinde bulan ılımlı, dengeli ve parlamenter hükümetten yana olan muhafazakâr anlayışı ifade etmektedir.

İngiliz muhafazakârlığının en temel görüşünü gelenekçi olmasıyla birlikte yapılacak yeniliklere destek çıkması oluşturmaktadır. Gelenekçi bir yapıya sahip

olması nedeniyle mevcut kurumların desteklenmesini ve geliştirilmesini savunur. İngiliz muhafazakârlığının felsefi arka planında siyaset, bir güç edinme yöntemi olarak algılanmaktadır. Bu yüzden muhafazakârlar, güç olarak gördükleri siyaset kurumunu ele geçirmek için gerekli değişim ve dönüşümleri hayata geçirmeyi hedeflerler. İngiliz muhafazakârlığı, liberal düşüncenin getirdiği bireysel hak ve özgürlükleri desteklemektedir. Ayrıca muhafazakârlığın temelini oluşturan gelenek, aristokrasi gibi değerleri de önlerine çıkan bir engel olarak algılamamaktadır (Beneton 2011: 50).

Genel olarak İngiliz muhafazakârlığı siyasal birliği ve toplumsal değerleri önemsemektedir. Alman ve Fransız muhafazakârlığından daha ılımlı niteliğe sahip bu muhafazakârlık türü değişimler karşısında çok katı bir tavır sergilememektedir. Fakat geleneklerin yaşatılması ve muhafaza edilmesi açısından hâlâ sınırları bulunmaktadır. Günümüzde bile İngiliz siyasal yaşamında Kraliyet geleneğinin varlığını devam ettirmesi bunun bir örneğidir. İngilizler, geleneklerin gelişime engel olduğu düşüncesinin de gerçeği yansıtmadığı kanısını taşımaktadırlar (Akdoğan 2004: 28). Geleneğin ve gelişimin bir arada geleceğe taşındığı bu gelenekte yazılı olmayan İngiliz Anayasası'nın önemli bir payı bulunmaktadır.

Fransa'daki Devrim Üzerine Düşünceler isimli eserinde sürekliliğin muhafaza edilmesi için yazılı olmayan kurallar çerçevesinde oluşan İngiliz Anayasası'nın öneminden bahseden Burke, *"Biz haklarımızı insan hakları gibi soyut ilkeler üzerinden değil, ama İngilizlerin hakları ve atalarından kalan bir kalıt olarak temellendiriyoruz."* ifadelerini kullanmıştır. Burke aynı zamanda, *"Antik çağa bakarak haklı çıkarmak, - tarihsel olarak gerekli olsun ya da olmasın- İngiliz kültürünün bir parçasıdır. İngilizler kültür ve yaradılış olarak geçmişe başvurmaya, anayasalarına gelecek kuşaklar için gerekli bu nedenle satılamayan ya da ortadan kaldırılamayan bir kalıt gibi bakmaya yatkındırlar. Her kuşak kendini tam bir bilge gibi değil, yalnızca geçici bir uygulayıcı ve anayasa içerisinde bir yaşam kiracısı olarak düşünür. Toplumun özgün dokusunu kendi keyifleri için bozma hakkına sahip olmadıklarına inanırlar"* ifadelerine yer vermiştir (Burke 2016: 33-34).

İngiliz muhafazakârlık anlayışının gelenekçi ve ılımlı ilerleme anlayışı Yeni muhafazakârlık anlayışına ışık tutmuş ve yeni bir görüş ortaya çıkmıştır. Yeni muhafazakârlık özellikle 20.yüzyılın ortasında ekonomik ve toplumsal alanda kendini göstermeye başlamıştır. Amerika'daki yeni muhafazakârlık düşüncesi, liberal

değerler üzerine inşa edilmiş ve liberalizmin sürekliliğini sağlamak için gelenek, aile, din gibi değerler ithal edilmiştir. Russel Kirk, Robert Nisbet, Peter Vierreck, Irving Kristol, Nathan Glazer, Norman Pdhoretz, Jeane Kirkpatrick, Daniel Bel, William J. Bennet, Michael Novak ve Thomas Sowell yeni muhafazakârlara örnek olarak gösterilebilir (Gül 2004: 79). Amerika’da entelektüel hareketlerin önde gelen isimlerinden Vierreck *“Amerikan muhafazakârlığı ne gelenek karşıtıdır ne de Avrupa’nın devrimci sağ eğilimlerini desteklemektedir. Amerikan muhafazakârlığı gelenek ve yasal zorunlulukları kabul ederken, devletçi zorlayıcılığı reddeder”* sözleri ile Amerikan muhafazakârlığının genel görüşlerini ifade etmiştir (Akt. Gül 2004: 79).

1.4.3. Kıta Avrupası Muhafazakârlığı ile Anglo Sakson Muhafazakârlığı Mukayesesi

Fransız Devrimi ve Aydınlanma Düşüncesine gösterilen tepki bağlamında şekillenen Kıta Avrupası muhafazakârlığı, Joseph de Maistre, Barruel, Chateaubriand ve Louis de Bonald gibi tepkici Fransız düşünürlerin görüşlerinde karşımıza çıkmaktadır. Bu düşünce geleneğini literatürde tanımlamak için teokratik muhafazakârlık kavramı kullanılmaktadır. Aydınlanmayı bir bütün şeklinde reddeden bu düşünürler itaat ve inanca geri dönüşün mümkün olduğunu savunmaktadırlar. Fransız devrimi ve Aydınlanma eleştirilerini tamamıyla dini argümanlara dayandıran düşünürler, savunmuş oldukları görüşlerini de Tanrısal İrade ve Kutsal Metinler üzerinden temellendirmektedirler. 18. yüzyıl felsefesinin tamamıyla hükümsüz olduğunu ifade eden Maistre’nin Aydınlanma düşüncesi için şeytani başkaldırı, Tanrı’ya isyan gibi ifadeler kullanması örnek olarak gösterilebilir (Duman 2017: 15-34).

Kıta Avrupa’sında yer alan Alman Muhafazakâr düşüncesine bakıldığında, muhafazakârlığın esas aldığı ilkelere bağlı kalmasının yanı sıra felsefi temeller daha baskın rol oynamaktadır. Alman muhafazakâr düşüncesinin kurucu babası olarak da kabul gören Hegel, yalnızca devlet ve millet kavramına atfettiği önem sebebiyle muhafazakâr geleneğe yer almakla yetinmez, aynı zamanda rasyonelliğin mükemmel formu olarak hakikati kabul ederek, muhafazakârlığın felsefesini soyut değerlere dayandırmıştır. Hegel, tıpkı Aydınlanmacı düşünürlerin savunduğu gibi tarihsel ilerleme düşüncesini savunmaktadır (Çaha 2004: 103). Bu düşüncesini

devrim ve akıl ile değil, tarihin ve milletin ruhunda yer alan diyalektik gelişmenin içsel dinamiği ile bağdaştırmaktadır. Anglo-Amerikan muhafazakâr düşünce ise akli geçmiş ile gelecek arasında bağ kuran bir araç olarak görmektedir.

Anglo-Amerikan Muhafazakârlığı, 20.yüzyılın ortalarında ikinci dünya savaşı sonrası ekonomik gelişmeler sonucu ortaya çıkan Amerikan tarzda şekillenen muhafazakârlıktır. Anglo Sakson muhafazakârlığı, Peter Viereck, Irving Kristol, Nathan Glazer, Norman Pdhoretz, Jeane Kirkpatrick, Daniel Bel, William J. Bennet, Michael Novak ve Thomas Sowell gibi değişimi yadırgamayan düşünürlerin görüşlerinde karşımıza çıkmaktadır (Gül 2004: 79). Bu muhafazakârlık düşüncesinde değişim reddedilmez tam tersine toplum için var olması gerektiği savunulur. Değişimi savunmalarının yanı sıra liberal ilkeleri de benimsemişlerdir. Ekonomide liberal toplumda muhafazakâr anlayışın egemen olması gerektiğini ifade ederek muhafazakâr düşüncüyü liberalizm ideolojisi ile birleştirerek yeni bir muhafazakârlık anlayışı ortaya koymuşlardır.

Anglo-Amerikan Muhafazakârlık, kıta Avrupası muhafazakârlığının zıttı olarak ortaya çıkmış ve farklılığı vurgulanmıştır. Anglo-Amerikan muhafazakârlığı kapsamlı olarak liberal düşünce geleneğiyle yakın ve sıkı bir ilişkiye sahip olmasının yanında ekonomiye bakış açısı ile de kıta Avrupası muhafazakârlığından farklılık göstermiştir (Duman 2017: 15-34). Kıta Avrupası muhafazakârları görüşlerini belirttikleri çağa uygun şekilde hareket ederek büyük sermaye gruplarının ve dev ekonomi kuruluşlarının pazar egemenliği elde etmelerine karşıdırlar. Anglo-Amerikan muhafazakârlar için ise bu egemenlik çabası çağın bir gereği olarak görülmektedir. Kudret ve yayılmacı politika üretimin ve rekabetin doğal bir sonucudur. Uluslararası alanda kendini kanıtlamamış işletmelerin dünya pazarında yarışma olanağı yoktur ve günün egemenliğini elinde tutan dünya pazarına egemen olan şirketlerdir (Ergil 1986: 287).

Kıta Avrupası Muhafazakârlığı ile Anglo-Amerikan muhafazakârlığın ortak özellikleri olmakla birlikte ayrıldıkları en önemli noktanın liberalizme bakış açıları olduğu söylenebilir. Bu bağlamda muhafazakârlık ve liberalizm arasındaki ilişkiyi incelemekte fayda vardır.

1.5. Muhafazakârlık Ve Liberalizm

Liberalizm, feodal aristokratların ve mutlak monarşinin iktidarına karşı mücadele vermekteydi. Feodal toplumun çökmesiyle beraber liberalizm, bu çöküntünün üzerinden yükselişe geçen kapitalist toplum anlayışı sonucunda ortaya çıkmıştır (Heywood 2009: 60). Aynı süreç içerisinde, siyasal liberalizme karşı bir tepki olarak toprak sahibi aristokratların ve mutlak monarşinin tepkisel muhafazakârlığa eğilimi yükselişe geçmiştir. Pratik siyasal yaşamda muhafazakârlık ile liberalizm çatışmasının bu süreç içerisinde başladığı söylenebilir (Topuz 2019: 79).

Liberalizm felsefi kökleri çok daha öncesine dayandırılrsa da siyasal anlamda bir içeriğe sahip olması 19.yüzyılın ilk dönemine rastlamaktadır. Bu kapsamda liberal düşünce modernleşmenin siyasal aracı ve dili olarak ifade edilebilir. Diğer bir ifadeyle liberalizm, sanayileşme yolunda önemli gelişmeler gösteren Batının görüşlerini yansıtan ideoloji olarak kabul edilmektedir (Topuz 2019: 80). Bundan dolayı liberalizmin, aydınlanma düşüncesinin ayrılmaz bir parçası olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim liberalizmin düşünsel kökenleri aynı zamanda aydınlanma düşüncesinin de ana temalarını oluşturmaktadır.

Liberalizmin “haklar” konusundaki düşüncesine baktığımızda 17. ve 18. Yüzyılda İngiltere’de, doğal haklar denildiğinde akla gelen ilk isim John Locke olarak ifade edilebilir. Amerikan düşünür Thomas Jefferson ile birlikte liberal düşüncenin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Hem John Locke hem de Thomas Jefferson, insanlara tanrı ve doğa vasıtasıyla verilen hakları doğal hak olarak ifade etmektedir (Heywood 2014: 61). John Locke, “mülkiyet, özgürlük, yaşam” olmak üzere insanların üç doğal hakka sahip olduğunu ifade etmektedir. John Locke, bu üç doğal hakkın korunması için bir toplumsal sözleşmeye ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir (Heywood 2014: 63).

Liberalizmin felsefi ve siyasal temellerinin John Locke ve Thomas Hobbes’un “toplum sözleşmesi” ile oluşturulduğu söylenebilir. Sözleşmeye göre, akıl ile hareket eden bireylerin bir araya gelmesiyle bir toplumsal uzlaşma sağlanabilir. Devletin görevi ise sözleşmeye göre yalnızca doğal hakların dış müdahaleye karşı korunmasıdır. Yani devlet, bu sözleşmede sınırlı ve minimal bir

görev almaktadır (Heywood 2014: 63). Edmund Burke ise; toplumsal sözleşmenin varlığını kabul etmekte fakat bu sözleşmenin Locke ve Hobbes'un belirttiği gibi bireylerin özgür iradeleriyle ortaya koydukları bir sözleşme olmadığını ifade etmektedir. Burke'e göre toplumsal sözleşme insan aklının eseri olmayıp, toplum ve insan doğası gibi karmaşık, dünyevi olmayan bir niteliğe sahiptir (Topuz 2019: 81).

Felsefi kökenlerini aydınlanma düşüncesinin getirmiş olduğu insan aklına güven ve bireycilikten alan liberal görüşe göre tanrı tarafından verilen insan hakları, doğuştan sahip olunan doğal haklar iken; muhafazakâr düşünceye göre insan hakları toplumdan önceki hayatta yoktur ve bu haklar toplum tarafından bireye sunulan birer lütüftür. Liberal düşünce doğal hakları savunurken muhafazakârlar tam tersine bu duruma karşı çıkmışlardır. Muhafazakârlar “doğal hukuk”⁴ kavramını öne sürmüşlerdir. Bu bağlamda “toplum ve birey” yaklaşımları göz önüne alındığında, liberal düşünce ile muhafazakâr düşüncenin farklı görüşlere sahip oldukları gözlemlenmektedir. Liberal düşüncede toplum, gönüllü ve sözleşmeye dayalı bireylerin toplamından oluşmaktadır. Toplumsal dengeyi sağlayan temel unsur ise genel çıkarlardır. Muhafazakâr düşüncede ise toplum yaşayan bir organizmaya benzetilmektedir. Toplum, bireyden bağımsız olmasına rağmen bireye önceliklidir (Heywood 2014: 93).

Felsefi düşünce açısından, liberalizm ve muhafazakâr düşünce arasındaki farklılıklarından bir diğeri de insan doğası üzerine olan bakış açılarıdır. Muhafazakârlar, insanların sınırlı ve eksik bir varlık olmaları sebebiyle güvenliğe ihtiyaç duyduklarını ifade etmektedirler. Güvenlik ihtiyacının ise insanları aşına olunana, biline ve denenmişe yönelttiğini belirtmektedirler. Muhafazakârlara göre, insanın ahlaki yozlaşma potansiyelini her zaman içinde taşıması, onun güvenilir olmayan aklı sebebiyledir. Liberal düşünürler ise insan doğasına yönelik olumlu bir tavır sergilemektedirler. Liberallere göre her insanın doğuştan sahip olduğu bir takım özellikleri mevcuttur. Sahip oldukları bu özellikler ise yalnızca eğitim aracılığıyla mükemmel bir hâl alabilir. Toplumsal ve tarihsel koşullar insan üzerinde neredeyse

---

⁴ Doğal hukuk kavramı, insanın değişmez ve evrensel benliğinden ya da insanın sahip olduğu doğasından zorunlu olarak meydana gelen evrensel hukuk kurallarıdır. Bir davranışın ve ya eylemin yapılması ya da yapılmaması yönünde bir kural konulmak hedefleniyorsa bu “insan doğası”na uygun olmak zorundadır (Ağaoğulları, Köker 2009: 94).

hiçbir etkiye sahip değildir. İnsan aynı zamanda kendine güvenen bir varlıktır (Heywood 2014: 89).

Genellikle muhafazakârlığın felsefi ve siyasal anlamda liberalizm ile zıtlık içerisinde olduğu konuların başında bireycilik, akılcılık, evrencilik ve sözleşme kuramları geldiği ifade edilebilir. Ancak Anglo-Sakson muhafazakâr geleneğinde, muhafazakârlığın kurucusu olarak adlandırılan Burke'ün eserinde liberal görüşlere yer vermesi, zaman içerisinde muhafazakâr ilkelerin liberalizmin siyasal boyutuyla yakınlaşmasına katkıda bulunulduğu ileri sürülmüştür (Topuz 2019: 83).

Muhafazakârlığın ve liberalizmin ortak felsefi köklerine baktığımızda ilk olarak toplum mühendisliğine karşı çıktıkları gözlemlenmektedir. Liberalizm, özgür bireye devletin müdahale etmemesi düşüncesinden yola çıkarak toplum mühendisliğine karşı tepki gösterirken; muhafazakârlar denemiş, somut insan gerçekliğine, geleneksel değerlere ve tecrübe edilmiş olana devletin müdahale etmemesi gerektiği düşüncesinden yola çıkarak toplum mühendisliğine karşıt bir tutum sergilemiştir (Çaha 2004: 102).

Muhafazakârlık ve liberalizm her ne kadar özel mülkiyeti ve serbest piyasayı savunmuş olsalar da farklı gerekçelerle bunu yapmışlardır. Liberaller, insanları özgürleştirdiği gerekçesiyle serbest piyasayı savunurken; muhafazakârlar, piyasaların kurallarını ahlaki değerlere ve geleneklere uyumlu bulmalarından dolayı savunmaktaydılar (Özipek 2004: 157). Liberal düşüncede, serbest teşebbüs kendiliğinden bir iyiliğe sahipken; muhafazakâr düşüncede serbest teşebbüs, toplumsal düzeni sağlayıp güçlü devlete ulaşmada araç olup, kendiliğinden iyi olması söz konusu değildir. Mülkiyet ise yalnızca maddi değere sahip bir meta değil korunma, bağlılık ve aidiyet gibi insanların psikolojik ve duygusal yönlerine hitap eden bir kurumdur (Topuz 2019: 85).

Burke'ün liberalizm ile benzerlik gösteren muhafazakâr fikirleri, muhafazakâr düşüncenin ekonomik liberalizmle ve ekonomik liberalizmin piyasa ekonomisindeki uzantılarıyla uyumlu hâle gelmesini kolaylaştırmıştır. Diğer yandan, liberalizm ve muhafazakârlığın 1950'li yıllardan sonra ekonomi, siyaset ve insan yaşamındaki birlikteliği, komünizme karşı ortak bir tavır geliştirmeleri

muhafazakârlık ile liberalizmin bir uzlaşması gibi yorumlansa da kimi kesimlere göre uzlaşma durumunun geçici olduğu iddia edilmektedir (Özipek 2004: 156).

Muhafazakârlık ve liberalizmin birbiriyle uyumu konusunda ortaya atılan diğer bir görüş ise muhafazakâr düşüncenin, kapitalizmin sunmuş olduğu nimetler karşısında içine düştüğü çelişkili durumla ilgilidir. Burada muhafazakâr düşüncenin iki seçenek arasında kaldığını söylemek mümkündür. Muhafazakârlar ya toplumsal bir uzlaşma zemininde yaşamın maddi olanaklarından yararlanmayı bir hak haline getirerek eşitlikçi refaktan yana tavır koyacaklardır ki, bu durumda muhafazakârlığın ilkelerinden taviz vermek durumunda kalacaklardır. Tersisi durumda ise, ekonomik liberalizme karşı muhafazakârlığın inanç ve değerleri için mücadele edeceklerdir (Topuz 2019: 88).

Sonuç olarak, muhafazakârlık kavramının zaman içerisinde “yeni muhafazakârlık” ve “neo-muhafazakârlık” olarak karşımıza çıkması, onun liberalizm ile ilişkili olduğunu göstermektedir.

2. BÖLÜM

TARİHSEL SÜREÇTE TÜRKİYE'DE MUHAFAZAKÂRLIK

Türkiye’de muhafazakârlık ile ilgili görüşlerin açıklanması için Türkiye’de muhafazakârlığın gelişimine katkıda bulunan Tanzimat Dönemini ve dönemin getirdiği modernizm, batılılaşma gibi düşünceleri incelemek gerekmektedir. Tanzimat döneminin bu çalışmaya dâhil edilmesinin sebebi de muhafazakârlığın Türkiye’deki doğuşunu anlamaktır. Türk modernleşme süreci Tanzimat Fermanı ile başlayıp fermanın devamında ortaya çıkan düşünce akımlarıyla devam etmiştir.

Kapitalizmin yükselişiyle beraber Batı Avrupa’da hukuksal ve siyasi düzen değişime uğramış, yasalar ve devlet düzeni kutsal görülen referanslardan uzaklaşarak meşruluğunu ve gücünü daha fazla dünyevi gereksinimlerden ve insan düşüncesinden almıştır. Batı Avrupa’daki gelişmelerin tüm dünyaya yayılması, Osmanlı sisteminin oluşturduğu köklü geleneksel temellerini etkilemeye başlamış ve Osmanlı devleti yeni duruma uyum sağlamak amacıyla birtakım düzenlemeler yapma ihtiyacı hissetmiştir. Ancak değişim ve düzenlemeler Batı Avrupa’dan farklı olarak toplumsal ve kültürel dinamiklerin ateşlenmesinden ziyade siyasi, askeri ve ekonomik bir zorunluluk olarak belirlenerek düzenlemeye gidilmiştir (Akça, Hülür 2007: 240).

16. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa devletleriyle olan ilişkilerinde birtakım tavizler vermiştir. Verilen tavizlerin başında siyasi olduğu kadar ekonomik sonuçlara da sebebiyet veren kapitülasyonlar gelmektedir. Osmanlı sultanı ile Fransa kralı arasında 1535’de imzalanan anlaşma Osmanlı devletinde yaşayan Fransız vatandaşların ticari faaliyetlerinin korunmasını, inanç özgürlüğünü ve serbest ikametini kapsamaktaydı. Zaman içinde Alman ve İngiliz güçleri de Fransa gibi benzer imtiyazlar kazanarak Osmanlı devletini siyaseten ve ekonomik olarak etkilemişlerdir (Philipp 2004: 410-411). Ortaya çıkan bu gelişmelerin Osmanlı İmparatorluğunu gerileme sürecine soktuğu görülmüştür.

Osmanlı devlet yapısında derin izler açan gerileme süreci ve gerileme süreciyle paralel ilerleyen dış siyasi ve askeri başarısızlıklar ile devlet içinde

ayanların bağımsız hareket etmeye yönelik eğilimleri devletin tüm yapısal unsurlarında bir reformu gerekli hale getirmiştir (Philipp 2004: 482). Tanzimat Fermanı ise bu ihtiyacı karşılamak üzere ilan edilmiştir.

2.1.Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Hareketleri ve Muhafazakârlık

Modernleşme kavramı, tarihsel süreç içerisinde geleneğe dayalı siyasal ve toplumsal yapılardan modern olarak nitelenen güncel yapılara geçiş süreci olarak tarif edilebilir (Çetin 2004: 12). Bu geçiş sürecinde bir yandan yeni bir toplumsal düzen yaratılıp toplum bireylerine yeni bir dünya görüşünün aşılması, öte yandan eski toplumsal düzende yaşanan aksaklıkların giderilmesi söz konusudur.

Türk modernleşme hareketi mantığının temelinde, ülkenin geri kalmasının temel sebebi olarak görülen geleneksel değer ve kurumlara yönelik bir olumsuzlama yatmaktadır. Bu sebeple, rejimin kendi otoritesini yerleştirmesi sürecine koşturarak geleneksel otorite ve hiyerarşi kaynaklarının ortadan kaldırılmasına önem verilmiştir (Topuz 2019: 111).

Osmanlı sistemindeki aksaklıklar ve bozulmalar 19.yüzyılın ortalarında birçok alanda görülmüştür. İrz, namus, malın ve canın korunması aynı zamanda dini kurallarında bir güvencesi iken, Osmanlı Devleti'nin sırasıyla gerileme ve çöküş dönemlerinde yaşadığı devlet örgütünün bozulmaya başlamasına sebep olarak dini kuralların uygulama kısmındaki suistimaller gösterilmiştir. İltizam usulüne yönelik uygulamalar kontrol edilemez hale gelmiş, vergiler tahsil edilirken zorbalık, keyfilik, adaletsizlik egemen olmuştur. Askerlik sisteminde de düzensizlik baş göstermiş, askere alım sürecinden askerliğin ne kadar süreceği konusuna kadar her aşamada zorbalık ve keyfilik hâkim olmuştur. Uzun süren askerlik süreleri sosyal ve ekonomik yaşamı olumsuz yönde etkileyerek askerden kaçmalara sebebiyet vermiştir. Yaşanan tüm sıkıntılar devlete güveni zedelemiştir (Safa 2007: 45-52). Tanzimat Fermanının başlangıcında dini emirlerin göz ardı edildiği konusu üzerinde durularak yeni düzenlemelerin bir zorunluluk olduğu ve bu düzenlemelerin ırz, namus, can ve malın korunması ilkeleri ile askerlik ve vergi sistemlerinin gözden geçirilerek yeniden düzenlenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Böylelikle Tanzimat Fermanı'nın zemini hazırlanmış ve Türk modernleşme süreci için adım atılmıştır.

Türk modernleşme süreci, Tanzimat Fermanı ile başlayıp Modernleşme, Batılılaşma gibi çeşitli düşünceler çerçevesinde biçimlenmiştir (Safa 2007: 27). Tanzimat kavramı, Türk idari, siyasi, iktisadi ve toplumsal hayatında köklü bir değişikliği ve yeniden yapılanmaya gitmeyi ifade etmektedir (Gümüş 2008: 215-240). Tanzimat dönemi 3 Kasım 1839 yılında Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ilan edilmesiyle başlayan 1876 yılına kadar devam eden dönemin ismidir. Modernleşme sürecinin ilkinin birlik şuuru geliştirme, siyasi bünyeyi sağlamlaştırma ve düzenin temelini oluşturan prensiplerini tekrar gözden geçirme ihtiyacı doğrultusunda ortaya çıkarılan Tanzimat Fermanı oluşturmaktadır (Abadan 1957: 3).

3 Kasım 1839 tarihli Tanzimat Fermanı, devletin dayanağını oluşturan temel sarsılması, gayrimüslim ve Müslüman halk arasından ayrımcılığın meydana gelmesi sonucu ülkenin sınırları içerisinde yenilikçi bir anlayış yaratmak, dış ülkelere karşı güven ortamının olduğu algısını yaratmak ve Fransız Devrimiyle ortaya çıkan milliyetçilik akımının ülkeyi etkilememesi için Tanzimat Fermanı ilan edilmiştir (Ay 2000: 476). Tanzimat Fermanı ile Osmanlı devletinde gerek kurumsal gerekse toplumsal düzenlemelerin hayata geçirilmesi ve devletin gerileme sürecinden çıkarak döneme ayak uydurması amaçlanmıştır. Tanzimat Fermanı ile yeni reform ve yeniden örgütlenme programını başlatan devlet görevlileri, ülkeye Batılı fikirler getirerek Avrupa'yı kendilerine bir model ve esin kaynağı olarak görmüşlerdir (Çetin 2016a: 29). Tanzimat Fermanı'ndan sonra ilan edilen Islahat Fermanı ise modernleşme açısından önemli diğer bir fermanıdır. Tanzimat Döneminin başlangıcını Tanzimat Fermanı, gelişimini ise Islahat Fermanı devam ettirmiştir.

Islahat Fermanı'nın ortaya çıkmasını sağlayan dinamiklerin başında Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde sıkça görülen toplumsal sorunların yanında iktisadî sorunlar da yer almaktadır. İktisadî sorunların sebepleri arasında Osmanlı parasının değer kaybetmesi, Lale Devri ile beraber başlayan israf ekonomisinin sürekli artarak 19. yüzyıla kadar ulaşması, devletin gelirlerinin düzeltilememesi, rüşvet sorununun çözüme kavuşturulmaması, kapitülasyonların artması, bütçede açıklar meydana gelmesi ve bu açıkların iç borçlar vasıtasıyla kapatılmak zorunda kalınması, son olarak da Kırım Harbi esnasında dış borçlara ihtiyaç duyulmasının ortaya çıkarmış olduğu sorunlar bulunmaktadır (Gümüş 2008: 215-240).

Ekonomik sorunlara ek olarak Fransız İhtilâli'yle tüm dünyayı etkisi altına alan adalet, hürriyet, eşitlik ilkelerinin Avrupa siyasetine olan etkisi Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerini ciddi ölçüde yeniden şekillendirmiştir. Ayrıca adalet, hürriyet, eşitlik ilkeleri Osmanlı Devleti'ni derinden etkileyerek siyasi, iktisadi ve sosyal alanlarda Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmıştır. Adalet, hürriyet, eşitlik ilkelerine ek olarak Fransız İhtilâli ile birlikte dünya siyasî hayatına giren Sosyalizm, Liberalizm, Milliyetçilik gibi siyasî akımların etkisi Avrupa'nın büyük bir bölümüne yayılmasından dolayı, Osmanlı Devletinde yaşayan tebaa, dolayısıyla Osmanlı Devleti de bu akımların etkisi altına girmiştir. Bu etkilerin oluşabilecek kötü sonuçlarını bertaraf etmek amacıyla Osmanlı devlet adamları ilk olarak Tanzimat Fermanını ilan etmişlerdir. Beklentilerin karşılanamaması sebebiyle dış baskılarında etkisiyle kapsamlı ve yeni bir düzenleme ihtiyacı ortaya çıkmıştır (Gümüş 2008: 215-240). Osmanlı Devleti dışında ortaya çıkan siyasî beklentiler, ülke içerisinde olası zararlara yol açmaması için Islahat Fermanı'nın Osmanlı devlet adamlarına ilân edilmesi gerekliliğini yüklemiştir.

Modernleşme ile başlayan ıslahat çalışmalarının ikincisini oluşturan ve 18 Şubat 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı, Müslüman olmayan halkı ilgilendiren bir vesikadır. Aynı zamanda Müslüman olmayanların din ve vicdan konusundaki özgürlüklerini yeniden inceleyerek düzenlenmiştir. İnsanlar arasındaki din eşitliğini temin etmiştir (Ortaylı 2000: 7-14).

Islahat Fermanı'nın getirmiş olduğu en önemli karar millet-i hakime olarak adlandırılan Müslümanların sahip oldukları bu hakkı yürürlükten kaldırarak Osmanlı tebaasının tamamını dinen eşit hale getirmesidir. Böylelikle İslâm-Hıristiyan ikiliğinin ötesinde bir anlayış gelişmiştir. Dini açıdan eşitlik sağlanmak istenmesinin temel amacı ise bir Osmanlı vatandaşlığının yaratılmak istenmesidir (Mardin 2007: 14). Bu amaçla Osmanlı Devletinde yaşayan farklı dinden tüm insanların padişaha sadakat bağlarını kuvvetlendirmek ve yurtseverliğin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

“Revatib-i kalbiye-i vatandaşı” ibaresiyle Müslüman olmayan Osmanlı vatandaşlarını devlete sadakat ile bağlama amacını da taşıyan Islahat Fermanı ile birlikte Müslüman olmayanların zimmet altında olması durumu teorik olarak ortadan

kalkmıştır. Islahat Fermanının yürürlüğe konulmasıyla birlikte resmî olarak Müslüman olmayanların vatandaşlık hakları her konuda Müslümanlarla eşitlenmiştir (Ortaylı 2000: 15).

Tanzimat ve Islahat Fermanları'nın ortak amacı halk arasında adaleti ve eşitliği tesis ederek, Osmanlı devletinde yaşayan tüm unsurları Osmanlılık çatısı altında birleştirmektir. Siyasi bir ideolojiye dönüşen İttihad-ı Osmanî siyaseti, ülkede Tanzimat dönemi esnasında devletin yürütmüş olduğu bir politika haline gelmiştir. Tanzimat dönemi devlet adamlarının ortak görüşü olan tüm halkın eşitliği ilkesinin adı Osmanlılık siyaseti olmuştur. Osmanlılık siyaseti Tanzimat Dönemi öncesi reayanın korunması ve muhafaza edilmesi görüşünden farklılık arz etmektedir (Ortaylı 2000: 16).

Osmanlı Devleti'nin ekonomik, sosyal, idari ve siyasal buhranlar içerisinde ilân edilen Islahat Fermanı, yayımlanmış olduğu ilkelerle ciddi değişimlerin meydana geleceğine işaret etmektedir. Osmanlı düzenine yönelik yeni iktisadî, siyasî, dinî, hukukî, idarî ve sosyal ilkeler getiren Islahat Fermanı, demokrasiye geçiş konusunda Türk siyasî hayatının önemli dönüm noktalarından birini oluşturmaktadır. Anayasal belge özelliğine sahip bu ferman, önemli ve yeni kanunlaştırma hareketlerine hukukî bir zemin hazırlamış ve gerçekleştirilmiş olan kanunlaştırma hareketlerinin yönünü tayin etmede büyük etkileri olmuştur. Kanunlaştırma hareketlerinin en önemlilerinden biri de Kanun-i Esasi olduğuna göre, Islahat Fermanı Kanun-i Esasi'nin hukukî zemini oluşturmaktadır. Dolayısıyla, Islahat Fermanı, içeriği bakımından, anayasal düzen için önemli bir giriş; yakın bir hazırlık niteliği taşımaktadır (Gümüş 2008: 215-240). Özü itibarıyla Islahat Fermanı Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile birlikte Kanunî Esasi'ye önemli bir dayanak sağlamış ve Tanzimat Fermanı'nı Kanun-i Esasi'ye bağlamıştır.

İlk Türk Anayasası olarak kabul edilen Kanunî Esasi'nin (23 Aralık 1876) hazırlanmasında ve tam şeklini almasında, birçok iç ve dış faktörün rol oynadığı ifade edilebilir. İç faktörler içinde en önemlisi bu dönemin önemli muhalif hareketi olarak nitelendirilebilecek, 1865 yılında kurulmuş olan “Yeni Osmanlılar” cemiyeti üyelerinin etkisidir. Namık Kemal, Ziya Paşa ve Şinasi gibi düşünür, yazar ve gazeteciler ile Mithat Paşa ve Mustafa Fazıl Paşa gibi devlet adamlarının oluşturduğu

Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyelerine göre; anayasalı, Müslüman ve Gayrimüslim halktan seçilerek oluşturulan bir meclis ile birlikte yönetilmek, Osmanlı'nın içinde bulunduğu durumdan kurtulmasını sağlayacaktır. Yeni Osmanlılar, Tanzimat ile birlikte ortaya çıkan batılılaşmada yeni bir boyuta geçildiği ve devleti kurtarmak için tüm alanlarda yenilik yapılması gerektiği düşüncesine sahiptirler (Ortaylı 2000: 62). Yeni Osmanlılar'a göre kurulmaya çalışılan bu yeni düzen, padişah ve yöneticilerin, baskıcı ve keyfi uygulamalarına karşı halk ve aydınlar için güvence oluşturacaktır. Yürütmenin parlamento karşısında sorumlu olduğu meşruti bir düzene geçmeyi amaçlamışlardır. Büyük devletlerin Osmanlı İmparatorluğuna müdahale tehlikesi, İmparatorluğun Avrupa coğrafyasında kalan illerinin İmparatorluktan ayrılmaya yönelik istemleri, mali durumun gittikçe kötüleşmesi, Batılı devletlerin ve özellikle Rusya'nın etkili olduğu 1875'de verilen Andrassy Notası ile yerel yetkilerin genişletilmesini isteyen reform talepleri gibi nedenler bu süreci etkilemiştir (Yamaç 2014: 54-68). Birkaç taslak ve evreden sonra son şeklini alan Kanun-i Esasi, 23 Aralık 1876'da ilan edilmiş, devlet mutlak monarşiden anayasalı (meşruti) monarşiye dönüşmüştür.

Birinci Meşrutiyet olarak anılan bu anayasal monarşik dönem de, tüm kurtuluşu sadece anayasadan beklediği için beklentileri karşılamamıştır. Sosyal, siyasal ve ekonomik altyapı hazır olmadan uygulanmaya konulması bu sonucun ortaya çıkmasında etken olmuştur. Başarısızlığının altında yatan faktörler arasında ilk sırada değişime karşı olan direnç ve halk desteği olmadan uygulanma çabaları gösterilebilir.

Muhafazakâr görüşler tam da bu sırada yapılan reformların ve modernleşme süreçlerinin başarısızlıkla sonuçlanması ile beklentileri karşılamamasına tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu tepkilerin başında ise Batılılaşmanın kendi öz kimliklerine zarar verdiğini, Batılılaşma yerine kendi gelenekleriyle ve geçmişlerini örnek alarak modernleşme içerisine girilmesi gerektiği fikrini savunmuşlardır.

2.2. Cumhuriyet Dönemi Modernleşme Süreci ve Muhafazakârlık

Muhafazakârlığın Türkiye'deki gelişimi, Cumhuriyet dönemine kadar götürülebilir. Osmanlı Devletinde 19. yy'da başlayan yenilik hareketlerinin, radikal

bir dönüşüme uğradığı Cumhuriyet dönemi, muhafazakâr düşüncenin de Türkiye’de ortaya çıkışı olarak kabul edilebilir. Nasıl ki muhafazakârlığın ortaya çıkışında Fransız Devrimi’nde yaşanan radikal değişim ve dönüşümlere, tepeden inmece uygulamalara yönelik tepkiler etkili olduysa, Türk muhafazakârlığının ortaya çıkışında da Türk modernleşmesine yani Cumhuriyet dönemi radikal uygulamalarına duyulan tepkiler o denli etkili olmuştur. Bu bağlamda Türkiye’de muhafazakâr düşüncenin, Cumhuriyet dönemi modernleşmesini üstlenen Kemalist modernleşme karşısında bir gelişim izlemiş olmasından dolayı Türkiye’deki muhafazakârlığın seyri açısından Cumhuriyet dönemi modernleşme olgusunu incelemekte fayda vardır.

Lewis’in belirttiği gibi Türkiye Cumhuriyeti gökten bir anda düşmemiş ya da denizin dalgalarından yükselmemiştir. Aksine tıpkı diğer devrimler gibi Cumhuriyet de uzun ve karmaşık bir yapının sahip olduğu değişim ve gelişim sürecinin bir sonucudur. Ancak devrimci devletlerin, yerine geçtikleri rejimleri kendilerinden uzak tutmaları ortak özellikleridir. Bu durum hem kendi iktidarlarının meşruiyeti açısından hem de “eski rejim” düzenini engellemek amacıyla kaynaklanır. Bu toplumlarda “eski olan her şey kötü”, “yeni olan ise iyi” olarak dikta ettirilir (2007: 33).

Cumhuriyeti kuran ve icra eden kadroların en büyük amaçlarından biri, Türkiye’de laiklik ilkesi temelinde bir Türk kültürü oluşturmaktır. Bu amacı gerçekleştirmek için İslami referansta yer alan tüm kurum, kuruluş, kural ve simgelerin tasfiyesine yönelik söz konusu olmuştur. Halifeliğin kaldırılması, Arap Alfabetinin kullanımının kamusal alanda yasaklanması, zamanı düzenleyen normlarda İslami zaman birimlerinin yasaklanıp Avrupalı zaman birimlerinin hayata geçirilmesi, anayasadan “Devletin dini İslam’dır” ibaresinin çıkarılması bu anlamda yapılan reformlardan bazılarıdır (Tezel 2006: 34-35). Bu reformlar, Türkiye’de kamusal alanda İslami etkinin kırılmasına yol açmıştır. Geleneğin toptan tasfiyesinin söz konusu olduğu bu dönemde, Kemalist devrim bir radikal modernleşme projesidir.

Topluma batılılaşma ve modernleşmeyi dikte etmeye çalışan bu devrim, bir noktada Avrupa’daki devrimlerden ayrılmaktadır. Halkın desteğini arkasına alan Fransız Devrimi karşısında, Kemalist devrim toplumsal karşılığı olmayan bir hareket özelliği taşımaktadır (Çetin 2016b: 126). Kemalist devrim asker ve bürokratlardan

oluşan bir sınıf tarafından yürütülmüş olup, toplumun değerlerini görmezden gelerek geleneğin sürdürülemez olduğuna dair kararı bu sınıfın takdirine bırakmıştır. Ancak, Avrupa’da gerçekleştirilen devrimlerde geleneğin sürdürülebilir olup olmadığına dair kararı, halkın kendisi vermiştir (Aktaşlı 2011: 150). Erken Cumhuriyet dönemi muhafazakârlarının karşı çıktığı bu durum, Cumhuriyet modernleşmenin elit bir sınıf tarafından yürütülmesidir.

Türk muhafazakârlığı, modernleşme ve batılılaşmayı savunan bir düşüncedir. Kemalizm’in radikal modernite projesi karşısında tedrici bir değişimi savunan bu düşünce, modernleşmeyi gelenekle birlikte harmanlamayı arzulamıştır. Ancak tıpkı Kemalizm gibi muhafazakârlık da toplumsal karşılığı olmaksızın, Cumhuriyet döneminde bazı aydın, edebiyatçı ve entelektüellerin ilgisiyle mesafe kat etmeye çalışmış fakat uzun yıllar halka inmeyi başaramamıştır (Aktaşlı 2011: 150). Kemalist inkıpların Anadolu coğrafyasını sosyal, siyasal ve ekonomik alanlarda şekillendirdiği bir dönemde ortaya çıkan modern muhafazakârlık, çoğunu orta sınıfın oluşturduğu bir zümre tarafından benimsenmiştir. Bir yandan inkıpların milliyetçi yeniliklerini korumayı, diğer yandan da milli gelenekler karşısında yer alan aşırılıkçı inkıpları dengelemeyi amaç edinen politika tercihlerinde bulunmuşlardır. Kemalist Devrim süreciyle birlikte radikal bir ikileme düşen, merkezden çevreye itilen muhafazakâr aydınlar; bu dönemde genel olarak suskun kalmayı, Kemalizm ile şiddetli tartışmalar içerisine girmemeye, yuvalarına çekilip yeni rejimin siyasal projelerine kültürel çekinceler koyarak süreci atlatmaya çalışmışlardır (İrem 2011: 30). Muhafazakârlığın bu dönemde geniş kitlelere yayılamamasının temel nedeni budur.

Erken Cumhuriyet döneminde muhafazakâr olarak nitelendirebileceğimiz ve Cumhuriyet Halk Fırkasına karşı muhalif olarak kurulan parti “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”dır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının önemli isimlerinden birisi olan Kazım Karabekir; liberalizmin muhafazakâr yorumunu benimseyen bir modernleşmecidir. Kurtuluş Savaşı’nın önemli komutanlarından olan Karabekir, Cumhuriyet’in ilanı haberini basın yoluyla duymasına rağmen, onu memleketleri yükselten bir idare sistemi olarak tanımlamış ve şahsi saltanatlara karşı çıktığını ifade etmiştir. İzmir’de gerçekleştirilen bir toplantıda, hilafetin kaldırılmasının Türkiye’nin uluslararası çıkarlarına ters düşeceği gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Muhafazakâr

kimliği ön planda olan Karabekir, İttihat ve Terakki üyesi olması ve aynı zamanda gönüllü olarak Hareket Ordusu'nda görev almasıyla da modernleşmeye oldukça bağlı bir isimdir. Kazım Karabekir'in muhafazakârlığı; modernleşme ve modernleşmenin kavramlarıyla çelişen bir muhafazakârlık değil, yalnızca modernleşmenin hız ve kapsamını sınırlandırmaya yönelik olan bir muhafazakârlıktır (Tezel 2006: 44-49). Kısacası Karabekir; toplumu bir anda dönüştüren inkılaplara karşı çıkmış, değişim ve dönüşümün hızından rahatsızlık duymuştur. Toplumsal değişim açısından tepeden inmece değişimlere karşı çıkmış ve değişim için önce toplumu eğitmek gerektiğini savunmuştur.

2.2.1. Siyasal Düşüncede Muhafazakârlık

Cumhuriyet dönemi Türk muhafazakârlığı düşünsel anlamda Ziya Gökalp, Peyami Safa, Ali Fuat Başgil, Yahya Kemal Beyatlı ve Necip Fazıl Kısakürek gibi isimlerin çalışmaları ile ortaya çıkıp şekillenmiştir. Ayrıca hem Osmanlı hem de Cumhuriyet döneminde faaliyetler göstermiş olan, sol çizgide seyrettiği görüşlerinin zaman içerisinde milliyetçi, gelenekçi ve muhafazakâr düşünceyle bütünleştiğini ifade eden, bir öğrenci birliği olan Milli Türk Talebe Birliği'nin gelişimi ve faaliyetleri bu başlık altında incelenmiştir.

2.2.1.1. Ziya Gökalp

1876 yılında dünyaya gelen Ziya Gökalp, lise öğreniminden sonra çeşitli gazete ve dergilerde yayınlanan kitapları, dergileri ve aktif siyasi yaşamıyla Türkiye'de siyaset ve sosyoloji alanında en etkili düşünürlerden biri olarak kabul görmektedir. Gençlik döneminde hocası Yorgi Efendi aracılığıyla Fransızca eğitimi gören Gökalp; Yorgi Efendi'den Yunan filozoflarını ve felsefeyi öğrenmiştir. Aynı zamanda ailesinin dindar ve tutucu olması, Gökalp'in muhafazakâr eğilimini oluşturmuştur. Gençlik yıllarında düşünsel buhran içerisinde olmasının sebebi Ülken'e göre yaşamış olduğu bu karmaşadır (Ülken 1992: 304). Düşünsel olarak Gökalp'in İslamcılık ve Batıcılık ikilemi yaşadığından bahsedilebilir.

Gökalp Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecini ve bu dönemdeki sıkıntıları görmüş birisi olarak yeni bir milli devletin oluşturulması adına kültür-medeniyet kavramlarını kullanmıştır. Bu kavramları toplumsal hayatın şekillendirilmesi ve milli

devletin kurulması için pratik alanda kullanmaya çalışmıştır. Gökalp Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar devletin kurtuluşu için çalışmalarda bulunmuştur. Osmanlı Devleti'nin yıkılışının kesin olarak anlaşıldığı zamanlarda ise Türkçülüğü benimsemiş ve milliyetçilik esasına dayalı bir devletin oluşturulması adına çalışmalar yürütmüştür. Bu çalışmalarını en başta kültür ve medeniyet kavramları üstüne oturtan Gökalp kültür kavramını kullanarak milli bir devletin en iyi şekilde oluşturulmasını sağlamayı amaçlamıştır. Gökalp aynı zamanda medeniyet kavramını kullanarak ve onu kültür kavramından ayırıştırarak yeni kurulan devleti batı medeniyeti etkisinden korumakla birlikte, batı medeniyet seviyesine ulaşma çabası içerisinde olmuştur (Çelik 2006: 47-48).

Gökalp, Osmanlı Devleti'nin yıkılışının ardından daha sağlam temeller üzerine inşa edilmiş bir milli devlet kurulması fikrine sahip olmuştur. Gökalp'in düşüncesinde yeni kurulacak devletin sağlam temeller üzerine inşa edilmesinin yolu kültür kavramının kullanılmasıdır. Kültür kavramı Türk toplumuna ait dil, din, ahlak vb. pek çok alanı kapsayan bir kavram olarak Gökalp düşüncesinde karşımıza çıkmaktadır. Ziya Gökalp kültür kavramına medeniyet kavramından daha büyük anlamlar yüklemekte ve kültüre daha fazla önem vermektedir. Çünkü Gökalp medeniyet kavramını insan ürünü olarak görmekte fakat kültür kavramını bireyi aşan doğal bir gerçeklik olarak görmektedir. Kültür toplum hayatında kendiliğinden şekillenen ve topluma istikamet veren bir kavramdır. Gökalp'e göre kültürün en önemli işlevi toplumsal alanda birliği sağlamasıdır (Akt. Çelik 2006: 48). Kültür ve medeniyet kavramlarının kullanılmasyla birlikte Gökalp yeni bir devletin kurulması ve milletin oluşturulması sürecinde toplumsal birliği oluşturacak, aynı zamanda yeni kurulan devletin çağdaş bir seviyeye çıkmasını sağlayacak yöntemleri bulmuştur (Çelik 2006: 48).

Gökalp'in ayrıca Vazife dergisinde kaleme aldığı yazısında Türkçülük ile medeniyet ilişkisini şöyle açıklamaktadır: *“Türkçülük ancak harsda muhafazakârdır. Bu muhafazakârlık inkılapçılığa münafî değildir. Liberal inkılapçılar daima milli harsa hizmet etmişlerdir. Milli harsa muhafazakâr olmayanlar yalnız radikallerdir. Türkçüler radikal olamazlar. Aynı zamanda Türkçülük medeniyet sahasında muhafazakâr da olamaz. Çünkü medeniyet milletlerin elbisesi gibidir. Ferdler elbise değiştirdiği gibi milletlerde medeniyetlerini değiştirebilirler”* (Akt. Göçgün 2011: 86).

Ziya Gökalp ile aynı dönemde yaşamış olan ve fikirlerini sosyolojik çalışmalarla dile getiren Peyami Safa ise muhafazakâr görüşler olarak niteleyebileceğimiz düşüncelerini farklı bir boyutta ele almıştır.

2.2.1.2. Peyami Safa

Peyami Safa, muhafazakârlık ve inkılapçılık kavramlarını birbirleriyle ilişkilendirmiştir. Safa'ya göre muhafazakârlık ve inkılapçılık birbirinin tamamlayıcısıdır. Kendi özüne dönme vurgusu yapan muhafazakârlık ile değişim peşinde koşan inkılapçılığın birbirinden ayrı düşünülmemeyeceğini ifade etmiştir. Ayrıca muhafazakârlığı tanımlarken eskiye bağlı olduğu nispette yeniliğe de kapalı olmayan bir mefhum olarak tanımlar. Muhafazakârlık ve inkılapçılığın aslında birbirinin düşmanı değil bilakis tamamlayıcısı olduğunu ifade eder. Safa, Mustafa Baydar'ın Hayat Dergisi'nde yayımlanan bir röportajında sorduğu “yazarlık hayatınızda değişen bazı kanaatleriniz oldu mu?” sorusuna verdiği cevapta kendisini hem muhafazakâr hem de inkılapçı olarak tanımlayarak “... Fikirlerim hemen hemen bütün kitaplarımda vardır. Esasta değişmedim. Daima kendi kendimi tahsise çalıştım ve çalışıyorum. İnsanın kendi içinde kalması şartıyla değişmesi bütün eşyaya şamil bir zarurettir. Bunun için hem muhafazakâr hem de inkılapçiyım” ifadelerini kullanmıştır. (Akt. Ayvazoğlu 2018: 16).

Hakiki muhafazakârlığın ve hakiki inkılapçılığın tariflerini yaparak bu iki kavramın birbiri arasındaki münasebeti göstermek isteyen Safa, “*Hakiki muhafazakâr inkılap düşmanı olmadığı gibi hakiki inkılapçıda tarih ve gelenek düşmanı değildir*” (Safa 1999: 29) diyerek bu konuyu izah eder. Bir anlamda da Peyami Safa, inkılabın “*tarihe, geleneğe, dine, ahlaka ait manevi değerleri yıkmak manasına gelmediğini*” (Safa 1999: 189) vurgulayarak hakiki inkılapçılara göre mürteciliğin ve muhafazakârlığın tanımlarını yapar;

“Hakiki inkılapçılara göre bir cemiyetin son tekamül merhalesini ondan evvelkine icra etmek (geriye götürmek) isteyenler mürtecidirler. Böyle bir niyeti olmayıpta mevcudu muhafaza etmek isteyenler mürteci değil muhafazakârdırlar. En ileri memleketlerde sık sık iktidara gelen büyük partiler vardır. Mevcudu muhafaza etmeyen bir cemiyette kökü geçmişte olmayan geleceğin temelsiz kalacağına ve yıkılacağına inanırlar. Hakiki inkılapçıda bu kanaattir. Ancak, muhafaza edilen bu temeller üzerine yeni bir cemiyet kurulmasını isterler.” (Safa 1999: 191).

Safa mürtecilerin sadece geçmişe bağlı kaldıklarını, devrimbazlarınsa sadece geleceği düşündüklerini söyleyerek mürteci ile muhafazakârlık, inkılap ile devrimbazlık arasındaki farklılığı şöyle özetlemiştir:

“Mürteci muhafazakarların soysuzlaşmış tipidir. Geçmiş geleceğe bağlayan köprüyü geçmek istemez, ona arkasını döner ve zamanın tek buudu içinde takılıp kalır. Muhafazakar bu köprüyü kurar ve üstünden geçer. Bir ayağı geçmişte olmayan bir köprünün geleceğe kurulamayacağını bilir. Zengin bir tarih şuuruna sahiptir. Geleceğin geçmişten doğduğunu bilir, geçmişle ilgisini kesen devrimbazdan ayrılır” ve devamında

“Devrimci değildir. İnkılapçıdır. Devirmez yaratır, geçmisen temelleri üzerine geleceğin çatısını kurar. Bu temellerden mahrum devrimler yıkılmaya mahkumdur, geçmişe sırtını çeviren devrimbazlar geleceğe sırtını çeviren mürteci zihin yapısı bakımından aynı adamdır, zamanın üç buudunu kavrayamaz, içinde yaşadığı halin öncesiyle sonrası arasındaki münasebetin idraksizliği içindedir. Zamanın üç buudunu kavrayan muhafazakar, milletin ruhu gibi ebedilik planındadır. Düşüncesi mürtecinin ki gibi yalnız geçmişe, devrimbazın ki gibi yalnız geçiciye saplı değildir. Ebediliğin prensiplerine, olmuş olanla olacak olanın arasındaki sonsuz münasebetin idrakine bağlıdır.” İfadelerine yer vermiştir (Safa 1999: 8).

Peyami Safa’ya göre muhafazakârlık ve inkılapçılığı kabul eden bir insanın geçmişi, geleceği ve bugünü arasında köprü kurabileceğini ve bu durumunda modernliğe aykırı bir durum olmadığını vurgulamıştır. Eğer bu durumdan herhangi birisini inkâr edersek bir tehlikeyle karşı karşıya kalacağımızı belirterek bu konuda şu tespitte bulunmuştur:

“Sahici modern adam, üç zaman içinde de yaşamasını bilendir. Modernliği, bugüne münhasır olmadığı için devamlıdır. Modern olduğu kadar muhafazakâr ve muhafazakâr olduğu kadar da inkılapçıdır. Gençliğe vereceğimiz inkılap fikrinde, zamanın üç unsurundan hangisini ihlal edersek, onun bizden acı bir şekilde intikam alması ihtimali vardır. Tarihi inkâr edersek, irtica tehlikesi, geleceği inkâr edersek ihtilal tehlikesi, günün icaplarını inkâr edersek yerine göre her iki tehlikede karşımıza çıkar.” (Safa 1999: 123).

Öte yandan muhafazakârlığın milliyetçilikle birleştirilmesi hususunda Safa’nın milliyetçi çizgisi nettir ve Kemalist milliyetçilik hususunda şu ifadeleri söyler:

“Dünya’nın tüm milliyetçilikleri, şiddetli bir savunma içgüdüsünden doğmuş olmakla birlikte, doğdukları milli bünyenin istediği özel bir tekâmülü izlemişlerdir. Kemalist milliyetçilik, ne Çinli, ne Fransız, ne İtalyan, ne Alman ne de Habeş’tir. Osmanlı olmayı dahi geri çeviren Türk milliyetçiliği tamamen Türk’tür ve onu kendinden uzaklaştırmaya çalışabilecek herhangi bir harekete veya düşünceye karşı milli dirençle dimdik ayakta tutan amaçta yalnız bu olmuştur.” (Safa 1999: 52). Bu ifadelerle Safa, Türk milliyetçiliğinin kendisini muhafaza ettiğini ve başka bir harekete karşı tepki göstereceğini ifade etmiştir.

Peyami Safa'nın ardından liberal muhafazakârlığın ülkemizde eğilimine katkıda bulunan Ali Fuat Başgil Türk muhafazakârlığı dendiğinde akla gelen bir başka isimdir.

2.2.1.3. Ali Fuat Başgil

Türk siyasal hayatında çok partili döneme geçişten sonraki süreçte fikrî emeğiyle Türkiye'de oluşan liberal-muhafazakâr eğilimin ilk akılda canlanan figürü ve Türk muhafazakârlığı denildiğinde akla gelenlerden birisi de Ali Fuat Başgil'dir. Türk muhafazakârlığının adeta modern yapısını temsil eden Başgil, bu hedefler çerçevesinde gelenekçi kesimin modern düşüncelerinde etkili konumda bulunmaktadır (Önder 2003: 61). Başgil, Cumhuriyetin inkılaplarıyla koordineli şekilde ilerleyen ve karşı çıkmak yerine onun muhafazakâr kapsamlarıyla uyumlu şekilde ilerleme kaydeden bir profil oluşturmaktadır. Bu kapsamda, 30'lu ve 40'lü dönemlerde inkılapçı ve devlet merkezli bir tavır takınan Başgil, çok partili hayata geçilmesiyle birlikte hürriyet ve demokrasileri savunan ve bu kapsamda Türkiye'deki hukukî-siyasî rejimi münakaşa eden "liberal muhafazakâr" bir tavır takınmıştır.

Başgil'in muhafazakâr epistemolojisini oluşturan temel dinamikleri Kavuncuoğlu şöyle ifade etmektedir;

I) Soyut ve Kurucu Akıl Karşısında Somut ve Kolektif Aklın Önceliği,

II) Spekülatif Bilginin Karşısında Tecrübi Bilginin Önceliği,

III) Kadir-i Mutlak ve Alim-i Mutlak Düzen Anlayışının Karşısında Aktüel Olan ve Realitesi Mümkün Görünen Umran Tahayyülü,

IV) Ferdî, Ailevi, Toplumsal ve Kültürel Etkileşimlerde Meydana Çıkan Mütakabil Ahlâkî Formlar (2017: 140-160).

Kavuncuoğlu'nun sıraladığı maddelere göre Ali Fuat Başgil, genel olarak liberal değerleri benimsemekle birlikte toplumda muhafazakâr bir tutuma destek vermektedir. Somut ve kolektif akla güveninde liberallerin insana olan güveni açısından liberal olarak değerlendirilebilir. Toplumsal ve kültürel etkileşimlerde ahlaki formların varlığından bahsettiği içinde muhafazakâr bir tutum içinde olduğu söylenebilir. Muhafazakârlığı ve liberalizmi bir arada tutarak ülkede Anglo-Amerikan muhafazakârlık düşüncesinin temellerini atmıştır denebilir.

2.2.1.4. Necip Fazıl Kısakürek

Necip Fazıl Kısakürek, eserleri, mücadelesi ve fikirleriyle ülkemizin yakın tarihindeki önemli düşünürlerden bir tanesidir. Tek partili dönemde ortaya koyduğu siyasi ve fikri mücadelesi, yeni yönetimin göz ardı ettiği milli, dini ve muhafazakâr değerleri kendilerine yaşam referansı olarak gören kesimler için Necip Fazıl, değerli bir simge hâline gelmiştir. Muhalif kesimin kalmadığı tek parti rejiminde yöneticilerin karşısına büyük bir cesaret ve özveriyle çıkması; tüm zorluklar karşısında mücadelesini devam ettirmesi, mücadelesi yolunda bedeller ödemesi, muhafazakâr siyasal hayatta Necip Fazıl'ı saygın bir konuma getirmiştir (Akın 2014: 32). Necip Fazıl, edebi eserlerine ilaveten düşüncelerini yansıtan Büyük Doğu dergisinde yayımlanan yazıları ve özellikle 1968'li yıllardan itibaren Milli Türk Talebe Birliği'nde yaptığı konferanslarıyla muhafazakâr tarafın şuur ve kimlik edinmesinde önemli bir etken olmuştur.

Necip Fazıl'ın, Türk siyasi yaşamındaki önemi ve yerinin düşünsel özgürlüğünden değil edebi kişiliğinden, üslupsal farklılığından ve siyasal atmosferin ortaya çıkardığı iklimden kaynaklandığını ifade eden Baytekin'e göre (2018: 42) Necip Fazıl Kısakürek, ülkemizde milliyetçilerin, muhafazakârların ve İslamcılarının kendilerinden bir parça/öz bulabildikleri nadir insanlardan birisi konumundadır. Necip Fazıl'ın ortaya koyduğu mücadele, bir şeye karşı mücadele vermenin cesaret istediği ve çok zor olduğu, bireylerin inandıkları değerleri anlatmakta dahi güçlük çektiği olağanüstü bir dönemde vuku bulmuştur. Ötekileştirilmiş muhafazakâr tarafın sözcülüğünü yapan Necip Fazıl aynı zamanda muhafazakârlar için ışık tutucu bir rolü de üstlenmiş, sadece bu ışık tutucu rolünden dolayı bir değer olarak muhafazakâr siyasal gelenekte karşılık kazanmıştır. Bazı açılardan Necip Fazıl'ın düşünce dünyasının, siyasete bakış açısının geçmiş dönemin koşullarında kaldığı ifade edilse dahi inandığı yolda korkmadan mücadele etmesi ve cesareti özellikle dikkat edilmesi gereken bir husus olmuştur.

Türkiye'de muhafazakâr siyasal anlayışın kendi geleneğinin ortaya çıkmasında ve üretim sağlanmasında Necip Fazıl'ın katkısı çok yüksektir. Bu gelenek ve siyasal anlayışın özellikle dayandığı esasların ne olması ve düşmanlarına karşı kendisini konumlandırırken neye dikkat edeceği hususunda Necip Fazıl bir

örnek olmuştur. Anadolu insanını “Öz vatanında garip, öz vatanında parya” şeklinde ifade eden Necip Fazıl, Anadolu insanını mücadeleye ve uyanışa çağırmıştır. Polemikten kaçmaması, sert üslubu ve hatta hapse girmeyi dahi göze alması Necip Fazıl’ın kendine özgü karakterinden kaynaklanmaktadır. Öte yandan Necip Fazıl, zor ve yalnız bir adam olmaktadır. Birçok kişisel hususiyetleri sebebiyle kendisiyle anlaşmak kolay olmadığı gibi zamanla çevresinde bulunmuş olan insanların da Necip Fazıl’dan uzaklaştıkları da bir gerçektir. Ancak adaletli ve hakka değer vererek, onu her tarafıyla kendisi olarak ifade etmenin sonraki nesillere yararı olacaktır (Baytekin 2018: 42-43).

Necip Fazıl’ın, Aydın düşüncede Müslümanca fikir yürütmenin Cumhuriyet dönemindeki aydınları arasında ilk örneği olduğunu belirten Özdenören’e göre entelektüel alanda Necip Fazıl’ın bir öncesi ve öncüsü bulunmamaktadır. Necip Fazıl, kendi geleneğinin öncüsü olmuştur (Özdenören 2004: 58). Necip Fazıl, Müslümanca yaşam tarzını bir kenara bırakmış ve İslam dini ile olan bağlarını kesmiş olan bir toplumsal ortamda geliştirilmiş ve geliştirilen toplumun ihtiyaçları karşısında, fikir oluşturmaya gayret göstermiştir. Milliyetçi ve İslamcı olan Necip Fazıl, özellikle Cumhuriyet döneminde kendi arasında çelişkili olarak görülen bu iki görüşün kendileriyle ters düşmediği fikrinden yola çıkmıştır. Necip Fazıl’ın mütedeyyin ve muhafazakâr çevrelerce destek bulmasının önemli bir sebebi de savunmuş olduğu bu fikirleridir.

Necip Fazıl, Türk milletinin Batılılaşma sürecinde dini, tarihi, ahlaki değerleri ile kendi geçmişi arasındaki münasebeti yitirdiğini düşünmektedir (Güzel 2003: 60). Bu münasebetin yeniden tesisi için Büyük Doğu İdeali’nin özlemini çekmektedir.

Büyük Doğu, isminin akıllarda oluşturduğu anlam mekândan ziyade zamanla alakalı bir kavramdır. Necip Fazıl’ın ideal olarak gördüğü Büyük Doğu idealinin kendi iç dünyamızdan yine kendi dış çevremize ulaşacak bir dönüşümden söz edilmektedir. Doğunun, coğrafi bir kavramdan ziyade, içsel aydınlanmanın sunduğu ışık ve çağrışımlar anlamında ele alınması gerekmektedir. İçsel aydınlanmanın içtimai ve fikri kökleri ise, İslam’da izlerini taşımaktadır. Olması gerektiği şekilde İslam’ı anlayıp, onu özümsemek Büyük Doğu amacının gerçekleşmesi olarak ifade edilmektedir. Diğer semavi dinlerin ve İslam’ın coğrafi olarak Doğu’dan çıkmış

olma durumu, bölgesel olarak da Doğu terimine bir anlam yüklemektedir. Büyük Doğu hedefini gerçekleştirmek amacıyla yapılacak seferler sınır ötesinden ziyade kendi içimize yönelik olmalıdır. İslam'ı bozulmamış, saptırılmamış hâli ile anlamaya çalıştığımızda Batılı modernitenin empoze etmeye çalıştığı kavramsal ikilikler bertaraf edilerek, İslam'ın yani insanlığın aydınlık aşamasına geçilebilir. Çünkü Necip Fazıl'a göre her türlü gerçeğin, güzelliğin, gayenin ve hakikatin kaynağı Allah olmakta ve İslam dininde Allah'ın sırrı gizlenmektedir (Çoban 2015: 70-71). Bu perspektiften bakıldığı zaman milliyet davaları da Necip Fazıl'a göre anlamsızlaşmakta olup bir millet davası sürdürülecekse, onun isminin İslamiyet olması gerekmektedir.

Necip Fazıl, hareketinde ve düşüncesinde önemli bir değişim yaşamıştır. Büyük Doğu ideali ile beraber muhafazakâr kesimin sözcülüğünü ve önderliğini yapmış, muhafazakâr kesime nereden geldiğini, ne olduğunu hatırlattığı gibi nelere karşı çıkması ve nerede durması gerektiğini de söyleyen bir öncü rolünü özümsemiştir. Hitap ettiği kitlede ise çabası karşılığını bulmuş, muhafazakâr siyasal anlayışın dayandığı temellerde, genel görüşlerde Necip Fazıl'ın etkisi görülmüştür (Baytekin 2018: 35).

2.2.1.5. Yahya Kemal Beyatlı

Türk muhafazakârlığının en değerli temsilcileri arasında olan Yahya Kemal, ilk olarak muhafazakârlık temellerini içinde bulunduğu gençlik dönemlerinden ve aile çevresinden almıştır. Gençliğinde Batılı bir genç olma isteği, ailesel sıkıntıları, Paris'e gitme düşüncesi onun düşünce ve duygu evreninde çok kısa sürecek olsa da değişimlerin yaşanmasına sebep olmuştur (Banarlı 2004: 50).

Yahya Kemal, Türk muhafazakârlığının düşüncelerini temellendirmiş olmakla birlikte Türk muhafazakârlığının kökeninde din, tarihsel miras, Türk kültürü ve geleneğine özen göstererek, Türk milletinin gelecekte huzurlu, mutlu ve çağdaş yaşayabileceği bir toplum hayali taşımaktadır. Eraslan'a göre;

“Yahya Kemal'in heyecan kaynağı da milliyet duygusu ve düşüncesidir. Milliyet duygusu ve düşüncesi millî şuurla ilgilidir. Millet varlığı ve temadisi millî şuurla mümkündür. Millî şuur ferdin hayatını tanzim eder, onu millî varlığın bir parçası hâline getirir.” Millî şuurun birey yaşamında

oynadığı rolü Yahya Kemal şu mısralarla açıklamıştır: “*Millî şuurda ermiş bir insana göre; muhafazakârlık, liberalizm ve daha ileri fikirler arasında fark yoktur.*” (Akt. Banarlı 1968: 105).

Yahya Kemal, Türk muhafazakârlığının köklü isimleri arasında yerini almakla birlikte muhafazakârlığın teorisyenliğini oluştururken millilik ve yerellik duygusunu da vurgulamıştır. Türk Müslümanlığı ve Yahya Kemal arasındaki bağlantıda efsaneler ve hurafeler yayılmacı iken tefekkür ve akıl diğerlerine nazaran daha yavaş olmuştur. Yahya Kemal’in düşüncelerinin şekillenmesinde doğu toplumları arasında Selçuklular, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi etkili olmuştur. Geçmiş kültürel etkenlere yönelimi Yahya Kemal’in kültürel olarak muhafazakâr bir boyut edinmesine sebep olmuştur (Banarlı 2004: 51). Bu bağlamda kendi düşüncesinde İslamiyet’i, milletin içinde bulunduğu farklı biçimde düşünmemiş ve ele almamıştır.

Yahya Kemal modern hayatta yaşamış olsa dahi düşüncelerinin ana omurgası, kültürel birikimlerinden olmuştur. Yahya Kemal, genç nesillere içinde bulunduğumuz toplumsal mekanizmanın temel dinamiklerini yeniden gündeme getirerek Dede Korkut’un çağdaş bir bilgisi olma rolünü üstlenmiştir. Maziye odak noktası haline getiren düşünce biçimi onun muhafazakârlığının kanıtıdır (Çağan 2009: 59). Bu bağlamda muhafazakârlık geleneğinde Yahya Kemal’i farklı kılan özelliği yeni ile eskiyi, doğu klasikleri ile batı klasiklerini birleştirip yeni bir estetiğe dönüştürmesinde yatmaktadır.

Gelecek ile geçmiş arasındaki bağın nasıl inşa edileceği sorusunu yanıtlarken estetiği belirtir. Geçmişle fikri bağlantı mümkün ve kaçınılmaz olmuştur. Bu ilişkiyi inşa edecek olan ise edebiyat ve sanattır (Çağan 2009: 62). Türk modernleşmesine farklı açılardan eleştiri getiren ya da bazı yerlerde modernleşmeye olumsuz yaklaşan Yahya Kemal’e göre geleneği muhafaza etmenin yolu, onu gizlemekten değil, Garp Metoduyla Şark’ı yeniden kurmaktan, geleneği modern dönemlerden tekrar üretmekten geçmektedir (Emre 2009: 63). Bu anlayış şekli ileride birçok mukaddesatçı, muhafazakâr, milliyetçi ve aynı zamanda rotasını Batı’ya çevirmiş eğitim anlayışının ve kimlik tanımlamasının oluşmasında önemli bir etken olmuştur.

Yahya Kemal’in muhafazakârlık anlayışı vatan sevgisi, dil, din ve geleneğin bütünlüğünden oluşmakta olup bunları toplumsal hayatın örnekleriyle

sağlamlaştırdığı için başarıyla muhafazakârlığın mümessili olmuştur (Karakaş 2006: 64). Bu sebeple Yahya Kemal, Türk muhafazakârlığının belli başlı ifadelerinin halk tarafından mukavemet etmeksizin Türk halkı tarafından kabul edildiğini vurgulamaktadır. Muhafazakârların en değerli meseleleri arasında yer alan değişimin hızının çözümlenmesinde izlenilecek yöntem Yahya Kemal'in de önemseydiği konuyu Ayvazoğlu şöyle yorumlar;

“Bütün muhafazakâr teorilerinde önemle vurgulanan devamlılık ilkesi, Yahya Kemal'in imtidad fikri, talebesi ve dostu olan Ahmet Hamdi Tanpınar'ın lügatine “devam, devam zinciri, devamlılık, süreklilik şuuru şekillerinde girmiştir. Muhafazakâr diye tarif edilebilecek aydınlar, kesinlikle çatışma istemiyor, koparıldığımız geçmişle bağlarımızı yeniden kurmak için bir uzlaşma zemini arıyordu. Yahya Kemal ve Tanpınar da eski edebiyatı, musikiyi ve diğer sanatları, seçici ve eleştirici gözle bakmadan, modernitenin süzgecinden geçirmeksizin, olduğu gibi sevenlerden, özellikle bunun kavgasını veren, reaksiyonerlerden uzak durmuşlardır.” (Ayvazoğlu 2018: 79). Yahya Kemal ve sonrasında, gelenlerin ortaya çıkardıkları evrimsel değişim fikri muhafazakâr düşüncenin tarihsel olarak koruduğu değişim anlayışı ile uyumludur.

2.2.1.6. Milli Türk Talebe Birliği

Türkiye tarihinin en eski öğrenci kuruluşu Millî Türk Talebe Birliği (MTTB), Darülfünun öğrencileri tarafından 4 Aralık 1916 tarihinde kurulmuş, 27 Nisan 1927'de tüzel kişilik kazanmıştır (Oruç 2005: 15). Bu süre zarfında ise Cumhuriyeti kurmuş olan kadrolar bu öğrenci hareketini resmi görüş doğrultusunda yönlendirmiş ve devlet nezdinde destek vermişlerdir.

Milli Türk Talebe Birliği'nin (MTTB) kuruluş süreci beş aşamadan oluşmaktadır. Bunlardan ilkinin Cumhuriyet öncesi 1916 tarihli kuruluş ve birlik üyesi gençlerin siyasi çekişmeleri oluşturmaktadır. İkinci aşaması Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra 1926 yılından 1936 yılına kadar devam eden devlet destekli bir öğrenci birliği olarak faaliyetlerini devam ettirmesidir. MTTB, bu dönemde “Vatandaş Türkçe konuş” kampanyası başlatarak Latin harflerine geçilmesini destekleyici kampanyalar yürütmüştür. Yürüttükleri kampanyaların yanı sıra ülke meseleleri konusunda da aktif rol almaya çalışan MTTB, Hatay'ın Türkiye'ye katılması konusunda Türkiye ile Suriye arasında patlak veren krize karşı izinsiz miting düzenlemesi sebebiyle 22 Kasım 1936 yılında kapatılmıştır. Üçüncü aşamasında ise 1946 yılında İstanbul merkezli olarak Türk Talebe Birliği ismiyle

tekrar kurulmuştur. Sonrasında Birlik tarafından yapılan müracaatlar sonucunda Bakanlar Kurulu kararıyla başına Milli kelimesi eklenmiştir. 1965 yılına kadar sol görüşlü bir öğrenci birliği olarak faaliyetlerini sürdüren MTTB, dördüncü aşamasında 1965 sonrası milliyetçi ve muhafazakâr bir çizgide hareket ederek faaliyetlerini 1980 darbesine kadar devam ettirmiştir (MTTB 2019). Bu süre zarfında MTTB, komünizm karşıtı toplantılar ve faaliyetler yürütmüştür.

18 Mart 1965 yılında gerçekleştirilen Genel Kurul başkanlık seçiminde Genel Başkanlık görevine Rasim Cinisli getirilmiştir. Rasim Cinisli ile beraber MTTB içerisinde yeni bir doğuş yaşanmıştır. Bu dönem MTTB'nin bilinçli ve milli ruha bağlı bir birlik hâline gelmesi sebebiyle büyük bir önem taşımaktadır. Milli ruh doğrultusunda 1980 yılına kadar milliyetçi ve muhafazakâr bir tutum geliştirilmiştir. 12 Eylül 1980 darbesi sonucu MTTB'nin dördüncü aşaması sona ermiştir. 1980 ile 2008 arası resmi faaliyet yürütmeyen birlik beşinci aşamasını 2008 yılında milliyetçi, gelenekçi ve muhafazakâr tutum içerisinde oluşturmuş, günümüzde de bu düşüncesini devam ettirmektedir (MTTB 2019).

Milli Türk Talebe birliği uğramış olduğu dönüşümlerle birlikte güncel vizyonunu şu şekilde açıklamaktadır;

- 1) *Cihan devletleri kurmuş ecdadının, kuruluşundan beri büyük ve ideal teşkilat olmuş MTTB'nin örnekliliğini, tecrübesini ve gücünü ortaya koymak,*
- 2) *Milli ve Manevi değerlerine bağlı, tarihin bilincinde, ilme ve projeye önem veren, kültürlü, ufuk sahibi gençlerle durgunlaşmış medeniyetini yeniden diriltmek,*
- 3) *Tarihinden aldığı misyonu yarına taşıırken daha yaşanabilir bir dünya için; çağın medeniyet ve kültür algılayışının üzerine çıkarak, irfan sahibi nesillerin yetişmesini sağlamak ve medeniyetinin asıl varlığını ortaya koymaktır (MTTB 2019).*

Erken cumhuriyet dönemiyle birlikte çağdaş bir milliyetçilik anlayışına sahip, dinî motifler barındırmayan MTTB'nin 1965 ve ileriki zamanlardaki milliyetçilik anlayışı dinî karakter taşımaktadır. Manevî ve dinî değerleri kademeli bir şekilde baskın bir hâl alması, solun güç kazanmasına yönelik bir tepki olmakla beraber, Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkıp Cumhuriyet'e uzanan Batılılaşma/Yenileşme hareketlerine karşı ortaya çıkan muhafazakâr birikimin de tepki olarak dışa vurumu olmuştur.

1965 sonrasında MTTB, milliyetçi özelliği taşıyan muhafazakâr bir kimliği benimsemiş ve birliğin seküler milliyetçilik anlayışı, bu dönemden itibaren muhafazakâr bir tutuma bürünmüştür. Sonraki yıllarda muhafazakâr anlayış, yerini tamamıyla İslamcı bir çizgiye devretmiştir. Cumhuriyet değerlerinin yeni yerini manevî-dinî değerler, Türk gençliği kavramının yeni yerini Müslüman Türk gençliği ve son olarak da Atatürk'ü anmak ve Cumhuriyetin önemli günlerini kutlamanın yeni yerini ise İstanbul fethinin yıldönümü kutlama etkinlikler almıştır (Öztürk 2016: 103).

MTTB'nin milliyetçi muhafazakâr görüşü benimsemesinde, sembolik olsa dahi tek partili dönemin iktidarının koymuş olduğu sınırlandırmaların ve yasakların kalkması ile beraber başlayan ve ülkedeki iktidar elitleri vasıtasıyla dine karşı baskının ortadan kalkması ve öz'e dönüş özlemi çeken grupların toplumda kendini belli etmesiyle açıklanabilir (Lewis 2007: 242).

19. yüzyılda başlayan Batılılaşma hareketleri, Cumhuriyet reformları ve solun 1960'lı yıllarda yükselişe geçmesi arasında doğrusal bir ilişki kurulmuştur. MTTB'nin önceki dönemlerinden farklı olarak, Cumhuriyet'le özdeşleşen değer ve uygulamalara cephe alınmıştır. Zira Cumhuriyet, solun Türkiye'de, özellikle gençlik arasında yaygınlaşmasının sorumlusu olarak görülmektedir. MTTB yöneticilerine göre Osmanlı Devleti'ndeki Batılılaşma hareketlerinin bir uzantısı olarak Cumhuriyet, 'Müslüman Türk Milleti'nin öz benliğinden uzaklaşmasına yol açmış ve yeni nesilleri materyalizm uçurumuna sürüklemiştir. Bu uçurumdan kurtulmak için temeli dine dayanan 'öz'e dönmek gerekmektedir (Öztürk 2016: 103-126).

Kuruluşundan itibaren temel niteliği Türk milliyetçiliği olan MTTB'nin milliyetçilik anlayışı 1965'te başlayan Rasim Cinsli yönetimiyle birlikte muhafazakâr bir içerik kazanmış, söylemlerinde manevî ve dinî etmenler ağırlık kazanmaya başlamıştır. Bu eğilim, İsmail Kahraman ve Burhaneddin Kayhan dönemlerinde artarak sürmüştür, İslamcılık Türk milliyetçiliğine göre daha baskın hâle gelmiştir. 'komünizm tehlikesi'ne karşı çare olarak maneviyatın güçlendirilmesi gerektiği savunulmuştur. Gerek Batı ülkelerindeki gerekse Türkiye'deki öğrenci hareketleri, yeni neslin sürüklendiği manevî boşluğa ve materyalizmin güçlenmesine bağlanmıştır. Türkiye'deki öğrenci hareketlerinin ABD ve Avrupa'dakilerden bir

farkının olmadığı öne sürülmüş; yaşanan olaylar gençliğin içine düştüğü ‘buhran’ dan faydalanmak isteyenlerin kışkırtmalarıyla meydana gelen ‘yapay’ hareketler olarak nitelendirilmiştir. MTTB yöneticilerine göre, gençliğin manevî buhrandan çıkışı ve materyalist felsefenin etkisinden kurtuluşu, ancak dinî ve manevî değerlere sarılmasıyla mümkündür. Bu değerler “komünizm” olarak nitelendirilen her türlü sol düşüncenin ve etkinliğin önünde bir bariyer olarak konumlandırılmıştır (Öztürk 2016: 103-126).

2.2.2. Siyasal Hareketler

Cumhuriyet ilan edildikten sonra yapılan devrimler ile beraber halkın siyasal sisteme ve devlete yabancılaşmaması adına tek parti dönemini sonlandırma çabası güden Mustafa Kemal Atatürk’ün girişimleriyle çok partili hayata geçiş için adımlar atılmıştır. Cumhuriyet ilan edildikten yalnızca iki yıl sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. İlk muhalefet partisi oluşturma çabaları ihanet, irtica, bölücülük gibi ithamlar dolayısıyla kapatılmıştır (Çetin 2016c: 115). Bu dönemde dünya genelinde yaşanan ekonomik buhran ve II. Dünya Savaşı’na yapılan hazırlıklar dolayısıyla demokratik çabalar II. Dünya Savaşı bitimine kadar göz ardı edilmiştir. II. Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle, Batıda ortaya çıkan nihaî durum, Türkiye’nin 1945’ten sonraki iç politikasının şekillenmesinde belirleyici rol oynamıştır. Savaş sonrası mevcut otoriter sistemlere son veren Birleşmiş Milletler Anayasası, dünya ile bütünleşmeyi amaçlayan Türkiye için de tek partili sistemden çok partili sisteme geçiş için temel oluşturmuştur (Şahin, Tunç 2015: 31-65). 1 Kasım 1945 yılında TBMM’nin açılış konuşmasında çok partili hayata geçişin gerekliliğini belirten İsmet İnönü, gelecekte yapılacak olan seçimlerin tek dereceli olarak gerçekleştirileceğini ve özgürlüğü engelleyen yasakların ortadan kaldırılacağını vurgulayarak çok partili siyasal hayata geçiş kararı almıştır (Çetin 2016c: 119). Bu karar ile Türkiye’de yeni partilerin kurulacağı bir ortam hazırlanmış, siyasal partilerin kurulmasına imkân tanıyan siyasi koşulların olgunlaşmasıyla çok partili döneme geçilerek siyasi partiler ortaya çıkmaya başlamıştır.

Nuri Demirağ, 7 Temmuz 1945 yılında çok partili dönemin ilk siyasi partisi olan “Milli Kalkınma Partisi”ni kurmuştur (Çetin 2016c: 121). Milli Kalkınma

Partisi, çok partili siyasal hayatla birlikte kurulan ilk parti olması sebebiyle büyük bir değer taşımaktadır. Kısa süre içerisinde Milli Kalkınma Partisi halk nezdinde büyük ilgi görerek kitlelere ulaşmayı başarmıştır. Fakat parti kadrolarının politika üretmede başarısız olmaları ve Demokrat Parti'nin kurulmasıyla birlikte geri planda kalmıştır.

2.2.2.1. Demokrat Parti

Demokrat Partiyi doğuran muhalefet hareketi, 1945 yılı bütçe görüşmelerinde ve Toprak Reformu Kanunu tasarısının TBMM'deki tartışmalarında ortaya çıkmıştır. Ülkede her alanda görülen düzensizliklerden, CHP içindeki milletvekilleri de şikâyetçi olmuşlardır. Bu tarihlerde “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu” tasarısı TBMM'de önemli tartışmalara neden olmuştur (Timur 2011: 11). Tasarıyla ilgili olarak söz alan başta Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes gibi CHP'li milletvekilleri, bütçe aleyhinde oy vermişlerdir. Bu gelişmeler karşısında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de 19 Mayıs 1945'te yayınladığı bayram mesajında, ülkede halk iradesinin gelişeceğini açıklamıştır. Buna müteakiben bahsi geçen dört milletvekili 7 Haziran 1945'te CHP Meclis Grubuna bir muhtıra vermişlerdir. Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan daha sonraları “Dörtlü Takrir” diye adlandırılan bu önergeyle, özgürlükleri kısıtlayan rejimi daha fazla sürdürmenin doğru olmayacağını, anayasada gösterilen hak ve özgürlüklerin artık tanınmasını, çok partili bir siyasî hayata geçilmesi ve hükümetin TBMM tarafından denetlenebilmesi gibi hususların ülkede artık gerçekleşmesi talebinde bulunmuşlardır (Albayrak 2004: 44).

Önerge CHP Grubunda olumsuz bir hava yaratsa da sonuç itibariyle reddedilmiştir. Fuat Köprülü ve Adnan Menderes, muhalefetlerini basında hükümeti eleştiren yazılar yayınlamışlardır. 1945'in Ağustos ayında Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın onaylanması için yapılan görüşmelerde, Adnan Menderes aynı doğrultuda konuşarak tek parti yönetimini sert bir dille eleştirmiş ve Türkiye'nin uluslararası düzeyde girdiği bu taahhüde uygun olarak siyasî sistemini demokratik esaslar doğrultusunda yeniden şekillendirmesi ve özgürlükleri kısıtlamaktan artık vazgeçmesi gerektiğini yinelemiştir (Erdoğan 2004: 29). Yaşanılan gelişmeler üzerine Adnan Menderes ve Fuat Köprülü, 21 Eylül 1945'te partiden ihraç edilmiş, bu ihracı eleştiren Refik Koraltan da aynı akıbete uğramıştır. Bu gelişmeleri, Celal

Bayar'ın önce İzmir milletvekilliğinden, sonra da CHP'den istifa etmesi izlemiştir. Celal Bayar istifa ettikten sonra yeni bir parti kuracaklarını basına açıklamış, nihayet 7 Ocak 1946'da Celal Bayar'ın liderliği altında DP resmen kurulmuştur (Erdoğan 2004: 36).

Demokrat Partinin parti programı genel olarak liberalizm ve demokrasi ekseninden şekillenmiştir. DP demokratikleşmeyi sağlamak amacıyla her kesimden insanları çevresinde toplayarak kısa sürede genişlemeyi ve kitlelere ulaşmayı başarmıştır. Demokrat Parti'nin kitlelere ulaşması iktidar partisini tedirgin etmiştir. İktidar partisi Demokrat Parti'nin bu başarısına set çekmek amacıyla Eylül 1946'da yapılması gereken yerel seçimleri Mayıs 1946'da yapma kararı almıştır. DP, seçimlere katılmama kararı alarak erkene alınan yerel seçim kararına tepki göstermiştir. Yerel seçimlerin ardından TBMM toplantısında tek dereceli sistem kabul edilmesi ve 40 gün içerisinde genel seçimlerin yapılması kararlaştırılmıştır. 21 Temmuz 1946 yılında gerçekleştirilen tek dereceli seçimlerde Demokrat Parti 66 milletvekili çıkararak meclise girmiştir (Çetin 2016c: 124). Demokrat Parti'nin meclise girmesiyle beraber Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, CHP ve DP arasında bir taraf tutamayacağını ifade ederek Türkiye'nin çok partili siyasal hayata geçmesinde önemli bir rol oynamıştır. Nitekim Demokrat Parti'nin iktidar olacağı 1950 yılına kadar olan siyasi süreç Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün hakemliği doğrultusunda sürdürülmüştür (Örmeci 2007: 61).

14 Mayıs 1950 genel seçimlerinde DP, %55 oy alarak meclisteki temsil oranını %85'e (408 milletvekili) çıkarmış ve iktidar koltuğuna oturmuştur. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte Cumhurbaşkanı İsmet İnönü oynamış olduğu hakemlik görevine ilişkin "bu yenilgi en büyük zaferimdir" (Akt. Örmeci 2007: 61) ifadesinde bulunmuştur.

DP'nin iktidara gelmesiyle birlikte, demokrasiye Osmanlı İmparatorluğun yıkılışından beri mesafeli duran muhafazakârlar, kendilerini yeniden devlete yakın hissetmişlerdir (Tekin, Akgül 2005: 655). Demokrat Parti, din alanında yumuşama sağlanmış, bu yumuşama günlük yaşamda görünüm kazanmaya başlamıştır. 1950'li yıllara gelene kadar aktif faaliyet göstermeyen ve kendini Cumhuriyet rejiminin bir

parçası olarak görmeyen cemaatler ile dini gruplar, DP'nin iktidara gelmesiyle birlikte aktif faaliyetlere başlamışlardır (Akdoğan 2004: 50).

DP'nin iktidar olduktan sonraki ilk faaliyeti Türkçe ezan okutulması uygulamasını ortadan kaldırarak yeniden Arapça okunmasının önünü açmak olmuştur. İstanbul ve Ankara radyolarında her Cuma, Pazartesi ve Çarşamba akşamları Kur'an okutulması kararlaştırılmıştır. Dinsel sahadaki bu yumuşama kasaba ve köylerdeki iktidar dışında kalan kesimlerde büyük bir hoşnutluk yaratmıştır. Aynı zamanda ilkokullara zorunlu din eğitiminin getirilmesi, imam-hatip okullarının ve camilerin sayılarının yükseltilmesi, müze çalışmalarına destek verilmesi, geleneksel değerlerin muhafaza edilmesi ve ön plana çıkartılması için Türk-İslam tarihinin önemine vurgu yapılması, özellikle İstanbul'da bulunan tarihi eserlerin bakımının yapılmasına önem verilmesi vb. faaliyetler muhafazakâr değerlerin özenle korunarak teşvik edilmesine yönelik faaliyetlerden olmuşlardır (Türköz 2016: 108). Bu faaliyetler muhafazakârlığın kültürel zeminde desteklenmesine yönelik çalışmalar olarak görülmektedir.

1950'lerde Türk muhafazakârlığında gözlemlenen ilerlemenin itici faktörlerinde, şüphesiz dönemin toplumsal ve siyasal dinamiklerinin de tesiri olmuştur. DP'nin sağa yönelik ölçülü davranışı, söz konusu düşünce taraftarlarının serbest bir şekilde hareket etmelerine imkân sağlamıştır. Öte yandan, Kemalist milliyetçiliğin materyalist, elitist ve laik yönü Türk toplumunda savunucu bulamamış hatta tam tersi istikamette, toplumsal dinamikler İslami ölçütlerin referansıya yaşatılmaya devam edilmiştir. Bundan dolayı 1950'lerin muhafazakârları, hem toplumsal hem de siyasal bir zeminde fikir üretme konusunda zorlanmamışlardır (Okutan 2004: 6-7).

1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti uyguladığı politikalar sonucu toplumdan destek aldığı kadar olumsuz eleştirilere de maruz kalmıştır. Bu eleştirilere örnek olarak bağımsız yargıya yönelik tahkikat komisyonları kurulması ve bağımsız yargının görevinin üstlenmeye çalışılması, medya mensupları ile üniversite öğrencileri ve hocalarına yönelik baskıcı bir politika izlemesi, ülkenin ekonomik ve siyasal açıdan ABD'ye bağımlılığının artması, ülkede siyasal kamplaşmayı zirveye çıkaran uygulamalara imza atılması (Vatan Cephesi örneğinde olduğu gibi sağ ve sol

çatışmaların ortaya çıkması) gösterilebilir. 27 Mayıs 1960 yılında bu konular sebebiyle Demokrat Parti kanadına askeri müdahale gerçekleştirilmiştir.

2.2.2.2. Adalet Partisi

27 Mayıs 1960 askeri darbesi sonrasında, mahkeme kararıyla kapatılmış olan DP'nin oylarına sahip çıkmak amacıyla, Adalet Partisi (AP) kurulmuştur. İşte bu süreçte, Türk siyasi hayatı açısından oldukça önemli bir yere sahip olan AP'nin siyasal yaklaşımları ve programları, muhafazakâr düşünce ekseninde açıklanmaya çalışılacaktır. Özellikle AP'yi; milli iradeyi öncelik edinen, ekonomide liberal, bir takım politikalarında ise muhafazakâr olarak tanımlayabiliriz.

Demokrat Parti yıllarında inşa edilen “siyasi imkân alanı” yönetici kadroların laik ve Kemalist çizgisine rağmen, İslami söylemlerin daha rahat bir şekilde yayılmasına ve örgütlenmesine olanak sağlamıştır. DP'nin toplumun özlemini duyduğu din temelli reformları hayata geçirmesi, CHP destekli askeri darbe ile yönetimden uzaklaşmasıyla sona ermiştir. Bu durum, Müslüman kesimin sisteme daha fazla tepki göstermesine ve AP çatısı altında toplanmalarına neden olmuştur (Yavuz 2005: 592).

Demokrat Parti kadroları tarafından 11 Şubat 1961 tarihinde kurulan AP, bir nevi Demokrat Parti'nin devamı niteliği taşıyan siyasi bir partidir. Hatta Zürcher, AP'nin temel amacını emekli subayların ve tutuklu Demokratların, eski konumlarına tam iadesi olarak ifade ederken hem kendi taraftarları hem de rakipleri tarafından DP'nin devamı olarak görüldüğünü ifade etmektedir (Zürcher 2000: 358). Partinin kurucusu, bir dönem Genelkurmay Başkanlığı görevini de icra eden Org. Ragıp Gümüşpala'dır. AP; 1965-1971 ve 1979-1980 yılları arasında tek başına iktidar, 1961-1962 ve 1965 (Şubat ve Ekim ayları) yıllarında küçük koalisyon ortağı, 1975 ve 1978 yılları arasında da büyük koalisyon ortağı olarak, Türk siyasetine damga vurmuştur. AP, iktidardan uzak kaldığı 8 yıl boyunca da ana muhalefet partisi sorumluluğunu üstlenmiştir.

AP'nin kuruluşunu, 27 Mayıs askeri darbesine duyulan tepkiler tetiklerken, Demokrat Partililere yapılanlardan hoşnut olmadıklarını partinin başına “adalet” kavramını getirerek göstermişlerdir. 1960'lı yıllar boyunca da, liberal demokrat rejimi yeniden inşa etmek, AP'nin esas görevi olmuştur (Demirel 2005: 548). Süleyman

Demirel'in başında olduğu AP, 1965 ve 1969 seçimlerinin kazananı olmuştur. AP'nin uyguladığı bazı politika ve söylemler, onun DP'nin devamı olarak nitelendirilmesine neden olmuştur. AP'nin özellikle CHP ve sol görüşlerle yaşadığı kutuplaşma, onu DP'nin sürdürücüsü olduğu görüşünü destekleyici niteliktedir. DP'nin 1950 seçimlerindeki oy ihtilalinden sonra, 27 Mayıs ihtilalinin beş yıl sonrasında, Adnan Menderes'in sürüklediği akım yeniden egemen olmuştur (Arcayürek 2008: 13).

Arcayürek'e göre Süleyman Demirel, insan haklarının ülkeye yerleşmesine inanan bir siyasetçidir. İktidarları boyunca kendisine ağır eleştirilerde bulunan ve kişilik haklarını zedeleyen söylemler karşısında dahi, Adalet Bakanlığı'nın dava açmak istemesine rağmen, müsaade etmemiştir. Fikri ya da ideolojisi ne olursa olsun kitap, dergi ve gazetelerin susturulmasına karşı çıkmıştır. Doğası, eğilim ve uygulamalarıyla birlikte tipik bir "batılı demokrat"tır (Arcayürek 2008: 14-15).

1970'li yıllarda ise AP'nin milliyetçi-muhafazakâr bir görüşü temsil ettiği görülmektedir. Muhafazakârlık anlamında, dini ve geleneksel değerlere saygılı olma vurgusu ön planda yer alırken, milliyetçi söylemin temelini Türk Devleti'ni komünizm tehdidine karşı savunmak oluşturmaktadır. Parti, dine dayalı toplumsal ve siyasal bir düzen özlemi içerisinde olan İslamcılar, aşırı Türk milliyetçilerini, Türk-İslam sentezcilerini, demokrasiyi milletin haklarını koruma amacından dolayı hedefe ulaşmada en uygun araç olarak gören liberal demokrat eğilimlileri, kısacası sağın tüm renklerini bünyesinde barındırmıştır (Demirel 2005: 548).

AP'de, klasik muhafazakârlıktan farklı olarak "ancien regime" yani "eski rejime" karşı bir özlem söz konusu değildir. Bu bağlamda klasik muhafazakârlığın temel savunusundan bir noktada AP'nin ayrıldığını görmekteyiz. Öte yandan AP; geleneğe önem veren, organik devlet ve toplum anlayışını savunan, millet-devlet bütünleşmesinden yana olan ve dine karşı olumsuz bir yaklaşım sergilemeyen bir siyasi partidir (Demirel 2005: 343).

2.2.2.3. Anavatan Partisi

Türkiye'de muhafazakâr düşüncenin gelişiminde bazı dönüm noktaları mevcuttur. Bu dönüm noktalarından biri de 1980 sonrası yaşanan siyasal, ekonomik ve toplumsal değişimdir. 20 Mayıs 1983 tarihinde Turgut Özal'ın 37 arkadaşıyla

beraber kurmuş olduğu Anavatan Partisi (ANAP), Yeni Sağ Düşüncesinin Türkiye’deki temsilini oluşturmaya başlamıştır. Kamuoyuna yeni kurulan partiyi tanıtırken Özal, “ANAP, T.C. Anayasası, İnsan Hakları Beyannamesi, Siyasal Partiler Kanunu ve diğer Kanunların esas sınırları içerisinde faaliyet gösteren bir siyasi teşekküldür... Milletimize en iyi şekilde hizmet edebileceğimize inanıyor, Yüce Allah’ın gayretlerimizde bize yardımcı olmasını diliyoruz” ifadeleriyle takdim etmiştir (ANAP Parti Programı 1993: 3). Siyasal taban olarak Demokrat Parti’nin devamı niteliğinde görülen ANAP’ta merkeze karşı çevrenin temsili söz konusudur. Milliyetçi, liberal ve muhafazakâr öğeleri bünyesinde taşıyan ANAP zamanla merkez sağ parti konumuna gelmiştir (Türköz 2016: 103-116).

1980 askeri darbesi sonrasında sivil siyasetin yeniden tesis edilmesine önyak olan ANAP ilk olarak ekonomik anlamda 24 Ocak Kararları ile belirlenmiş olan ithal ikameci kalkınma modelinden, ihracata dayalı ekonomik büyüme modelini benimsemiş ve liberal ekonomi politikalarını uygulayarak bir denge oluşturmuştur. Siyasal anlamda ise, liberal ekonominin gerektirdiği ölçüde liberal ve buna ek olarak muhafazakâr bir anlayışı benimsemiştir. Kültürel açıdan bakıldığında ise muhafazakâr siyasetin Türk-İslam sentezi ekseninde parti tarafından uygulanması önemli bir oluşum olmuştur (Akarçay 2008: 117). Parti programında kültürel açıdan yapılan açıklamalara ilişkin; “Gücünü tarihinden, millî ve manevi değerlerinden alarak...” ifadesiyle muhafazakâr bir söylem dili üretilmek amaçlanmıştır. Yine parti programının ilk maddesinde bu söylem, “Millî ve manevî değerlere bağlılığı düstur ittihaz eden”, “... Milli ve Ahlakî değerlerimizi benimsemiş...” (ANAP Parti Programı 1993: 24) ifadeleriyle sürdürülmüştür.

Parti programında kültür, gelenek ve manevi değerlere bağlılığın yanı sıra muhafazakâr düşüncenin en temel yapı taşlarından olan “toplumsal düzen” ve “aile” hususunda da özel bir madde açılmış: “Aile milletimizin temelidir. Toplum hayatının ahenkli ve sağlam bir şekilde devam ettirilmesinde, gençlerimizin yetiştirilmesinde, ahlâkın, milli ve manevi değerlerin korunmasında; aile yapımızın tabii sorumluluk hiyerarşisinin yeniden tarifi ve tespiti gerekmektedir” ifadeleri kullanılmıştır (ANAP Parti Programı 1993: 27). Anavatan Partisi; gelenek, örf ve adetler, toplumsal düzen, aile, tarih ve kültürün önemli olduğu ilkelerinden hareketle 12 Eylül’ün yaratmış olduğu ideolojik karmaşmanın İslâmî, Liberal, Sosyal Demokrat ve Milliyetçi gruplarını tek çatı altında toplama

amacı gütmüş ve bu dört eğilimi benimseyerek kendisini “ılımlı sağ” olarak ifade etmiştir (Safi 2007: 267).

ANAP parti programından bazı örnekler verilerek onun muhafazakârlığının hangi noktalarda şekillenmiş olduğunu açıklamak gerekirse öncelikle: “Milliyetçi, muhafazakâr, sosyal adaletçi ve rekabete dayalı serbest Pazar ekonomisini esas alan bir partiyiz... burası bir hizmet kapısıdır. Milletimize en iyi şekilde hizmet edebileceğimize inanıyor, yüce Allah’ın gayretlerimizde bize yardımcı olmasını diliyoruz” (ANAP Parti Programı 1993: 3) ifadelerinde Turgut Özal’ın yeni sağa ve muhafazakâr düşünceye ait kavramların kullanılması dikkat çekicidir. Özellikle muhafazakâr bir parti olduğunun vurgulanması ve cümlenin sonunda dini literatürde ‘dua’ niteliğinde bir bitiş yapılmış olunması, partinin muhafazakâr öğelere sahip olduğunun göstergesidir.

Yine parti programında aile ile ilgili; “*Aile milletimizin temelidir. Toplum hayatının ahenkli ve sağlam bir şekilde devam ettirilmesinde, gençlerimizin yetiştirilmesinde, ahlakın, milli ve manevi değerlerin korunmasında; aile yapımızın tabii sorumluluk hiyerarşisinin yeniden tarifi ve tespiti gerekmektedir*” (ANAP Parti Programı 1993: 24) ifadeleri kullanılmıştır. Buradaki ifadelerde, muhafazakâr düşünce için temel kurum olan ‘aile’ kurumunun önemine ve onun korunmasına yönelik ihtiyacın toplumda ahlaki, milli ve manevi değerlerin korunmasına da etki edeceğine yönelik bir yaklaşım söz konusudur.

“*Eski yapı ve eserlerin korunmasını, yaşatılmasını kültürel mirasımıza saygının tabii bir ifadesi olarak görürüz*” (ANAP Parti Programı 1993: 27). Burada ise eski olan yani geçmişe ait olan yapı ve eserlerin tıpkı muhafazakâr düşüncede olduğu gibi korunması gerektiği vurgusu vardır. Yine gençlerin yetiştirilmesi konusunda, “*...vatan ve milletin birlik ve bütünlüğünü idrak eden, örf ve ananelerimize saygılı...*” (ANAP Parti Programı 1993: 27) vurgularında bulunulan parti programı, muhafazakâr düşüncenin gelenek, örf, adetlerin önemine yapmış olduğu vurgu ile ciddi bir uyum içerisindedir.

Serbest ekonomi, sosyal adalet, muhafazakâr ve milliyetçiliği bir arada benimseyen ve kendini tanıtırken “ılımlı sağ” olarak ifade eden ANAP’ta bu dört eğilim arasından muhafazakâr ve liberal eğilimlerin baskın olduğu görülmektedir. ANAP’ın muhafazakârlık anlayışını ifade ederken Turgut Özal, “*Bizim muhafazakârlığımız bazılarının tanıdığı, düşündüğü gibi tutuculuk değildir; adetlerimizi, ananelerimizi ve bunlardan devre uyan en iyilerini en iyi şekilde muhafaza etmektedir*” (Akt. Safi 2007: 268) cümlelerini kullanmıştır. Anavatan Partisi’nin muhafazakârlığa bakış

açısının tarih, medeniyet, kültür, inanç ve sanat hususunda sahip olunan tüm ülke birikimlerinin muhafaza edilmesi, geliştirilmeye çalışılması ve bu birikimlere yeni değerlerin eklenmesi şeklinde ifade edilse de bu dönemin kültürel ve siyasal açıdan çoğu alanda yozlaşma yaşandığını da ifade edenler olmuştur (Safi 2007: 268).

ANAP'ın muhafazakâr değerler ile piyasa değerleri arasında oluşturmak istediği sentezin partinin kimliğini belirttiğini ifade eden Göle'ye göre ANAP'lılar kendilerini "modern muhafazakârlar" olarak nitelendirmektedirler. Özellikle birey-aile-toplum konusunda kültürel olarak bir yandan İslam kaynaklı muhafazakâr nitelikteki değerleri diğer yandan modernliğe uygun şekilde rasyonalist değerleri taşımaktadırlar. ANAP, hem rasyonalist değerlerle hem de muhafazakâr değerlerle ekonomide liberal toplumda muhafazakâr bir sentez oluşturmaya talip olmuş bir partidir (Göle 2002: 46-47). Bu bağlamda, özellikle 24 Ocak kararları başta olmak üzere Özal iktidara geldikten sonra hem muhafazakâr hem de liberal politikalara uygun bir şekilde kambiyo sistemindeki aksaklıkların düzeltilmesi, gerçek kur, sermaye işlemlerinde Türk lirasının konvertibl hâle getirilmesi, sanayileşme politikalarında dış rekabetin açık hâle getirilmesi gibi değişimler gerçekleştirilmesine rağmen; kamu alanında planlanan özelleştirme uygulamalarında yeterli düzeye ulaşamamıştır (Safi 2007: 268-269).

2.3. 1980'den Günümüze Siyasal Sürece Kısa Bir Bakış

Dünya'da ve Türkiye'de 1970'li dönemin ortalarından itibaren yaşanmakta olan küresel ekonomik krize bir çözüm olarak sosyal devlet anlayışı terkedilerek tekrar serbest piyasa ekonomisine geçiş durumu söz konusu olmuştur. Ancak bu dönemdeki liberal düşünce kendisini neo-liberal bir anlayış olarak göstermiştir. Muhafazakârlık için ise aynı durum söz konusu olmuş; neo-muhafazakâr anlayış kendini hissettirmeye başlamıştır. Böylece neo-muhafazakâr ve neo-liberal bir senteze dayalı "Yeni Sağ" düşüncesi 1980 sonrasında baskın düşüncesi olarak ortaya çıkmıştır (Uluç 2014: 107). Yeni Sağ'ın etkin bir düşünce olarak belirginlik kazandığı bu dönemde bir yandan piyasa özerkliği ve bireyin girişim özgürlüğü desteklenirken, diğer yandan sosyal alanda geleneksel ve dini kurumlar gibi muhafazakâr değerlerin korunması amaçlanmıştır.

Muhafazakâr düşüncenin, Yeni Sağ söylemi içerisinde teoriden pratiğe aktarıldığı, düşünsel olarak yeni bir üretimin olmadığı 1980 ve sonrası dönemde, Türk muhafazakârlığına bakıldığında, özgün bir Türk muhafazakârlığından ziyade, kendisini dış siyasal konjonktürün yönlendirmesine bırakmış olan bir muhafazakârlığın varlığıyla karşılaşılmaktadır. Nitekim, Türkiye’de Yeni Sağ siyasetler, dış siyasal konjonktürle eş zamanlı olarak, Turgut Özal öncülüğünde, 24 Ocak kararlarıyla bir takım uygulamalara gidilmiş, ilk olarak yeni bir Anayasa oluşturulmuş ve siyasetin yalınlaştırılması için bazı önlemlere başvurulmuştur (Topuz 2019: 198).

1983 yılında iktidara gelen ANAP, 24 Ocak Kararlarını Özal öncülüğünde uygulamaya devam etmiştir. Askeri yönetimin, siyasetin yalınlaştırılmasını hedefleyen birlik ve beraberlik yaklaşımının Özal’ın farklı kesimlerden insanları tek çatı altında birleştiren ANAP’ta karşılık bulduğu ifade edilebilir. Farklı siyasi eğilimlere mensup insanları birleştirme sloganıyla gerçekte, Türk siyasal hayatındaki varlığına askeri müdahale ile son vermeye çalışılan İslamcılık ve milliyetçilik gibi anlayışların ılımlandırılması suretiyle, Yeni Sağ’ın araçsal ayağını oluşturan muhafazakârlık içerisinde konumlandırılmaları öngörülmüştür. Buna göre, 1980 öncesi siyasi liderlerin ve siyasi partilerin yasaklı olduğu bir ortamda farklı siyasi eğilimlerden insanların, ANAP çatısı altında zorunlu bir birlikteliğinden söz etmek mümkündür. Bu birliktelikle beraber ANAP, zor da olsa tek başına iktidarını belli bir süre korumayı başarmıştır (Topuz 2019: 200).

1987 yılındaki referandumda ise Özal’ın askeri yönetimce getirilen siyasi yasakların kalkmaması yönündeki girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanması, ANAP İktidarının sonunun başlangıcını getirmiştir. Siyasi yasakların kaldırılmasıyla birlikte 1980 öncesinin liderleri Erbakan, Türkeş, Ecevit, Demirel aktif siyasete tekrar atılmışlar; ANAP’ın farklı kesimlerden içerisinde barındırdığı Milliyetçi ve İslamcı akımlar da kendi siyaset alanlarına yönelmeye başlamışlardır (Uzgel 2013: 14).

1989 yılında Özal’ın Cumhurbaşkanı seçilerek ANAP’tan ayrılmasına ek olarak İslamcı ve milliyetçi akımların da kendi partilerine dönmeleriyle, ANAP gücünü giderek kaybetmiştir. Nitekim, 1991 Milletvekilleri Genel Seçimleri ile ANAP’ın tek başına iktidarı son bulmuş, yeniden koalisyonlar sürecine girilmiştir.

Koalisyonlar sürecine girilmesinde, siyasi ve ekonomik sorunlarda somutlanan merkez sol ve merkez sağ partilerin başarısızlıkların etkisi büyüktür. Aynı zamanda koalisyonlar sürecinde İslamcı hareketin yükselişe geçtiği dönemler olarak ifade edilebilir. İslamcı hareketin yükselmesi, 1990’lı yıllarda, her ne kadar muhafazakâr bir çizgiden liberal bir çizgiye yönelmek suretiyle önlenmeye çalışılmışsa da liberal/demokratik ortamdaki güç alan İslamcı hareketler daha da büyümüşür. Ancak İslamcı büyümenin engellenmesinin, liberal/demokratik bir süreçle mümkün olamayacağına anlaşılmasının yanında sosyal demokrat partilerin ve devletin bu yükseliş karşısında yetersiz kalmaları, doğrudan askeri bir müdahaleyi gündeme getirmiş; İslamcı yükselişin önlenmesine yönelik 28 Şubat 1997 müdahalesi post modern bir darbe olarak tarihe geçmiştir (Uzgel 2013: 14). Bu müdahalenin sonucunda Refahiyol Koalisyon Hükümeti son bulurken Refah Partisi de iktidardan uzaklaştırılarak Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır.

28 Şubat Müdahalesi Türkiye’de laik-antilaik ayrışmasını körüklemesinin yanı sıra mevcut İslamcı hareketi ikiye bölmüşür. Bu bölünmeyle birlikte İslamcı harekete sadık kalan “Gelenekçiler” (Milli Görüşçüler) marjinalleşirken; “*Milli Görüş gömleğini çıkardık*” diyerek, liberal ve daha ılımlı bir çizgi olarak gördükleri “muhafazakâr demokrat” kimlikle “yenilikçiler”, 2001 yılında kurdukları AK Parti ile 2002 yılında iktidar olmuşlardır (Topuz 2019: 203). 28 Şubat müdahalesinden AK Parti’nin iktidara gelmesine kadar, 28 Şubat müdahalesinin yol açtığı siyasi krizle beraber ağır bir ekonomik krizin de yaşandığı gözlemlenmektedir. Bu kriz ortamında 2002 Milletvekili Genel Seçimlerine katılan 19 partiden yalnızca AK Parti ve CHP yüzden 10’luk genel seçim barajını aşmayı başarmış, biri muhalefet diğeri iktidar olmak üzere iki siyasi partinin egemen olduğu bir yapı ortaya çıkmıştır.

2002 Milletvekili Genel Seçimlerinden sonra, 1. AK Parti hükümeti, siyasi yasağı olan Erdoğan’ın yerine Abdullah Gül başkanlığında 18 Kasım 2002 yılında kurulmuştur. Erdoğan’ın siyaset yasağının kaldırılmasıyla birlikte 8 Mart 2003’te Siirt’te tekrar edilen seçimlerde Erdoğan milletvekilliğine seçilmiştir. Bu gelişmeden sonra Abdullah Gül 11 Mart 2003 yılında görevinden istifa etmiş ve 15 Mart 2003 günü 2. AK Parti hükümeti kurulmuştur.

AK Partinin iktidarı boyunca, Türkiye'nin siyasal, hukuksak, ekonomik ve sosyal yapısında köklü değişiklikler yaptığı ifade edilebilir. Sonuç olarak, bu süreçte öngörülerini doğrultusunda neo-liberal ekonomik programlar ve özelleştirmelerle birlikte hızlı bir dönüşüm süreci yaşanmış, yabancı sermayenin ülkeye girişi ve artan özelleştirme girişimleriyle sağlanan ekonomideki iyiyeye gidiş, büyüme ve enflasyon rakamlarındaki iyileşmeyi de beraberinde getirmiştir (Özipek 2010: 669). Bu durum, 28 Mart 2004 Yerel Seçimlerinde AK Parti iktidarına önemli kazanımlar sağlamıştır.

Yerel Seçimlerden sonra, 2005 yılında AB reformlarının durma noktasına gelmesinin yanında, rejim tartışmaları konusunda ortaya çıkan toplumsal kutuplaşma, Cumhurbaşkanı ve Milletvekili Genel Seçimlerinin yapıldığı 2007 yılında da artarak devam etmiştir (Timur 2014: 13).

AK Parti'nin Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde, eşi başörtülü adayları gündeme getirmesiyle tetiklenen çatışmalar, 27 Nisan 2007'deki e-muhtıra ile zirveye ulaşmıştır. Yine Cumhurbaşkanı seçiminde TBMM'nin toplantı yeter sayısına ilişkin tartışmalar, Türk Anayasa tarihine "367 kavgası" olarak geçen bir rejim tartışmasına dönüşmüştür. Bu çatışmalar, çeşitli sivil toplum kuruluşlarının girişimiyle pek çok ilde düzenlenen kitlesel "Cumhuriyet Mitingleri" ile yaygınlık kazanmıştır (Timur 2014: 34).

Rejim tartışmaları devam ederken, Haziran 2007'de Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) içerisinde 2003'ten beri darbe planları yapan bazı örgütlenmelerin olduğu iddiası gündeme getirilmiş ve kamuoyunda Ergenekon Davası olarak bilinen süreç başlamıştır. Bu gelişmeler sonucunda, 22 Temmuz 2007 Milletvekili Genel Seçimlerinde AK Parti, daha da güçlenmiş, %46,54 oy alarak 341 milletvekili çıkarmış ve 60. Hükümeti kurmuştur (Özdemir 2012: 206). Seçimlerden oluşan yeni Meclis'in en önemli gündemi, seçilemeyen Cumhurbaşkanının seçimi olmuştur. Yeni meclis tarafından yapılan seçime 448 milletvekili katılmış ve 3.tur oylamada AK Parti'nin adayı Abdullah Gül 339 oy ile 28 Ağustos 2007 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin 11. Cumhurbaşkanı seçilmiştir (Habertürk 2014).

Seçim sonrasının bir diğer önemli gelişmesi ise MHP'nin ve AK Parti'nin Şubat 2008'de birlikte hazırladıkları, üniversitelerde türbanın serbest bırakılmasını öngören Anayasa değişikliği teklifidir. Bu tekliften yaklaşık bir ay sonra, 14 Mart

2008 tarihinde Yargıtay Başsavcısı AK Parti'ye "laikliğe aykırı fiillerin odağı olduğu" gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi'nde kapatma davası açmıştır. Ancak Mahkeme, 30 Temmuz 2008 tarihinde Parti'nin kapatılmamasına; Parti'ye sağlanan Hazine gelirinin yarısının kesilmesine karar vermiştir (Özdemir 2012: 201). AK Parti'ye kapatma davasının açılmasının neden olduğu siyasi belirsizlik, ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiştir. Parti'nin kapatılmaması sonucunda oluşan güven ortamının ekonomiyi tekrar rayına oturttuğu söylene de, AK Parti hükümetleri döneminde ekonomi 2009 yılında ilk kez küçülmüş ve işsizlik %14'lere dayanmıştır (Timur 2014: 47). Bu şartlar altında 29 Mart 2009 Yerel Seçimlerine gidilmiştir.

Yerel Seçimlerin ardından, "demokratikleşme" adı altında, Kürt sorununun yoğun biçimde tartışıldığı bir sürece girilmiş, 2010 yılının başında ise bu sürecin devamı olarak görebileceğimiz Anayasa Mahkemesi, Hâkimler ve Savcılar Kurulu ve Askeri yargının yeniden düzenlenmesini de kapsayan geniş bir Anayasa değişikliği paketi hazırlamıştır (Timur 2014: 43). Tüm bu gelişmelerin ardından, Erdoğan'ın artık "Ustalık dönemine giriyoruz" ve "2023 vizyonumuz hazır" sloganlarıyla 12 Haziran 2011 Milletvekili Genel Seçimlerine gidilmiştir (Aydın, Taşkın 2014: 148).

AK Parti'nin %49.8 oy alarak iktidarını sağlamlaştırdığı, Başbakan Erdoğan'ın da, AK Parti iktidarının, "ustalık dönemi" olarak adlandırdığı 61. Hükümet döneminde, 30 Eylül 2011 yılında ilan ettiği demokratikleşme paketiyle kamuda çalışan personel için başörtüsü takma yasağı kaldırılmıştır (Aydın, Taşkın 2014: 148). Bu durum, laik kesimlerde, Hükümet'in İslami yaşam tarzı konusundaki istemlerini hızla hayata geçirmeye başladığı algısına neden olmuştur (Timur 2014: 43). Bu kesimlerce, AK Parti'nin 2002-2010 dönemindeki merkez sağ parti olma iddiasından uzaklaşıp, gerek iç gerekse dış siyasette 'Siyasal İslam'a yöneldiği, muhafazakâr demokrat kimliğindeki muhafazakârlığı güçlendirmek suretiyle, kültürel-toplumsal yaşamı otoriter bir İslami muhafazakârlık ekseninde dönüştürmeye çalıştığı iddia edilmiştir (Keyman, Radikal Dijital Gazetesi: 2014).

AK Parti'nin yeni bir Anayasa yapmak üzere, Ekim 2011'de oluşturulan, Anayasa Uzlaşma Komisyonu'na 'Türk Tipi Başkanlık Sistemi' önerisi getirmesi, otoriter bir vesayet rejimi eleştirilerini artırmış, Komisyon'da ciddi tartışmalara

neden olmuştur. 2 Ocak 2013'te yapılan Komisyon toplantısında krize neden olan başkanlık sistemi önerisi askıya alınırken, görüşmelerin parlamenter sistem üzerinden yürütülmesi karara bağlanmıştır (Aydın, Taşkın 2014: 492).

Komisyon toplantısındaki krizlerin giderek arttığı, vesayet rejimi eleştirilerinin sürekli gündemde tutulduğu ve bu gerginliğin başka alanlara sıçradığını gösteren olay ise 27 Mayıs 2013 yılında "Gezi Parkı Olayları" olmuştur (Timur 2014: 183). Bununla beraber, bir süredir örtülü bir şekilde devam eden AK Parti'nin o zamanki adıyla Gülen Cemaati (daha sonrasında bir terör örgütü olduğu anlaşılacak ve bu durumu hukuken de tescillenecek olan Fetullahçı Terör Örgütü) ile olan çatışması da artık açıktan yürütülmeye başlanmıştır.

Fetullahçı Terör Örgütü'nün 7 Şubat 2012 yılında Milli İstihbarat Teşkilatı Başkanı Hakan Fidan'ın Oslo Görüşmeleriyle ilgili ifadeye çağrılması durumu, FETÖ'nün ortaya çıkmasını sağlayacak ilk gelişmedir. Sonraki süreçte, 30 Mart 2014 yılında yapılacak Yerel Seçimlere az bir zaman kala, AK Parti-FETÖ arasındaki çatışma doruğa ulaşmış, aralarında AK Partili üç bakanın çocuklarının da olduğu, kamuoyunda ise 17 ve 25 Aralık (2013) operasyonları olarak bilinen rüşvet ve yolsuzluk iddiaları ortaya atılmıştır. Erdoğan, bu operasyonları uluslararası güçlerin tertiplelediğini ve FETÖ üyelerinin de bu komploya dâhil olduklarını belirtmiştir (Aydın, Taşkın: 2014: 493).

AK Parti Hükümeti'ne yönelik, bir 'yargı ve emniyet darbesi'nin söz konusu olduğu bu şartlar altında Mart 2014 Yerel Seçimlerine gidilmiş ve AK Parti seçimlerden %43,39 oy (YSK 2014a) alarak birinci parti olarak çıkmayı başarmıştır.

Yerel seçimler sonrasında, FETÖ'nün meşru hükümeti iktidardan indirmeye yönelik girişimlerinin söz konusu olduğu aynı dönemde 10 Ağustos 2014 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ise AK Parti'nin adayı Recep Tayyip Erdoğan %51,79 oranında oy (YSK 2014b) alarak Türkiye Cumhuriyeti'nin 12. Cumhurbaşkanı, halk oylarıyla seçilen ilk Cumhurbaşkanı olmuştur (Cem Öncel Hürriyet: 2014).

Yaşanan tüm gelişmelerle beraber 15 Temmuz 2016 yılında FETÖ'nün, Türkiye'de halkın oylarıyla seçilen ilk Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ı hedef aldığı bir darbe girişimi söz konusu olmuştur. Darbeye yönelik ilk atak Türk

askeri şehit Ömer Halisdemir tarafından gelmiş ve darbenin seyrini değiştirmiştir (Hürriyet 2017). Recep Tayyip Erdoğan ise tüm halkı sokaklara ‘demokrasi nöbetleri’ tutmaya davet etmiş ve nihayetinde darbe girişimi engellenmiştir.

Darbe girişimi engellendikten sonra, 2013 yılında Anayasa Uzlaşma Komisyonu tarafından askıya alınan “Türk Tipi Başkanlık Sistemi” konusu, “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi” adı altında daha da kararlı bir şekilde tartışılmaya devam edilmiş, nihayetinde 21 Ocak 2017 tarih ve 6671 sayılı Anayasa değişikliği kanunu, 16 Nisan 2017 referandumunda %51,41 (YSK 2017) Evet yönünde oy kullanılarak onaylanmıştır.

24 Haziran 2018 tarihinde yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Recep Tayyip Erdoğan, %52,49 (YSK 2018) oy alarak “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi”nin ilk Cumhurbaşkanı seçilmiş, söz konusu Anayasa değişikliklerinin 9 Temmuz 2018 tarihinde tamamıyla yürürlüğe girmesiyle de, Parlamenter sistem son bulurken Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi fiilen uygulanmaya başlanmıştır.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ni 2023 hedeflerine ulaşmak için büyük bir fırsat olarak gören Recep Tayyip Erdoğan hiç ummadığı bir şekilde ekonomik manipülasyonla karşı karşıya kalmıştır. ABD ile Rahip Brunson gerilimi sonucu Türkiye, ekonomik yaptırımlara maruz kalmış ve Türk Lirası’nın diğer para birimleri karşısında değerinin azaltılması amaçlanmıştır (Aktan Euronews: 2018). Nitekim başarılı olan bu ‘Ekonomik Darbe’ Türkiye ekonomisine büyük zararlar vermiştir.

ABD ile Brunson Krizi sonucu ekonominin sarsılmasının yanında artan Suriyeli Sığınmacı sayısı da ülke gündeminde büyük bir yankı bulmuş, AK Parti’nin ‘Açık Kapı Politikası’ndan vazgeçilmesi istenmiştir. Tüm bu gelişmeler doğrultusunda 31 Mart 2019 Yerel Seçimlerine gidilmiştir.

Brunson Krizi’nin doğurmuş olduğu ekonomik kötü gidişat, Suriyeli Sığınmacılara Açık Kapı Politikası uygulanması ve ülkede işsizlik oranlarının yükselmesinden dolayı AK Parti, 31 Mart Yerel Seçimlerinde Milliyetçi Hareket Partisi ile ittifak yapmasına rağmen kurulduğu yıldan bu yana yönetmiş olduğu İstanbul ve Ankara Büyükşehir Belediye Başkanlıklarını kaybetmiştir. Özellikle İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı seçimi usulsüzlük yapıldığı gerekçesiyle iptal edilmesine rağmen 23 Haziran 2019 yılında tekrar eden seçimlerde ‘Her Şey

Çok Güzel Olacak' sloganıyla yola çıkan Millet İttifakı adayı Ekrem İmamoğlu %54,22 (YSK 2019) oy alarak rakibi Binali Yıldırım'a karşı %9luk bir oy fazlası ile seçimi kazanmıştır.

31 Mart 2019 Yerel Seçimlerinde Türkiye genelinde AK Parti en fazla oy alan parti olmasına rağmen özellikle Büyükşehir Belediye Başkanlıklarının çoğunu kaybetmiştir. Recep Tayyip Erdoğan ise seçimleri kaybetmenin en önemli sebebinin ekonomi olduğuna dikkatleri çekerek, "*Faiz ne kadar düşük olursa enflasyonda o kadar düşük olur*" ifadesiyle ekonomide tekrar canlanmanın sağlanması için Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'na (TCMB) faizlerin indirilmesi çağrısında bulunmuştur (Habertürk 2019). Faiz indiriminin doları yükselteceğini iddia ederek Erdoğan'ı eleştiren açıklamalarda yapılmıştır.

3. BÖLÜM

ADALET VE KALKINMA PARTİSİ

3.1. Adalet ve Kalkınma Partisi (Ak Parti)

AK Parti iktidar olduğunda henüz kuruluş sürecini tam anlamıyla tamamlayamamış ve birinci olağan kongresini dahi yapmamış bir parti olarak karşımıza çıkmaktadır (Altun 2005: 42). Liderliğini Recep Tayyip Erdoğan'ın yapmış olduğu AK Parti 14 Ağustos 2001 tarihinde kurulmuş ve iktidarını kesintisiz bir şekilde yaklaşık 17 yıldır sürdürmesi sebebiyle Türk siyasi hayatında önemli bir yer edinmiştir. AK Parti'nin liderliğini yürüten Recep Tayyip Erdoğan ise özellikle Milli Görüş hareketi içerisinde kabul görmüş, siyasetin tabanında aktif görevler icra etmiş bir siyasi kişiliktir. Siyasi kişiliği, hitap şekli ve parti tabanında almış olduğu aktif görevlerin Erdoğan'ı, adaylığını koyduğu 27 Mart 1994 tarihinde yapılan yerel seçimlerde, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı görevine taşıdığı ifade edilebilir.

Erdoğan'ın o dönem üyesi olduğu Refah Partisi, 16 Ocak 1998 yılında “laiklik ilkesine aykırı eylemlerin odağı haline gelmek” suçlamasıyla Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır. Mahkeme sürecinde Refah Partisi'nin kapatılma ihtimaline karşı, 17 Aralık 1997 tarihinde Fazilet Partisi kurulmuştur. Sonrasında Erdoğan 6 Aralık 1997 tarihinde, Refah Partisi milletvekilleri ve Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği (MÜSİAD) üyesi 20 kişiyle birlikte gittikleri Siirt'te, halka hitap etmiş ve Siirt'te okumuş olduğu bir şiir nedeniyle, 21 Nisan 1998 tarihinde bir yıl hapis cezasına mahkûm edilmiştir. 26 Mart 1999 tarihinde Erdoğan, almış olduğu bir yıl hapis cezasıyla Pınarhisar cezaevine girerken, Fazilet Partisi'nde ise “yenilikçiler” ve “gelenekçiler” olarak adlandırılan iki grup arasındaki gerilim giderek tırmanmıştır (Akdoğan 2004: 9).

Yenilikçi kanat, 14 Mayıs 2000 tarihinde gerçekleştirilen Fazilet Partisi 1. Kongresi'nde Necmettin Erbakan'ın adayı Recai Kutan'ın karşısına Abdullah Gül'ü aday olarak çıkarırken, Gül kongreyi az bir farkla kaybetmiştir. Ancak, Gül'ün delegelerden almış olduğu 521 oy, parti içerisinde değişim isteyenlerin sayısının

azımsanmayacak ölçüde olduğunu göstermiştir. Partiyle yenilikçi grubun ayrılıp ayrılmayacağı tartışmaları devam ederken, Fazilet Partisi 22 Haziran 2001 tarihinde laik cumhuriyet ilkesine aykırı eylemlerin odağı haline geldiği gerekçesiyle, Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır (Turhan 2002: 31).

Devam eden süreçte, gelenekçiler 20 Temmuz 2001'de Saadet Partisi'ni kurarken, yenilikçiler ise farklı bir siyasi parti kurulması yönünde çalışmalar yürütmüş ve 14 Ağustos 2001 tarihinde, AK Parti'nin partileşme çalışmaları neticelenmiştir. Türk siyasi hayatında, 39. siyasal parti olarak yerini alan AK Parti; geniş bir siyasal tabandan farklı kişileri bir araya getirmiştir (Akdoğan 2004: 9). Özellikle partinin kuruluş döneminde; muhafazakâr, milliyetçi, liberal ve sosyal demokrat kimliğiyle bilinen farklı kişiler bir arada yer almıştır.

AK Parti'nin ilk seçim tecrübesi 3 Kasım 2002 tarihinde gerçekleştirilen milletvekili genel seçimleri olmuştur. Siyasi yasaklı olması nedeniyle, seçimlerde milletvekili adayı olamayan Erdoğan'ın Genel Başkanlık görevini yürüttüğü AK Parti; seçimlerden %34,28 oy alarak birinci parti olarak çıkmış ve 363 milletvekiliyle mecliste güçlü bir temsil hakkı elde etmiştir. Seçim sonuçları, AK Parti'ye tek başına iktidar yetkisi verirken, iki partili oluşan mecliste CHP'ye ise ana muhalefet görevi yüklemiştir. AK Parti'nin bu başarısının ardından 58. Cumhuriyet Hükümeti, Kayseri Milletvekili Abdullah Gül'ün Başbakanlığında kurularak güvenoyu almıştır.

Meclis çalışmaları başladıktan sonra, AK Parti'nin ilk icraatlarından birisi, Erdoğan'ın siyasi yasağını kaldıracak olan bir anayasa değişikliği teklifi olmuştur. Dönemin CHP Genel Başkanı Deniz Baykal'ın demokrat tutumuyla birlikte teklifin tümü 440 oyla kabul edilmiştir. Dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer; değişikliği ilk önüne geldiğinde veto ederken, CHP'nin ikinci kez destek vermesiyle birlikte (Hoşgör 2011) değişikliği onaylamak zorunda kalmıştır.

Sonrasında AK Parti, Siirt'te 3 Kasım milletvekili seçimlerinde usulüne uygun oluşturulmayan sandık kurullarına itiraz etmiş, Yüksek Seçim Kurulu (YSK), AK Parti'nin itirazını haklı bularak seçimlerin yenilenmesine karar vermiştir. AK Parti'nin Siirt'te birinci sıra milletvekili adayı Recep Tayyip Erdoğan olurken (Doğan 2003), 9 Mart 2003 tarihinde tekrar edilen seçimler sonucunda Erdoğan

milletvekili seçilmiştir. 58. Hükümetin istifa etmesi üzerine Erdoğan, 59. Hükümeti kurarak Başbakan olmuştur.

AK Parti'nin 2002 yılından sonra milletvekili genel seçimlerinden ve yerel seçimlerden; 22 Temmuz 2007 milletvekili genel seçimleri %46,58 oy, 12 Haziran 2011 milletvekili genel seçimleri %49,83 oy, 7 Haziran 2015 milletvekili genel seçimleri %40,87 oy, 1 Kasım 2015 milletvekili genel seçimleri %49,50 oy 24 Haziran 2018 milletvekili genel seçimlerinde %42,56 oy ve 31 Mart 2019 yerel seçimlerinde %44,33 oy almıştır (YSK 2019). 16 Nisan 2017 referandumunu ile 'Partili Cumhurbaşkanlığı Sistemi' kabul edilmiştir. AK Parti Genel Başkanlığı görevini ise Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçildiğinden dolayı hâlen Recep Tayyip Erdoğan yürütmektedir.

3.2. Ak Parti Parti Programı

AK Parti'nin yayınlamış olduğu Parti Programı kapsamında bir taraftan ekonomide izlenecek liberal politikalar vasıtasıyla uluslararası iktisadi kuruluşlarla kurulacak olan ilişkilere, özelleştirmelere ve serbest piyasa ekonomisine değinilirken; diğer taraftan muhafazakârlığa atıfta bulunulduğu görülmektedir (Topuz 2019: 237). Bu kapsamda, ekonomide izlenecek liberal politikalara ilişkin Parti Programı'nın ekonomi bölümünde ekonomik gelişmenin hedefinin ve kaynağının insan olduğunu, tüm kurum ve kurullarıyla beraber AK Parti'nin işleyen bir piyasa ekonomisini savunduğu ve desteklediği açıklanmıştır (AK Parti 2002a: 33).

İşleyen bir piyasa ekonomi kapsamında ise devletin rolüne yönelik olarak "*Devletin ilke olarak her türlü ekonomik faaliyetin dışında olması gerektiğini benimser*" (AK Parti 2002a: 33) ifadesi kullanılmakta ve "*Devletin ekonomideki işlevini düzenleyici ve denetleyici*" (AK Parti 2002a: 33) olarak tanımlanmaktadır. Yine programda, "*Devlet temel fonksiyonları olan iç ve dış güvenlik, adalet, temel eğitim, sağlık ve alt yapı hizmetleri dışında kalan tüm hizmet alanlarından icracı sıfatıyla çekilmeli, düzenleyici ve denetleyici işlevleri devam etmelidir*" (AK Parti 2002a: 60) denilmektedir.

Serbest piyasa ekonomisinin temelini oluşturan özelleştirmeler hususunda da, rasyonel bir ekonomik yapının oluşmasında zorunlu bir araç olduğu, toplumsal faydayı sağlayabilecek ve hızlı bir özelleştirmeye olanak sağlayan idari ve hukuksal

düzenlemeler yapılacağı ifade edilmiştir (AK Parti 2002a: 40). Özelleştirmenin yanı sıra, Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası, Avrupa Birliği ve diğer uluslararası kuruluşlarla kurulan ilişkilerin, ekonomik ihtiyaçlar ve ulusal çıkarlar doğrultusunda devam ettirilmesi gerektiğine de programda değinilmiştir (AK Parti 2002a: 34).

Programda ayrıca, uluslararası kuruluşlarla inşa edilmiş ilişkilerin doğal bir sonucu olarak nitelendirebileceğimiz küreselleşme konusunun gerektirdiği yapısal değişim ve dönüşümler konusu ele alınmış ve bu kapsamda, *“Teşebbüs özgürlüğünü gerçekleştirerek, özel teşebbüse hamle yaptıracak siyasi, bürokratik ve anlayış değişiminin sağlanacağı”* (AK Parti 2002a: 35) ifade edilmiştir. Yapısal dönüşümlere ek olarak Türk kamu yönetimi sisteminde, Yeni Sağ eksenli bir değişimi de göz önünde bulunduran ve parti programında *“küreselleşmenin gerektirdiği yapısal dönüşüm ve siyasi, bürokratik, anlayış değişimi”* olarak adlandırılan uygulamalara yönelik;

“Kamu yönetiminin güç ve yetkilerinin merkezde toplanması yerine, olabildiğince fazla yetki, görev ve fonksiyonların yerel yönetimlere devredildiği ve birçok devlet fonksiyonlarının yerinden yönetim esasına göre gerçekleştirilebileceği bir devlet anlayışına süratle geçilecektir” (AK Parti 2002a: 59) denilmekte ve devamında ise;

“Ülkemizde merkezi idarenin üstlenmiş olduğu birçok hizmet alanı, mahallindeki kamu kurum ve kuruluşları ile yerel yönetimlere ve mümkün olanlar da özel sektöre devredilecektir. Devleti asli fonksiyonlarını yürütmekle sorumlu kamu kurum ve kuruluşlarının yönetimleri ise hızlı ve verimli çalışan bir yapıya kavuşturulacaktır” (AK Parti 2002a: 61) ifadeleri kullanılmaktadır.

Parti programında Yeni Sağ eksenli yapısal bir değişim ve dönüşüme ek olarak serbest teşebbüse, uluslararası kuruluşlarla olan ikili ilişkilere ve özelleştirmelere geniş yer ayıran AK Parti, diğer yandan *“Türkiye her geçen gün maddi kaygıların ön planda olduğu, ruh ve mânâ dünyamızı zenginleştiren, süsleyen unsurların kenara itildiği bir ülke haline gelmektedir”* (AK Parti 2002a: 78) diyerek, muhafazakâr bir tavır/tutum da sergilemektedir. Bununla beraber, muhafazakâr düşüncede önemli bir yeri olan gelenek ilkesine değinilerek, *“Ülkemiz, binlerce yıllık tarihin sonucu zengin bir kültürel birikim ve dokuya sahiptir”* (AK Parti 2002a: 78) denilmekte ve *“milli değerlerin korunup geliştirilmesi konusunda azami bir gayret içerisinde olunacağı”* (AK Parti 2002a: 78) ifade edilmektedir.

Parti programında gelenek ilkesinin yanı sıra aile kurumuna da geniş bir yer ayıran AK Parti, *“Aile, toplumun temeli ve toplumsal dayanışmanın oluşmasında rol oynayan*

önemli bir kurumdur. Toplumsal mutluluk, dayanışma, barış, sevgi ve saygının yolu aileden geçer. Yaşanan bütün olumsuzluklara ve ekonomik sıkıntılara rağmen toplum olarak ayakta duruşumuzu büyük çapta sağlam aile yapımıza borçlu olduğumuz açıktır” (AK Parti 2002a: 89) ifadeleriyle muhafazakâr bir tutum sergilemektedir.

AK Parti'nin muhafazakârlığın ayrılmaz bir parçası olarak gördüğü din konusunda ise parti programında 'Temel Hak ve Özgürlükler' başlığında ele alınan laiklik ve din hakkındaki görüşler kapsamında şöyle belirtilmektedir;

“Partimiz, dini insanlığın en önemli kurumlarından biri, laikliği ise demokrasinin vazgeçilmez şartı ve vicdan hürriyetinin teminatı olarak görür. Laikliğin, din düşmanlığı şeklinde yorumlanmasına ve örselenmesine karşıdır... Esasen laiklik, her türlü din ve inanç mensuplarının ibadetlerini rahatça icra etmelerini, dini kanaatlerini açıklayıp bu doğrultuda yaşamalarını, ancak inançsız insanların da hayatlarını bu doğrultuda tanzim etmelerini sağlar. Bu bakımda laiklik, özgürlük ve toplumsal barış ilkesidir” (AK Parti 2002a: 14-15).

Parti programındaki din ve laiklik hakkındaki ifadelerden yola çıkacak olursak AK Parti, laiklik ilkesini net bir biçimde desteklemektedir. Bu yaklaşım doğrultusunda;

“Partimiz, kutsal dini değerlerin ve etnisitenin istismar edilerek siyaset malzemesi yapılmasını reddeder. Dindar insanları rencide eden tavır ve uygulamaları ve onların, dini yaşayış ve tercihlerinden dolayı farklı muameleye tabi tutulmalarını anti-demokratik, insan hak ve özgürlüklerine aykırı bulur. Öte yandan, din konusunu siyasi, ekonomik veya başka çıkarlara alet etmek veya dini kullanarak farklı düşünen ve yaşayan insanlar üzerinde baskı kurmak da kabul edilemez” (AK Parti 2002a: 15) denilmektedir.

Öte yandan, parti programında 'Kalkınma ve Demokrasi Programı' başlığı altında;

“İnsanı yaşat ki devlet yaşasın' felsefesinden hareketle partimiz, bütün politikalarının merkezine bireyi koymuştur. Başta düşünce, ifade, inanç, eğitim, örgütlenme ve teşebbüs özgürlükleri olmak üzere bütün sivil ve siyasi özgürlükleri, çoğulculuğun, barış ve uzlaşmanın temel şartı olarak görüyoruz. Tüm bu özgürlükler Türkiye'yi herkes için yarınlarından emin olacakları büyük bir umut haline getirmenin de olmazsa olmaz şartlarıdır” (AK Parti 2002a: 115) ifadesiyle; bireyin evrensel hak ve özgürlüklerinin güvence altında olduğu ve bu özgürlüklerin etkin bir şekilde korunduğu liberal anlayışa sahip bir devleti esas alarak evrensel bir demokrasi anlayışı ortaya konulmaktadır. Özetleyecek olursak AK Parti, toplum söz

konusu olduğunda muhafazakâr, ekonomi söz konusu olduğunda ise liberal bir tutum sergilemektedir. Bu tutumlar ise Yeni Sağ düşüncesinin temelini oluşturmaktadır.

3.3. Ak Parti'nin Muhafazakâr Demokrat Kimliği

AK Parti, kendisini siyasetin merkezinde konumlandıran “muhafazakâr-demokrat” bir siyasi kitle partisi olarak tanımlamaktadır (AK Parti 2002: 4). Ancak kendisini “muhafazakâr demokrat” bir siyasi parti olarak tanımlayan AK Parti'nin, kuruluş sürecinde siyasi kimliğine dair ciddi tartışmalar yürütülmüştür. Toplumda AK Parti'nin, muhafazakâr-demokrat söylem geliştirerek asıl kimliği olan, Milli Görüş hareketiyle bütünleşen ‘Siyasal İslam’ı gizlemeye çalıştığını iddia etmişlerdir. Bu tartışmalar ekseninde AK Parti Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan, AK Parti'nin kuruluş sürecinde partisinin Milli Görüş hareketinin devamı niteliğinde olup olmayacağı yönündeki sorulara şöyle cevap vermiştir:

“Şu anda bizim bu noktada AK Parti olarak böyle bir markaya ihtiyacımız yok. Biz şu anda farklı bir markanın peşindeyiz bunu oluşturmanın gayreti içindeyiz. Bu da nedir "muhafazakâr demokrasi" diyoruz. Kimlik olarak bizim markamız bu, bizim kimliğimiz bu. Biz de bu kimlik içerisinde bu kimlik altında geleceğe yönelik yürüyeceğiz ve bu çalışmanın neticesinde biz de bir marka oluşturacağız siyasette. Ha 'bunun adı ne olur?' bunu zaman gösterecek ama şu anda bir muhafazakâr demokrat kimlikle yürüyoruz” (Özköylü 2002).

AK Parti'de siyasi kimlik çalışmalarıyla ilgili ilk ciddi çalışma Yalçın Akdoğan tarafından 2003 yılında kaleme alınan *Muhafazakâr Demokrasi* kitabıdır. Kitapta Batı muhafazakârlığı temelinde hem yerli hem de evrensel söylemlere bir arada yer verilmiştir. Erdoğan kitabın önsözüne bir yazı yazmış ve “AK Parti kendi düşünce geleneğimizden hareketle, yerli ve köklü değerler sistemimizi evrensel standarttaki muhafazakâr siyaset çizgisiyle yeniden üretmek amacındadır” ifadelerine yer vermiştir (Akdoğan 2003: 6).

Partinin muhafazakâr demokrat kimliğinin oluşturulmasına yönelik çalışmalar çerçevesinde; 2004 tarihinde Liberal Düşünce Topluluğu'nun entelektüel organizasyon danışmanlığında “Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu” organize edilmiştir (Yayla 2013: 252). Sempozyumda konuşan Recep Tayyip Erdoğan şu ifadelerle yer vermiştir:

“AK Parti Türk siyasal yaşamında yeni bir siyaset tarzını, yeni bir anlayışı temsil ediyor. Muhafazakâr Demokrasi olarak ifade ettiğimiz siyasal kimlik altında ortaya koyduğumuz siyaset üslubu, siyaset tarzı ve siyaset kültürü sadece Türkiye açısından değil, dünya siyaseti açısından da çok önemli bir açılmıdır... Biz AK Parti olarak Muhafazakâr Demokrasi anlayışına önem atfediyoruz, çünkü bu çabanın siyasetin yenilenmesi ve güçlenmesi açısından ne anlam ifade ettiğini çok iyi biliyoruz... AK Parti, Yeni Muhafazakâr Demokrat çizgiyi muhafazakârlığın genlerine ve tarihi kodlarına uygun şekilde, ama siyaset yaptığı coğrafyanın toplumsal ve kültürel geleneklerine yaslanarak ortaya koymaktadır... Muhafazakâr Demokrasiye göre “siyaset” bir uzlaşma alanıdır; toplumsal ve kültürel çeşitlilikler demokratik çoğulculuğun üreteceği tolerans ve hoşgörü zemininde siyasete bir renk olarak katılırlar... Muhafazakâr Demokrasiye göre sınırlandırılmayan, keyfiliğe ve hukuksuzluğa olanak sağlayan, katılımı ve temsili önemsemeyen, bireysel ve kolektif hak ve özgürlükleri hiçe sayan totaliter ve otoriter anlayışlar sivil ve demokratik siyasetin en büyük düşmanlarıdır... Muhafazakâr demokrasi kimliğimiz, her türlü toplumsal ve siyasal mühendisliğe karşıdır” (Erdoğan 2004).

Erdoğan’ın sempozyum açılışında gerçekleştirdiği konuşma, partisinin siyasi kimliğini ortaya koymakla birlikte, AK Parti siyasi hareketinin siyasi kodlarını açıklar niteliktedir. Aile, gelenek, tarih, değişim, siyaset, din ve birçok farklı konuda partisinin temel yaklaşımlarının nasıl olacağını burada ifade etmektedir.

Parti çatısı altında önemli görevler yürüten ve şu anda parti sözcüsü olan Ömer Çelik, AK Parti’nin kimliğiyle ilgili farklı yaklaşımlar sergilemiştir. Çelik’e göre, günümüzde siyasi akımlar arasındaki geçişkenlik, hiç olmadığı kadar kolay gerçekleşmektedir. Hatta farklı bir siyasi akımdan kendisini geçirmeyen, bir siyasi akım günümüzde yoktur. Muhafazakâr tutum için de benzer durumun geçerli olduğunu söyleyen Çelik, özellikle muhafazakârlıkla liberalizm arasındaki yakınlığa dikkat çekmektedir. “Muhafazakâr demokrasi” kavramını, muhafazakâr siyasi yaklaşımların liberalizmle çatışmamasını, siyasal alana liberal değerlerin yerleşmesine destekleyici bir işlev doğurmasını anlatmak bakımından önemli görmektedir. Çelik’e göre, muhafazakârlık ve statükoculuk yanlış bir şekilde özdeş tutulmaktadır. Muhafazakâr demokratlık, siyasal değişimi desteklemenin çerçevesini oluşturmaktadır. Toplumun derinliği ve değişimini organik bir biçimde buluşturan siyasal bir tutumdur (Çelik 2004).

AK Parti’nin perspektifi ve muhafazakâr demokrat söylemi siyasi bir gerçeklik ve yeni kimliğin timsali olmaktadır. Partinin kuruluş aşamasında Erdoğan tarafından gündeme getirilen bu bakış açısı şu özellikleri kapsamaktadır;

“Muhafazakâr demokrasi öncelikle demokratik çoğulculuğu içermekte, uzlaşma kültürüne dayanmakta ve giderek değişik toplumsal ve kültürel grupların kamusal alana ve siyasal karar mekanizmalarına katılımını açıklamaktadır. Bu da bir bütün olarak katılımcı demokrasinin daha da iyileştirilmesi ve işlevsel hâle getirilmesine yardımcı olmaktadır” (Akdoğan 2006: 50).

Muhafazakâr kesimde AK Parti dönemi; Avrupa Birliği, laiklik, demokrasi gibi başlıklarda kayda değer algı değişikliğinin hissedildiği bir dönem olmuştur. AK Parti, siyaset sahnesinde yerini alırken genellikle İslamcı atıfları çok olan Milli Görüşü destekleyenlerle yollarını ayırmıştır. Muhafazakâr demokrat kimlikle kendilerini ifade ettiklerini belirten AK Partili siyasetçiler de Türkiye’de esen genel hareketlilik ve değişim rüzgârlarını yaşamışlardır. Bu sebeple yıllarca laiklik kavramına karşı çıkan bireyler, zaman geçtikçe laiklikle aralarına bir mesafe koymayı tercih etmeyi yeğlemişler, laikliği yeni şekliyle ifade edip sahip çıkma derecesine gelmişlerdir (Akın 2011: 97). Türkiye’de bu durum, İslami hassasiyetlere sahip olan muhafazakârlığın söylemler konusunda kendisini yenileyen bir tutum olduğunu ve içinde barındırdığı dinamik yapısını gözler önüne sermiştir.

3.3.1. AK Parti’nin Gelenek ve Tarih Anlayışı

Muhafazakâr tutumun tarih ve geleneğe bakış açısı; geçmişin tecrübelerinden faydalanmak, geçmişe saygı duymak ve geçmişle bugünü harmanlayarak geleceği şekillendirmektir. AK Parti de kurulduğu günden bu zamana muhafazakâr düşüncenin tarih ve gelenekle ilgili temel yaklaşımlarına bağlı kalmış ve bu alanda söylem ve icraatı hayata geçirmiştir. AK Parti’nin kurulduğu günden bu zamana, gelenek ve tarihe özel olarak önem vermiş bir siyasi parti olduğu söylenebilir. AK Parti, partinin lider kadrosu tarafından da Selçuklu medeniyeti ve Osmanlı Devleti’ne sürekli atıfların yapıldığı görülmektedir. Bu bağlamda AK Parti için yalnızca İslam medeniyeti değil, Türk kültür ve medeniyeti de özel bir yere sahiptir. AK Parti, Türkiye Cumhuriyeti’ni; Osmanlı Devleti ve Selçuklu Devleti gibi kadim bir medeniyetin son halkası olarak görmektedir (AK Parti 2015: 96). Bu bağlamda partinin yaklaşımı, Türkiye Cumhuriyeti’ni yalnızca 1923 yılından beri var etmez, aksine köklü devlet geleneğini temellendirme amacı taşır.

AK Parti farklı alanlarda oluşturduğu politikadaki temel kaynağı; tarihi tecrübe, kadim medeniyet birikimi ve insanı yücelten manevi değerlere

bağlamaktadır (AK Parti 2015: 16). 2002 yılında ilan edilen Kalkınma ve Demokratikleşme Programında Parti'nin politika zemini geçmiş birikimlere dayandırılmakta ve şu ifadelere yer verilmektedir:

“Partimiz, geleneğin ve geçmişin birikimiyle ülkemizin sorunlarına, dünya gerçekleriyle paralel biçimde, özgün ve kalıcı çözümler sunmayı hedefleyen, topluma hizmet etmeyi esas alan, ideolojik platformlarda değil, çağdaş demokratik değerler platformunda siyaset yapmayı benimseyen bir partidir.” (AK Parti 2002a: 6-7).

AK Parti, Türk milletinin geçmişini; gurur duyulan ve övünç kaynağı olan bir unsur olarak görmektedir. Geçmişten alınan güçle, geleceğe daha sağlam adım atılabileceğine inanmaktadır. Bu bağlamda, Ahmet Davutoğlu:

“Biz, köklü tarihimizden ve medeniyetimizden aldığımız özgüvenle hareket ettik ve insanımızın özgüvenini pekiştirdik. Ülkemizin sahip olduğu muazzam potansiyeli harekete geçirmek üzere şeffaf, ülke gerçekleri ile tutarlı ve güven verici politikalarla milletimizin huzuruna çıkmayı en önemli ilke olarak benimsedik” (Davutoğlu 2014) ifadelerine yer vermiştir.

Yine Ahmet Davutoğlu 62. Hükümet Programı'nda, *“Tarihi ve kültürel mirasımızı korumak, bizi biz yapan, bizi başkalarından ayıran, bize has özelliklerimizi ve güzelliklerimizi bizden sonraki nesillere aktarmak çok önem verdiğimiz bir meseledir”* (Davutoğlu 2014: 63) sözleriyle AK Parti'nin muhafazakâr tutumunun geleneğe bakış açısını özetlemiştir.

Muhafazakârlığın üzerinde önemle durduğu konulardan birisi de modernleşme olgusudur. Radikal değişim ve dönüşümlerden ziyade, evrimci ya da tedrici değişimleri muhafazakârlık daha makul görmektedir. AK Parti'nin siyasi bilinç ve devlet ahlâkının temelini oluşturan Şeyh Edebali'nin 'insanı yaşat ki devlet yaşasın' ilkesinin çağdaş siyasetteki karşılığı Erdoğan'a göre gelenek ve modernliğin aynı temel üzerinde ilerlediğinin göstergesidir (Erdoğan 2019).

2002 yılında AK Parti, yayınlamış olduğu Kalkınma ve Demokratikleşme Programı'nda bir takım hedefler belirlemiştir. Bu hedeflerden birisi de *“Türkiye'nin tarihsel ve kültürel birikimini gün ışığına çıkartacak, sosyolojik gerçeklerini araştırarak, sosyal ve siyasal derinliğini artıracak, Türkiye'ye özgü sosyal, kültürel ve ekonomik politikaları araştırarak çalışmalar da en azından bilim ve teknoloji araştırmaları kadar desteklenecektir”* (AK Parti 2002a: 99) şeklinde ifade edilmiştir. Bu doğrultuda, atıl vaziyette olan çeşitli kurum ve kuruluşlar yeniden canlandırılmaya çalışılmış ya da yeni kamu kurum ve kuruluşları oluşturulmuştur. Türkiye'nin tarih misyonunu icra etmesi amacıyla görev

alanı genişletilen kurumların başında ise Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) gelmektedir.

1992 yılında Dışişleri Bakanlığı'na bağlı olarak kurulan TİKA, AK Parti hükümetleriyle birlikte aktif Türk dış politikasının araçlarından birisi hâline gelmiştir. 2002 yılında 12 olan TİKA Program Koordinasyon Ofisi sayısı, 2019 yılına gelindiğinde 59 ülkede 61 ofise yükselmiştir. TİKA, hem bulunduğu ülkelerde farklı alanlarda teknik altyapı çalışmaları yürütmekte, hem de ülkemizin prestijini ve ikili ilişkilerini geliştirmektedir (TİKA 2019). Türk milletinin kadim medeniyetine ait sanat eserleri restore edilmekte, Türk ve İslam kültürüne sahip çıkılmaktadır.

TİKA'nın yanı sıra 2007'de kültürel faaliyetler ve dil eğitimi amacıyla Yunus Emre Enstitüsü kurulmuştur. Yunus Emre Enstitüsü kuruluş amacını şöyle açıklamaktadır;

“Yunus Emre Vakfı; Türkiye’yi, Türk dilini, tarihini, kültürünü ve sanatını tanıtmak; bununla ilgili bilgi ve belgeleri dünyanın istifadesine sunmak; Türk dili, kültürü ve sanatı alanlarında eğitim almak isteyenlere yurt dışında hizmet vermek; Türkiye’nin diğer ülkeler ile kültürel alışverişini arttırıp dostluğunu geliştirmek amacıyla 05.05.2007 tarihli ve 5653 sayılı kanunla kurulmuş bir kamu vakfıdır. Yunus Emre Enstitüsü ise Vakfa bağlı bir kuruluş olarak bu Kanunun amaçlarını gerçekleştirmek üzere yurt dışında kurduğu merkezlerde yabancılara Türkçe öğretimi çalışmalarının yanı sıra ülkemizin tanıtımı amacıyla kültür ve sanat faaliyetleri yürütmekte, ayrıca bilimsel çalışmalara destek vermektedir. 2009 yılında faaliyetlerine başlayan Yunus Emre Enstitüsünün yurt dışında 58 kültür merkezi bulunmaktadır. Kültür merkezlerimizde verilen Türkçe eğitiminin yanı sıra, farklı ülkelerdeki eğitim kurumlarıyla yapılan iş birlikleri ile Türkoloji bölümleri ve Türkçe öğretimi desteklenmektedir. Kültür merkezleri aracılığıyla kültür ve sanatımızı tanıtmak amacıyla birçok etkinlik düzenlenmekte, ulusal veya uluslararası etkinliklerde ülkemiz temsil edilmektedir.” (Yunus Emre Enstitüsü 2019).

22 Temmuz 2017 yılında ‘Sınırların Dışında Düşünmek’ Çalıştayı’nda Türk tarihini, kültürünü, sanatını ve dilini tanıtırken aynı zamanda ‘Yurttaş Kültür Diplomatları’ yetiştireceklerini ifade eden Yunus Emre Enstitüsü Müdürlüğü Milli kültür bilinci ve gelenek anlayışına sahip kişilerden oluşacak Yurttaş Kültür Diplomatlarının, Türkiye’nin tarihini, sanatını, kültürünü ve geleneklerini tanıttıklarını ifade etmişlerdir (Yunus Emre Enstitüsü 2017).

Yine AK Parti döneminde 2009 yılında siyasi, ekonomik, gençlik ve spor, eğitim ve bilim, ulaştırma, gümrük, turizm, diaspora, bilgi ve iletişim teknolojileri ile

medya ve enformasyon konularında işbirliği sağlamak amacıyla Türkiye Cumhuriyeti devleti adına AK Parti hükümetinin girişimleriyle, aralarında Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan'ın da kurucu üye olarak yer aldıkları Türk Keneşi (Türk Konseyi) kurulmuştur (Turkkon 2019). Türk Konseyi üye ülkeleri temel amaçlarını *“Taraflar arasında karşılıklı güvenin güçlendirilmesi, bölge ve bölge dışında barışın korunması, dış politika konularında ortak tutumlar benimsenmesi”* olarak ifade etmektedirler (Turkkon 2019).

Erdoğan 60. Hükümet Programı'nda Türk ve akraba topluluklara yardımlar götürüldüğünü, bunun sonucunda sürdürülebilir ve profesyonel ilişkiler geliştirildiğini ifade etmiştir. Yapılan icraatları şu şekilde sıralamıştır:

“Kırım Tatarlarına, Gagavuz Türklerine, Afganistan Özbek ve Türkmenlerine, Gürcistan Azeri ve Karakalpak Türklerine, Moğolistan Kazaklarına, Kosova Türklerine, Makedonya Türklerine, Batı Trakya ve Bulgaristan Türklerine, Kuzey Irak Türkmenlerine ve Ahıska Türklerine kalkınma desteği verilmiş, tarihi ve kültürel değerlerine sahip çıkmaları sağlanmıştır. Ayrıca, Kırım Türkleri için söz verilen bin konut alınıp teslim edilmiş ve Türk tarihinin en eski yazılı kaynağı kabul edilen Orhun Abidelerine ulaşımı sağlayan Karakurum-Abideler arası 50 kilometrelik kara yolunun yapımı tamamlanmıştır.” (Erdoğan 2007).

AK Parti döneminde tarihten gelen köklü ilişkilerin yeniden inşa edilmesi amacıyla kurulan bir diğer kurum ise, 6 Nisan 2010 yılında kurulan, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB)'dir. YTB; yurtdışında yaşamakta olan vatandaşlarımız, soydaş ve akraba topluluklarımızla olan ilişkilerimizi güçlendirmek, sosyal, kültürel ve ekonomik olarak daha yakın ilişkiler tesis etmek amacıyla kurulmuş bir kamu kurumudur (YTB 2019). Kuruluş esnasında konuşmasını yapan Erdoğan;

“Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığımızı kurarak Türkiye'nin barış elini, Türkiye'nin dayanışma iradesini ve koruyucu şemsiyesini yeryüzünün her köşesine ulaşturmaya başladık.” ifadesiyle farklı coğrafyalarda yaşayan Türklerin ve akraba toplulukların geleneklerini korumak ve ilişkileri güçlendirmek için bir adım attıklarını dile getirmiştir (YTB 2010).

AK Parti'nin önem verdiği konulardan birisi de kadim geleneğin anlam bulduğu vakıf ve vakıf kültürüdür. Medeniyet değerlerinin kurumsal temsilcisi ve taşıyıcısı olan vakıf geleneğini geliştirerek yaşatmak ve yaygınlaştırmak AK

Parti'nin başlıca misyonlarından birisi olmuştur. 8 Mayıs 2018 yılında Beştepe Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde Vakıf Haftası'nda konuşma yapan Recep Tayyip Erdoğan, Türkiye'nin güçlü bir vakıf geleneğine sahip olduğunu belirtmiş ve tarihi vakıfları ve vakıf eserlerini yaşatmak için dev hizmetler gerçekleştirdiklerini, yalnızca 2018 yılında onarılan ve hizmete açılan eser sayısınının 250 adet olduğunu ifade etmiştir. 2018 yılında Vakıf Haftası Resmi Açılış Töreni'nde konuşan Başbakan yardımcısı Hakan Çavuşoğlu;

“Kadim geleneğimizin ve medeniyetimizin en müstesna kurumlarından biri olan vakıflar kurumu, geçmişte olduğu gibi bugün de milletimizin ve insanlığın hizmetindedir. İslam Medeniyetinin en müstesna araçlarından olan vakıflar, 21. Yüzyılda insanlığa sunmamız gereken en önemli çözüm yollarımızdan biridir. Zira, İslam Medeniyeti daha çok vermek, elinde bir şey kalmayınca kadar, hatta gizlice vermek üzerine kurulmuştur. Vakfederek, kıyamete kadar isimlerini hayırla andığımız vakıf kuran kadınlar olduğu gibi, ekonomik özgürlüğüne eskisinden daha güçlü bir şekilde sahip olan günümüz kadınlarının da mallarını vakfederek vakıflar kurduklarına, ülkemiz adına minnet duygularımızla şahit oluyoruz.” sözleriyle vakıfların geleneğimizde ve tarihimizde ne kadar önemli bir yer kapladığını ifade etmektedir (Vakıflar Genel Müdürlüğü 2018).

Öte yandan, Vakıf Haftası açılış konuşmasında konuşan, vakfın asıl amacından bahseden ve vakıf eserlerinin ilk günkü anlayışla yaşatıldığını ifade eden Binali Yıldırım şu sözleri ifade etmiştir;

“Vakıf yönetiminin ölçüsü ve şartı haramdan uzak durmaktır. Çünkü vakfedenin tek arzusu Allah'ın rızasıdır. Dolayısıyla vakıf malına hıyanet eden dünyanın en affedilmez suçunu işlemiştir. Yüzyıllar boyunca taklit edilen ancak dünyada bugün bile eşi benzeri olmayan vakıf kültürümüz, bizim en büyük geleneğimiz ve zenginliklerimizden biridir. Milletimizin geçmişten günümüze en bilinen özelliklerinden biri de insanların hatta bütün canlıların faydalanması için yaptığımız fedakârlıklardır. Vakıf eserlerimiz ecdadımızın mührü. Vakıflar aracılığıyla gönülleri fetheden Osmanlı Devleti üç kıtaya 600 yıl damgasını vurmuştur. Bosna'dan Yemen'e, Hicaz'dan Üsküp'e vakıf eserlerimiz ecdadımızın mührü olarak yaşamaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü hem gönül coğrafyasında hem de Türkiye'de muhteşem işler başardı.” (Yıldırım 2018).

Gerek seçim beyannameleri ve hükümet programlarında gerekse açılış konuşmalarında AK Parti'nin Türk milletinin tarihi ve geleneği konusunda hassas olduğu ifade edilebilir.

3.3.2. AK Parti'nin Aileye Bakışı

Toplumsal kurumlara oldukça önem gösteren muhafazakâr düşünce için aile kurumu da en temel toplumsal kurumlar arasında yerini almaktadır. Toplumun temel birimi olan aile, muhafazakâr teoride toplumsal düzenin temel unsuru ve geleneksel ahlâkın da savunucusu olma özelliği sebebiyle vazgeçilmez olmaktadır. Aile toplumun en küçük birimi, toplumsal değerlerin ve geleneğin taşıyıcısı ve gelecek kuşaklara aktarıcısı olan, toplumsal devamlılığı ve sürekliliği sağlayan esas kurumu olmaktadır. Ailenin önemi, toplumsal ve kültürel değerleri gelecek nesillere aktarması; insanlarda toplumlarına aidiyet ve mensubiyet hislerini kuvvetlendirmesinden gelmektedir (Akkır 2015: 43-44).

AK Parti, 2002'de gerçekleştirilen genel seçimlerde, kendisini seçmene tanıtırken muhafazakâr ve demokrat olarak tanıtmıştır. Yapılan seçimler sonucunda AK Parti, iktidarı kazanmasıyla beraber özelde aile politikalarını ilgilendiren konularda, genelde ise sosyal politikalarda yeni bir dönemin başlayacağını belirtmiştir. AK Parti'den önceki dönemde siyasal süreç; ekonomi, nüfus ve aile gibi başlıklara yönelik ortaya konulan politikalarda araçsallaştırılmıştır. Yeni dönemde ise toplumda yerini her şeye rağmen korumayı başaran aile kurumunun önemine vurgu yapılmış, onun bütünlüğünü sağlıklı bir şekilde devam ettirebilmek ve korumak amaç olarak kabul edilmiştir. Parti tüzüğünde ise bu kabul AK Parti'nin, aile kurumunu Türk toplumunun temel dayanağı olarak kabul ettiği ifade edilmiştir. Geçmişle gelecek arasında bütünleştirici bir rol oynayan ailenin; milli değerlerin, düşüncelerin ve duyguların Türkiye'ye özgü gelenek ve adetlerin yeni kuşaklara aktarılmasında en temel sosyal kurum olduğuna inanılmıştır (Turgut 2016: 419). Bu ilke çerçevesinde yalnızca aileye yönelik uygulamalar hazırlanmakla yetinilmemiş; sosyal politikanın her alanında yer alan konularda, özellikle çocuk, yaşlı ve kadın politikalarında aile esas alınarak hizmet verilmeye başlanmıştır.

AK Parti'nin aile politikalarında uygulanan ve değer eksenli anlayış olan bütünlük anlayışı bilhassa sosyal politika bağlamında kendisini göstermiştir. Aile politikalarına yönelik; sağlık hizmetlerinde uygulamaya konulan aile hekimliği projesi, kadınlara uygulanan şiddetin azaltılması kapsamında açılan sığınma evleri, istihdam kapsamında engelli memur alımının artırılması, üniversite gençleri için

konaklama ve burs giderlerinde iyileştirmeye gidilmesi gibi düzenlemeler yapılmıştır. Yaşlı vatandaşlara yönelik evde bakım projesine teşvik politikaları çeşitli alanlardaki aile temelli problemlerin çözüme kavuşturulması adına uygulamaya geçirilmiştir. Yürürlüğe giren Çocuk Koruma Kanunu ile SHÇEK yurtlarında yaşayan çocukların yaşamlarını aile ortamlarında idame ettirebilmesi amacıyla Sevgi Evleri adıyla hazırlanan projenin yürürlüğe konulması da dezavantajlı çocukların içinde bulunduğu koşulların iyileştirilmesi ve topluma uyumunu sağlanması ve güçlendirilmesi bakımından hayata geçirilmiş önemli projeler olmaktadır. Kadın ve Aileden Sorumlu Bakanlığın düzenleme ile birlikte Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının 2011 yılında ihdas edilmesiyle beraber ailenin direkt sosyal politikaların merkezine oturması sağlanmıştır (Karagöz 2015: 8-9). Kadın haklarının korunması konusuyla beraber ailenin tüm üyelerinin bir bütün şeklinde dikkate alınıp uygulanacak olan ilgili politikaların bu bağlamda tek çatıda faaliyete geçirilmesi hedeflenmiştir.

AK Parti'nin muhafazakârlık anlayışı içerisinde aile, geniş ve önemli bir yere sahiptir. Geleneğin ve toplumsal değerlerin geleceğe aktarımı hususunda aileye büyük sorumluluklar yükleyen AK Parti, ailenin korunmasına yönelik politikalara partinin muhafazakâr yapısıyla uyumlu olacak şekilde tüzüğünde şu ifadelere yer vermiştir:

“AK Parti; aileyi Türk toplumunun temeli kabul eder. Geçmişle gelecek arasında köprü görevini yerine getiren aile kurumunun; milli değerlerimizin, duygularımızın, düşüncelerimizin ve ülkemize has adet ve geleneklerimizin yeni kuşaklara aktarılmasında en temel, en vazgeçilmez sosyal bir kurum olduğuna inanır” (AK Parti 2002a: 21).

Aileyi, güçlü bir sosyal güvenlik kurumuna benzeten AK Parti, toplum olarak maruz kalınan ekonomik sıkıntılar karşısında durulabilmesini; Türk toplumunun sahip olduğu, sağlam aile yapısına bağlamaktadır. 2002 yılı seçim beyannamesinde AK Parti, ailenin güçlendirilmesiyle ilgili hedeflerini şöyle belirtmiştir:

“Aile yapısı, özellikleri, durum ve sorunlarının tespiti ile ilgili araştırmalar desteklenecek, ailelerle ilgili istatistiki verilerin alınabileceği veri tabanları oluşturulacak, bu alanda görev yapan kurumlar arasında iletişim ağı tesis edilecektir. Görsel, yazılı medya ve internet yoluyla yapılan ve özellikle genç nüfusa yönelik olan yayınların Türk aile yapısını koruyucu özellikte olması özendirilecektir. Aileye yönelik hizmet veren kuruluşların teşkilat yapıları yenilenecek, personel ihtiyaçları karşılanacak, mevzuatları şartlara uygun hale getirilecektir. Eşlerin her ikisinin de

çalıştığı ailelerde çocukların bakımına ilişkin hizmetler geliştirilecektir. Yerel yönetimlerin aile ile ilgili politikaların uygulanmasına katılımını sağlayacak düzenlemeler yapılacaktır.” (AK Parti 2002b: 84)

Toplumun çekirdeği olan aileye vurgu yapan, Türk ailesinin bütünlüğünü muhafaza etmek ve kalkındırmak için yeni projeler hayata geçirmeyi amaçladıklarını belirten AK Parti, iktidarında aile merkezli politikalar izlemiştir. 2007 yılı seçim beyannamesinde de güçlü toplum, güçlü aile ve güçlü birey inşasına yönelik bu politikaların kararlılıkla sürdürüleceği belirtilmiştir (AK Parti 2007: 107). Bu minvalde;

“Aile yaşamını koruma hedefini önüne koyan AK Parti, gençlere evlilik kredisi verilmesi, orta sınıf ailelerin uygun koşullarda ev sahibi olmalarının sağlanması türünden faaliyetlerini yanı sıra çalışma hayatının uygunluğu nedeniyle aile huzurunun ve çocukların ruh sağlığının bozulmaması için fertlerini destekleyici düzenlemeler geliştirilmesi sayesinde amaca ulaşabileceği iddiasındadır.” (Şen 2004: 191). İfade edilen durum, yalnızca söylem olarak kalsa da AK Parti’nin muhafazakâr kimliğini destekleyecek nitelikte bir etkidir.

Yine kadınlara karşı ayrımcılıkla mücadeleyi, kız çocuklarının eğitimini ve muhafazakâr düşüncenin bir vurgusu olarak gördüğü toplumu oluşturan temel birim aile kurumunu güçlendirmeyi öncelik olarak gören AK Parti, 2007 tarihli seçim beyannamesinde yapılanları şöyle sıralamıştır:

“Aileye yönelik hizmet veren kuruluşların teşkilat yapıları yenilenmiş, personel ihtiyaçları karşılanmış ve mevzuatları şartlara uygun hale getirilmiştir. Bu doğrultuda Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü ile Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü’nün teşkilat yasaları çıkartılmıştır. Anayasa’nın 10. ve 90. maddeleri ile Yeni İş Kanunu, Yeni Ceza Kanunu ve Ailenin Korunmasına Dair kanunlarda yapılan değişikliklerle kadın-erkek eşitliği ve istihdamında önemli yasal düzenlemeler yapılmıştır.” (AK Parti 2007: 108).

AK Parti’nin güçlü aile-güçlü toplum anlayışı, 2009 yılında Türkiye’nin “Dünya Aile Zirvesi” ne ev sahipliği yapmasına olanak sağlamıştır (AK Parti 2011: 155). Bu bağlamda AK Parti’nin muhafazakâr düşünce ekseninde, aile ve topluma dair hayata geçirmiş olduğu, bazı politikalarına değinmekte fayda vardır. 2011 yılında, aile ve topluma yönelik yürütülen politika ve faaliyetlerin daha etkin ve koordineli bir şekilde yürütülebilmesi amacıyla “Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı” kurulmuştur. Bakanlığın vizyonu ise şu şekilde belirtilmektedir: “Ailenin

güçlü, bireyin mutlu olduğu, çalışan ve üreten müreffeh bir Türkiye.” (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı 2019).

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın Başbakan olduğu dönemde sürekli olarak vurguladığı üç çocuk söylemi hakkında, 64. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Başbakanı Ahmet Davutoğlu, aile kurumuna vurgu yaparak şu ifadeleri paylaşmıştır:

“64. Hükümet olarak, aile kurumunu güçlendirmeyi, çocuklarımızın sayısını artırarak nitelikli bir biçimde yetişmelerini sağlamayı insan merkezli kalkınma politikalarımızın ana eksenini olarak kabul ediyoruz. Sahip olduğumuz güçlü aile yapımızı diğer toplumlara göre önemli bir fark ve avantaj olarak görüyoruz. Ailelerimizi, kültürel değerlerimizin taşıyıcıları ve bireyi topluma, toplumu bireye bağlayan önemli birer köprü olarak değerlendiriyoruz. Geleceğimizin teminatı çocuklarımız kaliteli bir aile ortamında büyürken, ruhen ve bedenen sağlıklı bir biçimde yetişecekler ve topluma dinamizm kazandıran nesiller oluşturacaklardır.” (Davutoğlu 2015).

Aile Sosyal Destek Programı (ASDEP); aile ve bireylerin sosyal hizmet ve sosyal yardımlara olan ihtiyaçlarının tespit edilmesi, ihtiyaca göre sosyal hizmet ve sosyal yardım modelinin planlanması ve uygulanması, gerektiği takdirde diğer kamu hizmetlerinden yararlanılmasının sağlanması, danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin sunulması, yaşam koşullarının iyileştirilmesi amacıyla oluşturulan bir programdır. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanı Zehra Zümrüt Selçuk sosyal hizmet veya sosyal yardıma gereksinim duyan tüm dezavantajlı vatandaşlara ulaşacak olan ASDEP’in alt yapısını tamamladıklarını ve 2019 yılı için mevcut personele ek olarak 4321 personel alacaklarını ifade etmiştir (Selçuk 2019). Ayrıca AK Parti, iktidarı boyunca aileye yönelik şu hizmet ve politikaları hayata geçirmiştir:

- 1) 24 Mart 2009 tarihinde TBMM çatısı altında Kadın-Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu kurulmuştur (AK İcraatlar 2019).
- 2) Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından suç mağduru, suça sürüklenen, sokakta risk altında bulunan 11-18 yaş arası çocuklara özgü Çocuk Destek Merkezleri oluşturulmaktadır. Ayrıca bu çocukların yaşadıkları risk ve travmaların tedavisine yönelik ANKA Psiko-sosyal destek programı geliştirilmiş ve uygulamaya başlanılmıştır (AK İcraatlar 2019).
- 3) Aileye Dönüş Projesi kapsamında, 2002 yılında kurum bakımından aile bakımına dönen çocuk sayısında artış sağlanmıştır (AK İcraatlar 2019).
- 4) Evlilik çağına gelmiş ve aile kurmak amacıyla bir araya gelen çiftlerin evlilik hayatına hazırlanmalarını amaçlayan Evlilik Öncesi Eğitim Programı uygulanmaktadır (AK İcraatlar 2019).
- 5) Eşi vefat eden ve hiçbir sosyal güvencesi olmayan kadınlara maaş bağlanması (AK İcraatlar 2019)
- 6) Çocuklara aile sevgisini kazandırma ve dayanışmayı öğretme amaçlı Sevgi Bir Kuş Dergisi çıkarılmaktadır (Aile ve Çalışma 2019).

AK Parti, iktidarları döneminde aile kurumunu güçlendirmeye yönelik birçok yeniliği hayata geçirmesine rağmen, bu alanda AK Parti'nin mutlak bir başarı sağlayamadığı da ifade edilebilir. Günümüzde giderek artan toplumsal çözümlerin kaynağı, toplumun en temel organı olan ailede başlamaktadır. Bu duruma, artan boşanma oranları, kadın cinayetleri, aile içi şiddet, ahlaki çöküntüler örnek gösterilebilir. Bu bağlamda aile kurumunun çözülmesinin, toplumsal çözülmeye neden olacağı gerçeğiyle, etkin kamu politikalarına ihtiyaç duyulmaktadır.

3.3.3. AK Parti'nin Din Anlayışı

Muhafazakâr düşünce, dinin gerekliliğine inanmaktadır. Nasıl ki Aydınlanma düşüncesinin temelinde, dine ve dini kurumlara yapılan sistematik bir saldırı söz konusuysa, muhafazakârlığın temelinde de toplumun bir dinden ayrı olamayacağı gerçeği yatmaktadır. Muhafazakâr düşüncede en temel kurumlar arasında görülen din, bireyin inanç sistemine katkılarına ek olarak toplumda ahlâklı bireylerin yetişmesine de yardımcı olmaktadır.

AK Parti açısından din; üzerinde hassasiyetle durulması gereken, insanlığın en önemli kurumlarından birisidir. Kuruluş sürecinde 'din' ile birlikte 'laiklik' kavramına da vurgu yapan AK Parti, laikliği ise "din ve vicdan hürriyetinin teminatı" olarak görmektedir (AK Parti 2002a: 14). Laikliğe bakış açısı, farklı dinlerden olan bireylerin ibadetlerini daha rahat yerine getirebilmelerine ve "devletin güvencesi altında inanmış oldukları dini hayatı" yaşayabilmelerine olanak sağlamaktadır. Doğal olarak laiklik, toplumsal huzurun oluşması açısından önemli bir sistem olarak görülmektedir. AK Parti'nin kendi parti programında ifade ettiği laiklik ve din anlayışı ana muhalefet partisi CHP ve ülkemiz anayasasındaki anlayışla benzerlik göstermektedir. AK Parti'nin din ve laikliğe yönelik tutumu şu şekilde ifade edilmektedir;

"Partimiz dini, insanlığın başlıca kurumlarının bir unsuru; laikliği ise demokrasinin bir şartı, din ve vicdan hürriyetinin teminatı olarak görür. Laikliğin, din düşmanlığı şeklinde yorumlanmasına da, örselenmesine de karşıdır. Esasen laiklik her türlü din ve inanç mensuplarının ibadetlerini rahatça icra etmelerini, dini kanaatlerini açıklayıp bu doğrultuda tanzim etmelerini sağlayan bir ilkedir. Bu bakımdan laiklik; özgürlük ve toplumsal barış ilkesidir. Partimiz kutsal dini değerlerin ve etnisitenin istismar edilerek siyaset malzemesi yapılmasını reddeder. Dindar insanları

rencide eden tavır ve uygulamaları ve onların, dini yaşayış ve tercihlerinden dolayı farklı muameleye tabî tutulmalarını anti demokratik, insan hak ve özgürlüklerine aykırı bulur. Öte yandan dini, siyasi, ekonomik veya başka çıkarlara alet etmek veya dini kullanarak farklı düşünen ve yaşayan insanlar üzerinde baskı kurmak da kabul edilemez.” (Tekin 2004: 147).

Yine Recep Tayyip Erdoğan’ın 20 Haziran 2019 Sosyal Medya ve Televizyon ortak yayınında inanç özgürlüğü ve din konusunda ifadesi şu şekildedir ;

“İnanç özgürlüğü konusunda bizim bir sıkıntımız yok. Çünkü yaradılanı yaradandan ötürü sevmeye mecburuz. İnanç özgürlüğü noktasında bir derdimiz yok. Batı konuşuyor, gitsin Akdamar adasına baksın. Oradaki kiliseyi biz ihya ettik. Aynı şekilde Fener’de Bulgar Kilisesini biz yaptık. Tarsus’da kiliseyi yine biz yaptık. Antalya’da turistler için sembolik olarak kilise ve sinagogu birarada yaptık. Bu bir mesaj olsun diye bunları yapıyoruz.” (ATV Ortak Yayını 2019).

AK Parti’nin dine bakış açısı incelenirken, kurulduğu dönemde Türkiye’deki din ve laiklik tartışmalarına kısaca değinmekte fayda vardır. AK Parti kurulduğu dönemde, laiklik konusunda hassas grupların eleştirilerinin odak noktası haline gelmiştir. AK Parti kurucu ve lider kadrolarının siyasi yaşamları içerisinde “Milli Görüş” hareketi içerisinde siyaset yapmış olmaları ve bu partilerin irticai faaliyet yürütmek suçlamasından dolayı kapatılması, laiklik konusunda hassas grupların eleştirilerinin sebebini oluşturmuştur. AK Parti, kendisini muhafazakâr-demokrat bir siyasi parti olarak tanımlayarak ve laiklik vurgusu yaparak yeni bir siyasi kimlik üzerinden siyaset yapacaklarını kamuoyuna bildirmiştir.

AK Parti’nin “muhafazakâr demokrat” olarak adlandırılan kimliğinin geliştirilmesi amacıyla 2004 yılında düzenlenen ‘Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu’nda da, muhafazakâr düşünceyle örtüşen, araçsal bir din yaklaşımı ortaya koyduğu gözlemlenmektedir:

“AK Parti, dini bir toplumsal değer olarak önemsemekle birlikte din üzerinden siyaset yapmayı, devleti ideolojik bir dönüşüme uğratmayı, dini sembollerle örgütlenmeyi doğru bulmamaktadır. Din üzerinden siyaset yapmak, din adına dışlayıcı bir siyaset yürütmek hem toplumsal barışa, hem siyasi çoğulculuğa hem de dine zarar vermektedir. Dini ve dindarları önemsemek, dini değerlerin sosyal fonksiyonlarını kabul eden bir parti olmak ile dini bir ideoloji haline getirerek devlet aygıtı marifetiyle ve zorla toplumu dönüştürmeyi amaçlayan bir parti olmak arasında çok ciddi bir fark vardır” (Erdoğan 2004). Bu minvalde, Erdoğan’ın dini değerleri toplumun önemli bir unsuru olarak gördüğü söylenebilir.

AK Parti'nin araçsal bir din yaklaşımıyla benzer açıklamalarının yanı sıra amaçsal bir din anlayışı olarak nitelendirebileceğimiz açıklamaları da vardır. Erdoğan'ın *“Dindar bir nesil yetiştireceğiz. Muhafazakâr demokrat partisi kimliğine sahip bir partiden ateist bir gençlik yetiştirmesini mi bekliyorsunuz?”* (Erdoğan 2012) ifadesinde amaçsal bir din anlayışı gözlemlenmektedir. Yine Erdoğan 6 Kasım 2019 tarihinde Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin 70.kuruluş yılı konuşmasında *“Bir zamanlar ben dindar bir gençlik dedim, bana İmam Hatipliler bile saldırı dindar bir gençlik istiyoruz, dindar bir gençlik yetiştireceğimiz dediğim için... Yine söylüyorum inşallah dindar bir nesil, dindar bir gençlik sizin ellerinizde yetişecek.”* (Erdoğan 2019) ifadeleriyle de bu durumu destekler nitelikte açıklamalar yaptığı söylenebilir.

Din, muhafazakâr düşüncede toplumsal düzeni sağlamadaki işlevine ek olarak, insanlarda aidiyet duygusu yaratması ve iyi davranışa yöneltmesiyle de önemli bir işleve sahiptir (Safi 2007: 87). Erdoğan da bu doğrultuda *“Hepimiz biliyoruz ki, bütün gerçek din ve inançlar, insanlığı hayra, iyiliğe, güzelliğe çağırmış, davet etmiştir. Ne zaman insan bu ilahi çağrıya uymuş, bu hissiyatı çevirmişse, kötülüklerden arınmış ve doğruluğa, aydınlığa, iyiliğe yönelmiştir”* (Erdoğan 2004) ifadelerini kullanmıştır. Yine benzer bir şekilde, *“İslamiyet, Allah'a inanç temelinde bireylerin kişisel ve toplumsal yaşamda uymaları gereken ahlak kurallarını içermekte, adalet, eşitlik ve kardeşlik gibi ulvi ilkelere dayanan bir hayat biçimini öngörmektedir”* (Erdoğan, 2004) ifadesiyle de dini, bireyin vicdanıyla sınırlı ahlaki bir alan olarak ele almaktadır (Çaha 2004: 22).

Öte yandan 2002 yılında açıklanan Kalkınma ve Demokratikleşme Programı'nda din eğitimi ve öğretimi konusunda anayasanın 24. maddesine bağlı kalınacağı, isteğe bağlı din eğitimi ihtiyacı, eksiksiz bir şekilde karşılanarak elverişsiz şartlarda, denetim dışı ve sağlıksız din eğitimi uygulamalarına imkân verilmeyeceği belirtilmiştir (AK Parti 2002a: 77).

AK Parti tıpkı muhafazakâr düşüncede olduğu gibi din hizmetlerini; manevi ve ahlaki değerlerin yaşatılması, milli dayanışma ve bütünleşmenin tesis edilmesi için önemli bir alan olarak görmektedir (AK Parti 2007: 121). Bu bağlamda dini hizmetlerin, etkin ve verimli bir şekilde yürütülebilmesi açısından Diyanet İşleri Başkanlığına destek verileceği belirtilmiştir.

Öte yandan Recep Tayyip Erdoğan'ında katkılarıyla bu yıl beşincisi düzenlenen Uluslararası İyilik Ödülleri töreninde din ve güzel ahlak uygulamalarına

destek verilmiştir. Yine, Recep Tayyip Erdoğan tarafından düzenli olarak Beştepe Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde din görevlileri ile etkinlik düzenlenmesi, sorunlarını dinleyerek çözümler araması, Külliye'de iftar programları düzenlemesi ve yönetmiş olduğu belediyelerde ihtiyaç sahiplerine iftar etkinlikleri, Cumhurbaşkanlığı Külliyesi içerisine 2015 yılında Beştepe Millet Camii yapılması ve Cumhuriyet döneminin en büyük eseri olan 63.000 kişi kapasiteli Çamlıca Camii'nin açılması (T.C. Cumhurbaşkanlığı 2019), kendini muhafazakâr demokrat olarak tanıtan AK Parti'nin dini hususlara verdiği önemi göstermektedir.

AK Parti'nin dini alandaki en önemli reformlarından birisi; öğretmenler, öğretim elemanları ile yükseköğretim ve ortaöğretim öğrencilerine başörtüsü serbestisi getirilmesi olmuştur (AK Parti 2015: 62). 28 Şubat sürecinin demokrasi dışı uygulaması olan *başörtüsü yasağı*'nın kaldırılması, gerek insan hakları gerekse dini özgürlükler açısından son derece önemli bir adım olmuştur. 2013 yılında Demokratikleşme Paketi içerisinde yer alan kamuda başörtüsü yasağının kaldırılmasını içeren düzenlemenin hayata geçirilmesiyle birlikte uzun yıllar Türkiye'nin gündemini meşgul eden bir sorun sona ermiştir. Ayrıca 28 Şubat sürecinin haksız uygulamalarından birisi olan, özellikle İmam Hatip Liseleri mezunlarının üniversitelere girişini engellemek amacıyla oluşturulan katsayı problemi, AK Parti iktidarı döneminde kaldırılmıştır (AK Parti 2015: 62). Hz. Muhammed'in hayatı, Kur'an-ı Kerim ve Temel Dini Bilgiler dersleri, isteğe bağlı seçmeli dersler olarak eğitim müfredatına AK Parti iktidarı döneminde dâhil edilmiştir (AK Parti 2015: 63).

Yine, Amerika Birleşik Devletleri'nin büyükelçiliğini, Müslümanlar için en kutsal yerlerden biri olarak kabul edilen Mescid-i Aksa ile Kubbet'üs Sahra'nın bulunduğu ve Hz Muhammed s.a.v'in göğe yükseldiği yer olarak bilinen Harem-i Şerif'e büyükelçiliğini taşıma kararına yönelik AK Parti yetkilileri kararı şiddetle kınadığını belirtmişlerdir (BBC Türkçe 2017). Erdoğan, Türkiye'nin dönem başkanlığını da yürüttüğü İslam İşbirliği Örgütü'nü 2017'de İstanbul'da toplayarak şu ifadeleri kullanmıştır;

“Amerika'nın Kudüs kararı, uluslararası hukuku çiğnemenin yanı sıra medeniyetimize de indirilmiş ağır bir darbedir. Ecdadımızın Kudüs'ün tüm ihtiyaçlarını gidermek için bu mukaddes beldeye özenle hizmet etmiş, hiçbir ayırım gözetmeden tüm şehir halkının refahını, emniyetini ve ibadet

özgürlüğünü garanti altına almıştır... İsraili askerlerin Kudüs'te Müslümanlara eziyetini lanetliyoruz... Müslümanlara düşen görev her hal ve şart altında Kudüs'e sahip çıkmaktır. Kudüs bizim kırmızı çizgimizdir. 144 dönüm arazi üzerine kurulu Harem-i Şerif ebediyete kadar Müslümanlara ait kalacaktır.” (Organisation of Islamic Cooperation 2017).

Yine, ABD'nin elçiliğini Kudüs'e taşıma kararını Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nu olağanüstü toplanmaya davet ederek Kudüs hakkında bir oylama yapılmasını sağlamış ve 128 oy Filistin lehine çıkmıştır. Türkiye Cumhuriyeti adına Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu oturuma katılarak oylama sonuçlarını tarihi ve diplomatik bir zafer olarak nitelendirmiştir (Mevlüt Çavuşoğlu 2017). AK Parti'nin Kudüs tutumu dini değerleri hassas bir şekilde takip ettiğinin göstergesi olarak yorumlanmıştır.

3.3.4. AK Parti'nin Otorite ve Devlet Anlayışı

Muhafazakâr tutum, devletin otoritesine saygı duyar. Devleti; 'toplumun huzur ve barışını temin eden' canlı bir organizma olarak görmektedir. Ancak devlete duyulan saygı, şüpheyi de içerisinde barındırmaktadır. Bu bağlamda iktidarın sınırlı olmasını savunan muhafazakârlık devletin; toplum ve ailenin kutsallarına ve doğallığına zarar vermemesini arzu etmektedir. Muhafazakârlıkta herhangi bir sözleşmeden doğmamış olan 'otorite', kurumların kültüründe olan bir kavramdır. Aile içerisinde ebeveynlerin çocukları üzerinde kurdukları otorite bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Bu noktada AK Parti'nin muhafazakârlık anlayışı; “*siyasal otoriteyi, hukukî ve siyasî meşruluğun ötesinde bir meşruluk temeline oturtmakta ve siyasal iktidarın var olan toplumu tanıyarak, işlevlerini onun irade ve değerlerine uygun olarak yürütmesi gerektiği*” (Erdoğan 2003) üzerine kurulmuştur. Bu anlayış toplumu tanıyan, toplumun talep ve beklentilerini bilen bir anlayış olarak ifade edilebilir. AK Parti, siyasal otoritenin sınırlandırılması düşüncesine sahiptir. 59. Hükümet Programı'nda Başbakan Erdoğan, siyasal otoritenin sınırlandırılmasıyla ilgili düşüncelerini şu şekilde paylaşmıştır;

“Bize göre, sınırlandırılmayan, keyfiliğe ve hukuksuzluğa olanak sağlayan, katılımı ve temsili önemsemeyen, bireysel ve kolektif hak ve özgürlükleri hiçe sayan totaliter ve otoriter anlayışlar, sivil ve demokratik siyasetin en büyük düşmanlarıdır. AK Parti iktidarı, her türlü dayatmacı, buyurgan, tek tipçi, toplum mühendisliğine dayanan yaklaşımları sağlıklı bir demokratik sistem için engel olarak görür. Muhafazakâr demokrat siyasî kimliğimizin genel tutumu, kanun hâkimiyeti yoluyla sınırlı

devleti savunmak, doktriner ve dogmatik olandan hoşlanmamak olarak özetlenebilir.” (Erdoğan 2003).

İktidarın sınırlandırılması, AK Parti’ye göre hukuk devletinin bir gereği olup, yasal çerçeveye, siyasi iktidar ve kurumların sınırlandırılmasıdır. Erdoğan, 59. Hükümet Programı’nda siyasi iktidarı sınırlandırmanın çizgilerini şu şekilde belirtmektedir;

“Bu çerçevede hükümetin rolü, topluma tercihler empoze etme gücünü ele geçirmek olmayıp, barışı, anayasal düzeni ve adaleti korumakla sınırlıdır. Bize göre, hukuk devletinin gereği, siyasal iktidarı ve tüm kurumları yasal çerçeveye sınırlamaktır. Ayrıca, devletin ideolojik bir tercihle kendisini dogmatik bir alan olarak tanımlaması, savunulmaması gereken bir durumdur. Aslı fonksiyonlarına çekilmiş, küçük ama dinamik ve etkili bir devlet, vatandaşını tanımlayan, biçimlendiren, ona tercihler dayatan değil, vatandaşın tanımladığı, denetlediği ve şekillendirdiği bir devlettir.” (Erdoğan 2003).

Ayrıca AK Parti, devlet yönetiminde ‘Anayasal Devlet’ anlayışının egemen olmasını, devletin sahip olduğu güç ve yetkileri yalnızca anayasa çerçevesinde kullanması gerektiğine inanmaktadır (AK Parti 2002a: 59). AK Parti, devletin bir asayiş devletine ya da otoriter devlete dönüşmesine karşıdır. Bununla birlikte AK Parti güvenlik kavramını; bir devletin en aslı ve vazgeçilmez işlevi olarak görmektedir (Erdoğan 2003).

AK Parti; ülkenin bölünmez bütünlüğünü, milli birlik ve beraberliği, devletin üniter yapısı ve bekasının korunmasını, öncelikli görevler olarak görmektedir. Ulusal güvenliğe, ülkenin bölünmez bütünlüğüne ve üniter devlet yapısına kastedecek her türlü oluşuma karşı mücadele edileceği, 2007 seçim beyannamesinde belirtilmiştir (AK Parti 2007: 32). Partinin mücadele alanlarını ise; devletleri ve toplumları tahrip eden yolsuzluk, yozlaşma, usulsüzlük, iltimas, çıkarıcılık, hukuk önünde ve fırsat açısından adaletsizlik, eşitsizlik, partizanlık, despotluk ve ırkçılık gibi olumsuzluklar (AK Parti 2002a: 8) oluşturmaktadır. 2002 yılında Kalkınma ve Demokratikleşme Paketi’nde, Türkiye’nin hukuk devletinden ziyade kanun devleti görüntüsü verdiği, "Devletin Hukuku" yerine "Hukuk Devleti" anlayışının esas olması gerektiği (AK Parti 2002a: 21) vurgulanmıştır.

AK Parti, olağanüstü dönemlerle sürekli adı anılan, bağımsızlığı tartışılan ve Devlet’in yargıdaki otoriter eli olarak yorumlanan Devlet Güvenlik Mahkemeleri ile

ilgili olarak bir takım çalışmalar yapılacağını belirtmiştir. AK Parti, 2002 seçim beyannamesinde, bu mahkemelerin kaldırılarak görev ve yetkilerinin, terör ve örgütlü suçlar konusunda ihtisaslaşmış ceza mahkemelerine devredileceğini belirtmiştir (AK Parti 2002b: 27). AK Parti 2004 yılında bu vaadini yerini getirmiş ve Devlet Güvenlik Mahkemelerini Türk hukuk sisteminden çıkarmıştır (AK Parti 2011: 25).

2002 yılı seçim beyannamesinde bahsedilen Ombudsmanlık ile ilgili olarak “Kamu yönetiminin denetlenmesinde ve insan haklarının korunmasında kamu denetçisi (ombudsman) yöntemi, hukuki alt yapısı oluşturularak, etkili bir şekilde kullanılacak ve yerel düzeyde de ombudsman uygulaması getirilecektir” (AK Parti 2002b: 35) ifadelerine yer verilmiştir. Bu kapsamda, 29 Haziran 2012 tarihinde idarenin her türlü işlem ve eylemleri ile davranış ve tutumlarını; insan haklarına dayalı adalet anlayışı içinde, hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden araştırmak, incelemek ve önerilerde bulunmak üzere Kamu Denetçiliği Kurumu kurulmuştur. Kurum, 29 Mart 2013 tarihi itibarıyla şikâyet başvurularını almaya başlamıştır (Kamu Denetçiliği Kurumu 2019).

AK Parti, kurulduğu günden bu zamana ülkenin ‘Yeni Anayasa’ ihtiyacını dile getiren bir siyasi partidir. 1982 Anayasası AK Parti’ye göre; vesayetçi, otoriter ve yasadışı bir anayasadır (AK Parti 2015: 33). 1982 Anayasası, Türkiye’de zaman zaman siyasi sistemin kilitlenmesine sebep olmuştur. Bu bağlamda, demokratikleşme anlamında 1982 Anayasa’sını tasfiye edebilmek amacıyla, Anayasa’da 17 yıl boyunca yapılmıştır. 2007, 2010 ve 2017 yıllarında gerçekleştirilen Anayasa Değişiklikleri referanduma götürülmüş ve halkın oylamasına sunulmuştur.

Devlet otoritesinin güçlendirilmesine yönelik birçok yenilik AK Parti iktidarlarında hayata geçirilirken, sosyal ve hukuk devleti gereksinimleri de göz ardı edilmemiştir. Bu bağlamda yapılan yeniliklerden bazılarını şöyle sıralayabiliriz: 2002 yılında Olağanüstü Hal (OHAL)’in kaldırılması, 2005 yılında Türkiye Belediyeler Birliğinin tek çatı altında toplanması, 2006 yılında Başbakanlık İletişim Merkezi (BİMER)’nin açılması, 2008 yılında Genel Sağlık Sigortası’nın uygulamaya koyulması, 2008 tarihinde e-devlet hizmetinin başlatılması, 2010 yılında Kamu Güvenliği Müsteşarlığı’nın kurulması, 2012 yılında Kamu Denetçiliği Kurumu’nun kurulması.

3.3.5. AK Parti'nin Toplum ve Ara Kurumlara Bakışı

Muhafazakârlık, toplumu doğal bir sürecin içerisinde yaşayan canlı bir organizma olarak görmektedir. Bu yüzden her türlü toplum mühendisliğine, örnekler üzerinden toplumun şekillendirilmesine karşı çıkmaktadır. Aydınlanma aklının insana atfettiği mükemmel özellikler karşısında, muhafazakârlara göre insan sınırlı bir varlıktır ve hiçbir zaman mükemmel olamayacaktır. Ancak insan; tarih, gelenek, din ve ara kurumlar sayesinde daha güçlü bir varlık olabilecektir.

AK Parti; toplum, aile, okul, mülkiyet, din gibi köklü kurumları, kendi doğal süreçleri içerisinde yenilenen canlı birer organizma olarak görmektedir. Bu yüzden toplum tarafından üretilen kurum ve kültüre, devletin müdahale etmesini doğru bulmamaktadır. AK Parti topluma müdahale edildiği takdirde, toplumda kargaşa ve huzursuzluk meydana geleceğini savunmaktadır. Toplumsal alandaki çeşitlilik ve farklılıkları, doğal bir durum ve zenginlik olarak gören AK Parti, bu farklılıkların siyasi alanda temsilinin, katılımcı demokrasiye katkı sağlayacağına inanmaktadır (Erdoğan 2003).

Toplum ve toplumsal değerlerin muhafaza edilmesi gerektiğini savunan AK Parti tarafından, Erdoğan'ın açıkladığı 59. Hükümet Programı'nda birey ve toplumla ilgili şu ifadelerle yer verilmiştir:

“Bizim muhafazakâr kimliğimizin temel felsefi ve siyasal kaygısı, bireyi koruyabilecek bir aile olan toplumsal organizmayı sağlıklı ve bir arada tutabilmektir. Bize göre bireysel özgürlüğün tam olarak tesis edilebilmesi, bireyi soyut, silik ve siyasal iktidar karşısında korumasız kılmaktan değil, onu toplumsal alan içinde sivil ve sosyal oluşumlarla teçhiz etmekten geçmektedir. Toplumun ve toplumsal değerlerin korunması temel olmalıdır.” (Erdoğan 2003).

AK Parti; temsili demokrasinin çoğulcu, katılımcı ve yarışmacı niteliklerinin hayata geçirilmesinde, kaliteli, denetimli, verimli bir kamu yönetiminin kurulmasında ve sürdürülen bir mekanizma hâline getirilmesine, sivil toplum kuruluşlarının önemine inanmaktadır (AK Parti 2002a: 22). AK Parti'nin 2002 yılı parti tüzüğünde bu ifadelerle sivil toplum kuruluşlarına bir rol biçmesi, Türkiye'de kamu yönetimi ve demokrasinin gelişimi açısından Sivil Toplum Kuruluşlarına (STK) yüklenen önemli bir misyon olarak değerlendirilebilir. Yine 2003 yılında Erdoğan tarafından açıklanan 59. Hükümet Programı'nda da, benzer ifadelerle demokrasi ve STK'lar ilişkisine şu ifadelerle yer verilmiştir;

“Bize göre, katılımcı demokrasiden yoksun siyasal davranışlar, devletin sahip olduğu denetim gücüyle ara kurumlarda geniş tahribat meydana getirmiş ve özgürlüğü büyük ölçüde kullanılamaz hale getirmiştir. Bize göre, demokratik bir toplumda sivil toplum örgütleri büyük önem taşırlar. Sivil ve özgürlükçü bir ortamın oluşabilmesi ve bireyin devlet karşısında korunabilmesi buna bağlıdır. AK Parti iktidarı, sivil siyaseti önemsemekte, siyasette sivil toplumun etkisine inanmaktadır.” (Erdoğan 2003).

Diğer yandan, 2002 yılında açıklanan Demokratikleşme ve Kalkınma Programı’nda, temel hak ve özgürlüklerle ilgili olarak ortaya konulan hedeflerin gerçekleştirilmesinde sivil toplum kuruluşlarına önem atfedilmiş, insan hakları üzerine faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının görüş ve önerilerinin dikkate alınacağı ve devlet organları ile bu kuruluşlar arasında kuvvetli bir işbirliği tesis edileceği belirtilmiştir (AK Parti 2002a: 14). Bu bağlamda AK Parti’nin hazırlayacağı yasa ve kanun tekliflerinin, STK’ların görüşlerinin alınarak hazırlanacağı ifade edilmiştir (AK Parti 2002a: 22). Günümüzde hazırlanan kanun ve yönetmeliklerde, ilgili kamu kurumları aracılığıyla TOBB, TÜSİAD, MÜSİAD, TİM, TİSK, TESK ve diğer ara kurumların görüş ve önerilerinin alındığı, STK’ların görüşleri ekseninde bu kanun ve yönetmeliklerin şekillendiği belirtilebilir.

Türkiye’de AK Parti hükümetleri boyunca, STK’lara yönelik reformlar yapıldığı gözlemlenmektedir. İlk olarak AK Parti döneminde STK’lara yönelik idari ve yasal düzenlemeler yapılarak, STK’ların örgütlenme hak ve özgürlüklerine daha fazla imkân sağlayan bir ortam oluşturulmuştur. Dernek ve vakıfları ilgilendiren mevzuat iyileştirilerek, kamu kesimi ile STK’lar arasındaki işbirliğinin gelişmesine ve etkinliğinin artırılmasına yönelik adımlar atılmıştır (AK Parti 2015: 23). 2006 yılında ise “Kent Konseyi Yönetmeliği” çıkarılmış ve STK’ların yerel yönetimlere katılımları sağlanmıştır. Bu uygulama, Türkiye’de yönetişim eksikliğinin giderilmesi açısından da önem arz ettiği belirtilebilir.

STK’lara, vergi muafiyeti ve kamu yararı kapsamında kamu kaynağı aktarılması sağlanmış ve vergisel ayrıcalıklar tanınmıştır. Kamu-STK işbirliklerinin kurulmasının önü açılmıştır. Bu kapsamda, Sosyal Destek Programı, Cazibe Merkezlerini Destekleme Programı, Kalkınma Ajansları ve çeşitli Bakanlıklarca yürütülen hibe programlarıyla STK’lara kaynak oluşturulmuş ve ortak projeler gerçekleştirilmiştir (AK Parti 2015: 24).

AB-Türkiye Sivil Toplum Diyalogu Programları başlatılmış, sivil toplumun gelişmesine ve sivil toplum kuruluşlarının yerel düzeyde daha fazla tanınmasına katkı sağlanmıştır (AK Parti 2015: 24). Bu katkı 'Avrupa Birliği Sivil Alan' hibe programlarından faydalanmak için zemin hazırlamıştır. Böylelikle Türkiye'de tüm vakıflar, dernekler, Oda ve Borsalar için hem bir kaynak oluşturulmuş hem de kültürel ve sosyal kalkınmalarına destek olunmuştur.

3.3.6. AK Parti'nin Mülkiyet ve Ekonomi Anlayışı

Muhafazakârların özellikle üzerinde durdukları ortak değerlerin birisi de mülkiyet kavramıdır. Mülkiyet edinme hakkı, onlara göre iyi bir toplum olmanın ilk koşuludur. Düzenin ve devletin süreklilik kazanması, korunması, otorite ve mülkiyet ile mümkün olabilir. Bireyler açısından düzenin korunması, mülkiyetin ve dolayısıyla da sahip oldukları temel hak ve özgürlüklerin güven altına alınması anlamına gelmektedir (Vural 2011: 70-71).

AK Parti, ekonomide hem halkın hem de tüm sektörlerden üreticilerin güvenini kazanmak, ihracat ve üretimi artırmak, ciddi zararlara sebep olabilecek döviz kurlarındaki ani çıkışları ve inişleri bertaraf edebilecek el uzatmalardan uzak durmak ve ekonomide sarsıntı gösterebilecek eylemlerin önüne geçebilecek bir politika izlemiştir. Özellikle ihracatı yükseltmek için ilk günden itibaren devam ettirilen pazar çeşitliliğini sağlamak amacıyla farklı hatlardan çalışma sürdürmüştür. İzlenen çalışmalar ülke ekonomisi için son derece önemli akış ve dayanak sağlarken ekonomik anlamda başlatılan ilişkilerin kültürel ve sosyal bakımdan hızlanmasını sağlamıştır. AK Parti yönetimi, komşu ülkelerle sıfır sorun siyaseti, ardından ise ulaşılabilecek her bölge ile güçlü ilişkiler siyasetini sıraya koyarak ve zamana yayarak süreklilik sağlamıştır (Koç 2011: 6). Artan ilişkiler dolayısıyla ekonomik alandaki faaliyetlerden verim alınmış ve temasa geçilen ülkeler ile ticari hacim yükseltilmiş, yükselen ekonomik ilişkiler kültürel ve sosyal boyutlarla desteklenmiştir.

Muhafazakârlığın temel kavramlarından olan aile, toplum, din ve gelenek gibi mülkiyet de kendisini yenileyerek ve geliştirerek ilerleyen canlı bir organizmadır. Bu bağlamda özel mülkiyetin yaygınlaşması ve korunması gerektiğini savunan AK Parti, ilk olarak 2002 tarihli seçim beyannamesinde mülkiyet haklarının garanti altına

alınacağını vurgulamıştır (AK Parti 2002b: 58). Ayrıca yine aynı seçim beyannamesinde, mülkiyete dayalı olarak uygulanagelen “Doğrudan Gelir Desteği” sistemindeki aksaklıkların giderileceğine dair açıklamalarda bulunulmuştur (AK Parti 2002b: 70).

Ülkemizin genellikle büyük şehirlerinde görülen gecekondulaşma ve çarpık kentleşme, AK Parti iktidarı döneminde de temel sorunlar arasındaki yerlerini korumuştur. Parti programında gecekondu ve çarpık kentleşme sorununun çözümüne yönelik olarak “*Kurulu şehir bölgesinde imar tadilatı yapıp yoğunluğun artırmak yerine, gecekondu bölgelerinde imar ıslah planlarını gerçekleştirecek, mücavir alanlardaki planlamanın sürat kazanması sağlanacaktır. Sağlıksız ve çirkin şehirleşmenin önüne geçilecek, şehirler yaşanabilir mekânlar olacaktır. Gecekondu bölgelerinde yaşayanlara yönelik ucuz konutlar üretilecektir.*” ifadeleri kullanılmıştır. Nitekim, 2019 yerel seçim çalışmalarında da başta İstanbul⁵ olmak üzere bu konuyla ilgili, gecekondu bölgelerinde ikamet eden vatandaşların kentsel dönüşüm programı neticesinde, mülkiyeti kendilerine ait ve şehir yaşamına uygun olarak dizayn edilen alanlara taşınmalarını sağlayacakları ifade edilmiştir (Yıldırım 2019).

Mülkiyetin yaygınlaştırılması kadar, mülkiyetin korunması yani muhafaza edilmesi de muhafazakârlığın temel yaklaşımlarındandır. Mülkiyetin güvenliği doğrultusunda, güvenlik ve özgürlük arasındaki dengeyi gözeterek insan haklarını ve evrensel değerleri esas alan bir güvenlik ve asayiş ortamı sağlamak, AK Parti’nin temel amaçlarından birisi olmuştur (Erdoğan 2003).

AK Parti döneminde Toplu Konut İdaresi (TOKİ) vasıtasıyla, düşük ve orta gelirli vatandaşların özel mülkiyet sahibi olmaları sağlanmıştır. AK Parti iktidarları döneminde, Türkiye’nin 81 ilinde 650 bin konut inşa eden TOKİ, 531 bin konutun ise teslimatını gerçekleştirmiştir (AK İcraatlar 2: 2019). TOKİ’nin 2023 hedefleri arasında, toplamda 1 milyon konut inşa etme hedefi yer almaktadır. Öte yandan, özel mülkiyet sahibi olunabilmesini kolaylaştırıcı adımlar atılmak üzere Hazine ve Maliye Bakanı Berat Albayrak’ın 7 Kasım 2019 tarihinde yapmış olduğu konuşmada; “*Asgari ücretli, dar gelirli vatandaşlarımızı ev sahibi yapacak bir modelin finansman altyapısını tamamladık. 20 yıl vade ile ve bugüne kadar Türkiye’de uygulanmış tarihin en düşük faiz oranıyla, kira hatta*

---

⁵ 23 Haziran 2019 İstanbul Yerel Seçimleri’nde Cumhuriyet İttifakı İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Adayı Binali Yıldırım’ın 21 Haziran 2019 tarihinde Okan Bayülgen ile Uykusuzlar Kulübü adlı programda duyurmuş olduğu seçim vaadidir. (Yıldırım 2019)

kiradan daha ucuz bir maliyetle bu gelir grubundaki vatandaşlarımızı ev sahibi yapacak finansal alt yapıyı tamamladık... TOKİ'ninde içinde yer alacağı her yıl en az yüz bin vatandaşımızın en sahibi yapacak bu modelin tüm detaylarını özel bir programla anlatacağız.” (Albayrak 2019) ifadeleri ile özel mülkiyet sahibi olmayı destekler açıklamalar yapılmıştır. Yapılan açıklamalar kapsamında AK Parti'nin özel mülkiyet ile ilgili projelerinde muhafazakâr düşüncenin de savunmuş olduğu özel mülkiyetin gerekliliği düşüncesi ile benzerlik gösterdiği söylenebilir.

Özel mülkiyeti gerekliliğine vurgu yapan muhafazakâr düşünce, devletçi ekonomi politikalarından ziyade serbest ekonomi modelini desteklemektedir. Her ne kadar muhafazakâr düşüncenin bu yaklaşımı, serbest piyasa ekonomisini benimseyen liberalizmle ortak olsa da iki ideoloji de birbirinden ayrılmaktadır. Devletin ekonomiye zorunlu olmadıkça müdahale etmesini benimsemeyen muhafazakârlık, liberal düşüncenin bireyci ve maddeci yaklaşımlarını tasvip etmemektedir. AK Parti, devletin ekonomideki temel rolünü; serbest piyasalarda serbest rekabet koşullarını sağlamak ve teşebbüs gücünün önündeki engelleri kaldırmak olarak belirlemiş ve hükümetin en önemli hedefini de devlete olan güveni yeniden inşa etmek olarak belirtmiştir (Gül 2002). Kendisini, serbest piyasa ekonomisi ve dünya sistemiyle bütünleşen, rekabetçi bir iktisadi anlayışı benimseyen bir parti olarak tanımlayan AK Parti, 2002 yılındaki programında ekonomiye dair şu ifadelere yer vermiştir;

“AK Parti; ekonomik gelişmenin kaynağı ve hedefi olarak insanı esas kabul eder. Piyasa ekonomisinin, tüm kurum ve kurallarıyla tesisini amaçlar. Devletin ekonomi içindeki rolünü, düzenleyici ve gözetici fonksiyonları ile tanımlar. Gelir dağılımındaki dengesizliği ve işsizliği, ülkemizin en önemli sosyoekonomik sorunu olarak görür. Küreselleşmenin meydana getirdiği fırsatlardan yararlanmak ve beraberinde getirdiği olumsuzluklardan korunmak amacıyla gereken yapısal dönüşümlerin gerçekleştirilmesini savunur.” (AK Parti 2002a: 21).

AK Parti'ye göre kalkınma; devletin tek yanlı iradesini yansıtan bir toplum mühendisliği olmayıp, toplumun çoğulcu yapısına saygılı demokratik bir arayıştır. Bu bağlamda demokratikleşme ve kalkınma, birbirinin alternatifi olmaktan ziyade aynı anda yürümesi gereken ve birbirlerini destekleyen süreçlerdir. AK Parti, yapılan yenilikte ve yürütülen politikada, yönetişimci bir anlayış çerçevesinde devlet-toplum diyaloguna önem verdiği gözlemlenmektedir. Devlet, piyasa ve toplumu birbirini tamamlayan kavramlar olarak gören AK Parti, bunların oluşturacağı sinerji ile

sürdürülebilir ve hızlı kalkınma sağlanabileceğini savunmaktadır (AK Parti 2002b: 22).

3.3.7. AK Parti'nin Değişim Anlayışı

Değişim karşıtı bir tutuma sahip olduğu gerekçesiyle muhafazakâr düşünce eleştirilmektedir. Muhafazakâr düşüncenin topluma bakış açısında geleneğe atfettiği önem ve tarihsel süreçten geçerek geleneklerin oluşmasında önemli rolü olan, denenmiş olanın denenmemişe göre daha tercih edilebilir olması durumu, muhafazakâr düşüncenin toplumsal değişim hakkındaki bakış açısına ışık tutmaktadır. Bu bağlamda, değişim söz konusu olduğunda muhafazakârların her türden değişime karşı olmadığını, değişimin niteliğine ve yönüne bağlı olarak bir düşünce geliştirdiklerinin belirtilmesi gerekmektedir. Muhafazakâr düşüncenin değişim anlayışında önemli olan şey değişimden ziyade değişimin kaynağıdır (Özipek 2004: 90). Toplumun varlığını sağlıklı bir şekilde devam ettirebilmesi değişime bağlıdır. Toplumlarda değişimin sağlanmaması durumunda tembellik ortaya çıkar, toplum canlılığını yitirir ve çözüme meydana gelir. Bu sebeple muhafazakâr düşünce, değişimin olmasından ziyade nasıl olduğuyla ilgilenmektedir.

Muhafazakâr düşünceye göre değişim, mükemmel olmayan insanın salt aklına ve iradesine dayanmamalıdır. Değişim söz konusu olduğunda toplumun iç dinamiklerini oluşturan din, gelenek, norm ve değerler esas alınmalıdır. Değişim süreklilik ilkesi esas alınarak yalnızca zorunlu hâllerde yapılmalı, bir zorunluluk olarak değişim yapılmamalıdır. Çünkü zorunlu değişim, sistemin ve toplumun değişime hazır olup olmadığı dikkate alınmaksızın sunî müdahale ile gerçekleştirilmektedir. Toplumun herhangi bir parçasına sunî müdahalede bulunmak, sisteme, yapıya ve istikrara zarar vermektedir (Alevli Çınar 2012: 15). Sunî müdahale ile aniden yapılan değişim yeniliği değil toplumsal yozlaşmayı meydana getirecektir.

Muhafazakâr düşüncede değişimin amacı, var olan toplumsal düzene zarar vermeden gelişime katkı sağlayabilecek ilkeleri hayata geçirmektir. Toplumsal düzene zarar vermeden yapılacak değişimlerde en önemli ilke var olan düzenle birlikte değişimin sağlanmasıdır. Bunun için gerekli olan tek şey hızlı ve ani değişim yerine 'düzeltme' yapılmasıdır. Yani, toplumsal ve siyasal normların toplumsal

düzene uygun bir şekilde değişiminin sağlanmasıdır (Alevli ınar 2012: 15). Düzeltme; geçmiş kazanımlar, kültürel değerler ve mevcut birikimler tahrip edilmeden yapılmalıdır.

Türk siyasal hayatında, muhafazakârlığın değişimi ve dönüşümünde üç evreden bahsetmek mümkündür. İlk evre, Osmanlı'nın son yıllarına dayanan bürokratik uygulamaların ve Batılılaşma hareketlerinin toplumsal kültürde meydana getirdiği tepkinin bir sonucu olarak gelişim gösteren sivil toplum eksenli ortaya çıkış evresidir. Muhafazakârlığın temel niteliği bu dönemde dinsel inanç mekânı ve kültürü ile sınırlı olmasıdır. İkinci evre, “muhafazakârlığın politikleşmesi” veya “siyasal İslam” olarak ifade edilebilir. Muhafazakârlığın ikinci evresini oluşturan Siyasal İslam geleneği, özellikle 1950-1970 yılları arasında İslam'ı bir medeniyet olarak yorumlayan ve bu sebeple kendilerine sosyal-kültürel bir kimlik belirlemeyi amaçlayan “kültürel hareket” niteliğindedir. 1970 sonrası süreçte ise siyasal iktidarı elde etme çabası güden “Siyasal İslami hareket” niteliğindedir (Yavuz 2005: 21).

Türk siyasal hayatında üçüncü ve güncel olarak nitelendirebileceğimiz evre ise “ılımlı İslam” ya da “liberal muhafazakârlık” olarak anılan, gerek dinsel inancın gerekse siyasal İslam görüşünün ulusal ve küresel sosyoekonomik gelişmeler kapsamında yeniden yapılanması sürecidir. Bu evre, AK Partinin kuruluş aşamasında ve politik uygulamasında belirleyici bir rol üstlenen “muhafazakâr demokrasi” düşüncesi sebebiyle önem arz etmektedir. Bir başka ifadeyle, AK Parti ve onun “muhafazakâr demokrasi” olarak tanımladığı siyasi kimliği, Türk muhafazakârlığının son evresini oluşturmaktadır (Koçal 2013: 325-342). AK Parti'nin bir değişim olarak nitelendirdiği muhafazakâr demokrat siyasi kimliği Türk siyasal hayatında ilk kez dile getirilmiştir. AK Parti'nin muhafazakâr demokrasi söylemini kullanmasının temel sebepleri arasında muhafazakârlığa yeni bir anlam kazandırmak, muhafazakârlıkla demokrasi arasında bir bağ kurmak, 1980 ve sonrası siyasal süreçte uygulanan ekonomide liberal, toplumda muhafazakâr politikaların uygulanmasını kolaylaştırıcı özelliği olması ve değişimin süreklilik içerisinde ılımlı bir şekilde devam ettirilmesi gösterilebilir.

Muhafazakâr düşünce ile benzer değişim anlayışına sahip olan AK Parti'de *“AK Parti 2001'den itibaren Cumhuriyet tarihinin en büyük demokratikleşme hareketini başlatmış, demokrasinin tüm kurum ve kurullarıyla işleme ve ideal anlamıyla uygulanabilmesi için farklı*

toplum kesimlerine öncülük ederek büyük bir mücadele ortaya koymuştur. AK Parti, vesayetçi anlayışı kırarak millet iradesinin kurum ve kuruluşlara yansımaları mümkün kılmıştır. Örgütlü ve açık bir toplumun oluşması için büyük bir reform yapmıştır.” (AK Parti 2015: 4-71) ifadeleriyle değişimin ve reformların uygulayıcısı olacağını belirten açıklamalar yapılmıştır. Yine, “muhafazakârlığın her türlü otoriterleşmeye karşı sınırlı iktidarı savunan, değişimi doğal süreç içinde toplumsal dinamiklere bırakan, özgürlüğün soyut değil somut şekliyle anlam taşıyacağını vurgulayan, aile, gönüllü kuruluşlar, vakıflar gibi toplumsal ara koruma mekanizmalarını önemseyen yapısı, demokratik anlayışla telif edilebilecek bir siyasi öz ortaya koymaktadır.” (AK Parti 2015: 4-71) ifadeleriyle değişimin nasıl, nerede ve kimler aracılığıyla gerçekleştirileceği belirtilmiştir (Ertugay 2014: 3). AK Parti, değişimi doğal süreç içerisinde toplumsal dinamiklere bırakacağını açıklamasıyla da muhafazakâr düşünceyle benzer değişim anlayışına sahip olduğu ifade edilebilir.

Ekonomik değişim konusunda ise AK Parti’de, “AK Parti iktidarı olarak dünya ekonomisindeki değişimi başından beri dikkatle takip ediyor, analiz ve değerlendirmelerimizi ona göre yapıyoruz. 10 yılda Türkiye’yi dışa açık, rekabetin yaşandığı, hukuki normların ekonomi düzene istikrarlı bir biçimde yansıdığı bir ülke hâline getirdik... AK Parti iktidarının ekonomi politikalarının ve yönetim anlayışının temelindeki kavram güvenlidir.” (AK Parti 2015: 4-71) ifadeleriyle ekonomik değişimin güven temelli olduğu belirtilmiştir.

Muhafazakâr söylem içerisinde devlet, kararlılığı sağladığı ve toplumsal düzeni koruduğu için üzerinde önemle durulan bir kurumdur. Devlette toplum ve birey eksenli bir değerlendirme bulunmaktadır. Bununla beraber Türk kültürü ve siyasal geleneğinde devlet eksenli bir anlayış mevcuttur. Devlet eksenli otoriter tutumda, sınırlandırıcı ve sınırlayıcı bir siyaset algısı kendisini göstermektedir. Bu söylem ve pratik, bir yandan geniş sosyal kesimlere dayanıp, geniş kitlelerin sosyal ve siyasal dışlanmışlık hislerini, onları sosyal ve siyasal sisteme entegre ederek giderirken, bu sayede diğer yandan da çok sesli politikayı ve siyasal yarışmayı soğurmaktadır. Devletin toplumsal piramidin tepesine yerleştirilmesiyle, toplum, bilen ve buyuran devlete tabi olmak zorunda bırakılır. Burada dikkat çekilmesi gereken nokta, merkezin aktörlerinin ve merkeze hâkim olan ideolojinin değişiyor olmasıdır (Ertugay 2014: 10).

AK Parti’nin Türk kültürü ve siyasal geleneğinde ön planda tutulan devlet odaklılığın dışında yeni bir anlayışla bireyi ön plana çıkardığı görülmektedir. “İnsanı yaşat ki devlet yaşasın” söylemi ile AK Parti’nin bireyi öncelediği ve bu doğrultuda bir

değişimden yana olduğu ifade edilebilir. Sonuç olarak AK Parti'nin muhafazakâr demokrat kimliğiyle ortaya koymuş olduğu değişim anlayışının, muhafazakâr düşüncenin değişim anlayışıyla benzerlik gösterdiği ifade edilebilir.

SONUÇ

Muhafazakârlık kavramının, siyaset bilimi literatüründen yola çıkarak iki farklı anlamından bahsetmek mümkündür. Bunlardan ilki, günlük kullanımda rastladığımız tavır, tutum ve eylem anlamındaki muhafazakârlık; diğeri ise siyasal muhafazakârlıktır. Muhafazakârlığın günlük dilde kullanımı bütün siyasal rejimlerde karşımıza çıkabilirken, siyasal muhafazakârlık, Fransız Devrimi ile beraber Avrupa'da çökmekte olan feodal düzenin burjuvaziye ve burjuvazinin ideolojisi konumunda olan liberalizme karşı kendini süreklilik içinde devam ettirme ve bu sürekliliği sağlamak için kendisini koruma mücadelesinin sonucu ortaya çıktığı ifade edilebilir.

Muhafazakârlığın çıkış noktası Fransız Devrimi olarak gösterilse de Fransız Devriminde temellerini oluşturacak olan Aydınlanma Dönemi ve bu dönemin getirmiş olduğu akıl vurgusu muhafazakârlığın başlangıç noktası olarak gösterilebilir. Aydınlanma döneminde 'akıl' ile her şeyin çözülebileceği ve aklın kabul etmediği toplumsal kurumlar ile geleneklerin reddine karşı bir savunma mekanizması geliştiren muhafazakâr düşünce, bu durum karşısında bir kurumun yüzyıllarca toplumda var olmasının ve varlığını sürdürmesinin akıl ile açıklanamayacağını ileri sürmektedir. Muhafazakârlığın, toplumsal fayda sağlayan kurumların reddedilmemesi ve muhafaza edilmesi konusunda Aydınlanma Döneminin getirmiş olduğu akıl ilkesine bir tepki olarak ortaya çıktığı söylenebilir.

Aydınlanma döneminin getirmiş olduğu akıl vurgusunun da temellerini oluşturduğu Fransız Devrimi ile muhafazakârlığın, olgunlaşma evresini tamamlayarak siyasal bir gelenek hâline geldiği söylemek mümkündür. Edmund Burke'un *Fransa'daki Devrim Üzerine Düşünceler* adlı eseri, Fransız Devrimine karşı bir tepki gösterme özelliği taşımaktadır. Burke, Fransa'daki Devrim Üzerine Düşünceler eserinde, muhafazakâr düşüncenin temellerini oluşturması ve içeriğinde Fransız Devrimine karşı tepki gösteren ifadeler barındırması sebebiyle, muhafazakâr düşüncenin kurucusu olarak kabul edilmektedir. Burke, Fransız Devrimi'nin tepeden inmeceli, jakoben uygulamalarına yönelik çok sert bir eleştiri yaparken, devrimin insanlık tarihini felakete sürükleyeceğini vurgulamıştır.

Muhafazakârlığın tarihsel evriminin diğerk bir aşamasını oluşturan Sanayi Devriminde ise muhafazakârların, insan ve hayvan gücünün hiçe sayılarak sanayileşmenin toplumun uyumunu bozacağı, doğal toplulukları çökerteceği ve toplumda giderek güçlenmeye başlayan bireyciliği kuvvetlendireceği gerekçesiyle Sanayi Devrimine karşı çıktığından bahsetmek mümkündür.

Muhafazakâr düşüncenin, genel kabul gören kavram ve yaklaşımlarının yanı sıra, içeriği ait olduğu ülkenin kendi şart ve koşulları doğrultusunda şekil alan bir özgünlüğünden bahsedilebilir. Daha açık bir ifadeyle, muhafazakâr düşüncenin ait olduğu ülkenin siyasal, sosyal, ekonomik ve tarihsel özellikleri kapsamında kendiliğinden biçimlenmesi söz konusudur. Başlangıçta, liberalizme karşı çıkarak beslenen muhafazakâr düşüncenin, sosyalist hareketlerin ortaya çıkmasıyla birlikte, otoriter şeklinin yükselişe geçtiği söylenebilir. Bu kapsamda, muhafazakâr düşüncenin zaman içerisinde değişimi de söz konusudur.

Muhafazakârlığın zaman içerisindeki değişiminin en büyük etkenlerinden biri olarak liberalizm gösterilebilir. Muhafazakârlığın ilk başlarda tepki gösterdiği liberalizmin zaman içerisinde ılımlı bir hâl alması, muhafazakârlığın faydacı yaklaşımı (ekonomi, toplumun tümüne katkı sağlama amacıyla olan birey vb.) ve dönemin getirdiği gereksinimler neticesinde muhafazakârlık ve liberalizm birbirine eklenen iki gelenek hâline gelmiştir.

İster Anglo-Sakson isterse Kıta Avrupası geleneğine bağlı olsun, ana hatlarıyla muhafazakârlığın başlangıçta, ‘geleneksel’ ya da ‘otoriter’; süreç içerisinde ‘paternalist’ ve sonrasında ‘yeni muhafazakârlık’, ‘neo muhafazakârlık’, ‘liberal muhafazakârlık’ gibi örneklerle gündeme gelmesinin liberalizm ile olan bir etkileşimin sonucu olduğu söylenebilir. İlk zamanlar batılılaşmaya ve yeniliğe karşı geleneği savunan Türk muhafazakârlığının da, özellikle Cumhuriyet döneminde liberalizm ile bir şekilde bağlantılı ve ya liberalizme eklenmiş bir muhafazakârlık olduğunu söyleyebiliriz.

Türkiye’de muhafazakârlığın, modernleşme olgusu ekseninde köklerinin Tanzimat Dönemine dayandığı ifade edilmektedir. Tanzimat döneminin Türk siyasal hayatında modernleşme adına ilk adım olarak görülmesi, Osmanlı Devleti’nden

Cumhuriyet dönemine geçişte etkilerinin olmasından dolayı bu dönem, Türk muhafazakârlığı için önem arz etmektedir.

Cumhuriyetin ilanı, beraberinde radikal değişim ve dönüşümleri getirmiştir. Bu radikal değişim ve dönüşümler muhalefet konumunda olan ve tek parti iktidarı altında bulunan muhafazakârlar için sıkıntılı bir dönem olarak adlandırılabilir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Kemalist Devrimin, pozitivist, elitist, bir tavır neticesinde toplum ve din arasındaki bağı zayıflatmayı hedeflediği belirtilebilir. Çok partili döneme geçilmesiyle birlikte muhafazakârlar, tek parti dönemi kısıtlamalardan kurtulup, kültürel taleplerini siyasal taleplere dönüştürmeye başlamışlardır. Bu dönemde, Tek parti döneminin seküler modernleşme anlayışına dayalı uygulamalar tekrar gözden geçirilmiştir. Bu sebeple çok partili dönemin ilk yıllarında din, dinden soyutlanmış bir kimlik tanımı ve laiklik kavramı üzerinde en çok durulan konular olmuştur.

Demokrat Parti'nin iktidarı döneminde muhafazakâr grubun ilk kez iktidar konumuna geldiğini söylemek mümkündür. Demokrat Parti'nin kuruluşuyla beraber Türkiye'de adeta öz benliğe dönüş başlamıştır. Muhafazakârların yıllarca verim alamadığı ve baskı altında hissettikleri dönemden devletle kucaklaşma ve kendilerini net bir şekilde ifade etme dönemine geçilmiştir. Özellikle dini alanda yapılan reformlar Anadolu halkını oldukça memnun etmiştir.

Demokrat Parti'nin siyasal sistemin dışına itilmek istenmesi ise Adalet Partisi'nin kurulmasına sebep olmuştur. Muhafazakâr eğilimler kendini siyasal yaşam içerisinde barındırmaya devam etmiştir. Bu dönemden sonra liberalizm ve muhafazakârlığın birlikte anılmasına başlanmıştır.

1970'li yılların ortalarında yaşanan ekonomik krizde, 1929 Krizi'nin aksine, krizin sorumlusu olarak görülen Keynesyen politikalar terk edilmiş, yeniden iktisadi liberalizm/ serbest piyasa uygulamalarına yönelim başlamıştır. Bu minvalde, 1970 krizinden sonraki evrede 'liberteryen muhafazakârlık', 'liberal muhafazakârlık' gibi kavramların gündeme gelmesi söz konusu olmuştur. Sonuçta, 1980 sonrası hâkim düşünce olarak, neo-muhafazakârlık ve neo-liberalizm sentezine dayanan 'Yeni-Sağ', Türk siyasal hayatında hâkim düşünce olmuştur.

Özellikle 24 Ocak kararları sonrası Türkiye’de Yeni-Sağ hareketten bahsetmek mümkündür. 1980’lerle birlikte Türkiye’nin ekonomik ayağını liberal politikalar; toplumsal ve kültürel ayağını ise muhafazakâr politikalar sürdürmüştür. Böylelikle bu dönemde, liberalizm ve muhafazakârlık Türkiye’de birlikte net bir şekilde görülmeye başlamıştır.

1980 Askeri Müdahalesi’nin ardından, İslamcı/ milliyetçi partilerin partilerin Askeri Yönetim tarafından kapatılmalarıyla birlikte sıklıkla ifade edilen ‘birlik ve beraberlik’ ilkesi ile ANAP’ın ‘dört eğilimi bir çatı altında birleştirme’ sloganının, Yeni Sağ’ın öngörmüş olduğu siyaset alanının yalınlaştırılmasına yönelik olduğu söylenebilir.

Tek başına iktidarı döneminde ANAP, Türkiye’de Yeni-Sağ düşünce temeline dayalı ekonomik ve toplumsal bir süreç başlatmıştır. ANAP’lı yıllar, Türkiye’nin neo-liberal düzen ile uyum amacı güden, ‘devleti küçültme’ uygulamaları kapsamında siyasal, sosyal ve ekonomik dönüşümlerin yapıldığı bir dönemdir. 12 Eylül Askeri Yönetimi’nin denetimi altında ANAP, iktidarı boyunca Yeni-Sağ’a yönelik uygulamaları ekonomide liberal politikalar seyrederek ekonomik kalkınmaya, toplumda ise muhafazakâr değerler üzerinden bir gelişim göstermeye yöneliktir.

AK Parti döneminin ise Türkiye’de Yeni-Sağ’ın uygulamalarında yeni bir aşamayı temsil ettiği ifade edilebilir. Milli Görüş Hareketi ile yollarını ayırarak ‘muhafazakâr demokrasi’ düşüncesini benimsediğini ve siyasal olarak merkez sağ bir parti olduğunu ifade eden, ilk yıllarından itibaren çok kültürlülükten Avrupa Birliğine katılıma, ekonomik gelişmeden, laiklikten yana bir duruş sergilemeye çalışan AK Parti’nin, iktidar dönemleri boyunca Türkiye’nin ekonomik, siyasal, hukuksal ve sosyal yapısında kayda değer değişiklikler meydana getirmeyi hedeflediği söylenebilir.

AK Parti bünyesinde, Türkiye Cumhuriyeti’nin Başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığı görevini yapmış olan liderlerin muhafazakâr düşünceye bakış açısını, AK Parti’nin muhafazakâr demokrat kimliği ve ekonomide liberal toplumda muhafazakâr politikaların uygulanması görüşünü savunan Yeni-Sağ anlayışın belirlediği ifade edilebilir.

Yeni-Sağ uygulamaların toplumsal desteğinin sağlanmasının yanı sıra AK Parti'de muhafazakârlığın bir şekle bürünmesi, 28 Şubat sürecinden sonra Milli Görüş çizgisinin terk edilmesiyle beraber, kendisine siyasal alanda meşruiyet ve harekât alanı sağlamasıyla birlikte başlamış olduğu söylenebilir. 28 Şubat sonrası süreçte AK Parti'nin muhafazakâr bir kimlik edinme ve bu kimlikle merkez sağ partisi olma çabası ön plana çıkmaktadır. AK Parti'nin kuruluş sürecinde siyasi kimliğine dair ciddi tartışmalar yürütülmüştür. Toplumda bazı kesimler AK Parti'nin asıl kimliğinin Milli Görüş Hareketi ile bütünleşen 'Siyasal İslam' olduğunu ifade etmişlerdir. AK Parti Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan AK Parti'nin Milli Görüş Hareketi'nin devamı olup olmayacağı konusunda *"Biz şu anda farklı bir markanın peşindeyiz... Buna 'muhafazakâr demokrasi' diyoruz"* ifadeleriyle yeni bir kimlik oluşturma gayreti içerisinde olduklarını belirtmiştir. Buradan hareketle AK Parti'nin muhafazakârlık ile demokrasi kavramını temel alan özgün bir muhafazakâr anlayış geliştirme çabası içerisinde olduğu ifade edilebilir.

Muhafazakâr demokrat kimliğinden yola çıkarak muhafazakâr düşüncenin temel kabul görmüş ilkeleri üzerinde duran AK Parti, ilk olarak gelenek ve tarih konusunda; gücünü geçmişten alan bir parti olduklarını, bu düşünceden hareketle kültürel miraslara özenle sahip çıktıklarını, geçmişin birikimiyle günümüzü birleştirerek süreklilik ve devamlılık ilkeleri kapsamında gelecek inşa etmeyi amaçladıklarını belirterek muhafazakâr düşünce ile benzer tutum sergilemiştir. Bu söylemlerini; gelenekleri ve kültürel değerleri yaşatmak amacıyla geliştirmiş oldukları TİKA, Türk dilini ve kültürünü öğretmek amacıyla kurmuş oldukları "Yunus Emre Enstitüsü" ve yurtdışında yaşayan vatandaşların dayanışma içerisinde hayatlarını sürdürmeleri için "Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı" kurumunu kurarak söylemlerini pratikte uyguladıkları belirtilebilir.

Öte yandan, muhafazakâr düşüncede olduğu gibi AK Parti'de de aile kurumuna önem verildiği gözlemlenmektedir. AK Parti'nin, aile kurumunu toplumsal devamlılığı ve sürekliliği sağlayan, toplumsal değerlerin ve geleneğin taşıyıcısı olarak gördüğü ifade edilebilir. Bu kapsamda, aile politikalarına yönelik; sağlık hizmetlerinde uygulamaya konulan aile hekimliği projesi, kadınlara uygulanan şiddetin azaltılması kapsamında açılan sığınma evleri, istihdam kapsamında engelli memur alımının artırılması, yaşlı vatandaşlara yönelik evde bakım projesine teşvik

politikaları, Çocuk Koruma Kanunu ile SHÇEK yurtlarında yaşayan çocukların yaşamlarını aile ortamlarında idame ettirebilmesi amacıyla Sevgi Evleri adıyla hazırlanan projenin yürürlüğe konulması, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının 2011 yılında ihdas edilmesiyle beraber ailenin doğrudan sosyal politikaların merkezine oturtulması, AK Parti'nin bütünlük anlayışı kapsamında aileyi korumaya ve ailenin toplumsal rolünü muhafaza etmeye yönelik çalışmalar yaptığı ifade edilebilir.

AK Parti din konusunda, bireyin inanç sistemine ve toplumda ahlâklı bireylerin yetişmesine katkılarından dolayı araçsal ve pragmatist bir tutuma sahiptir. AK Parti'de din, insanlığın en önemli kurumlarından birini oluşturmaktadır. AK Parti'nin parti programında hem din ve vicdan hürriyetinin teminatı konusu hem de farklı dinlerden farklı bireylerin ibadetlerini rahat yerine getirebilmelerini devletin temel görevi olarak görmeleri, partinin din konusunda pragmatist ve araçsal bir anlayışa sahip olduğunun göstergesi olarak ifade edilebilir. Pragmatik ve araçsal bir anlayışa sahip olmalarının yanı sıra din konusunda “muhafazakâr bir nesil yetiştireceğiz” ifadesi ile de zaman zaman amaçsal bir görüş izledikleri belirtilebilir.

Devlet ve otorite konusunda ise muhafazakâr düşüncede bir belirsizlik ve devletin konumuna yönelik şüphe söz konusu iken AK Parti, otoritenin işlevlerini toplumun irade ve değerlerine uygun olarak gerçekleştirebileceğini, devletin sahip olduğu güç ve yetkileri yalnızca anayasa çerçevesinde kullanması gerektiği fikrini savunmasından dolayı otoriteyi sınırlandırıcı bir tutum içerisinde olduğu ifade edilebilir.

Sonuçta, AK Parti'nin muhafazakârlığa ilişkin uygulamaları esas olmak üzere, AK Parti'nin iktidar dönemlerindeki uygulamaları, parti programı, seçim beyannameleri ve bu zamana kadar parti içerisinde görev almış liderlerinin söylemleri de göz önüne alınarak değerlendirildiğinde Yeni-Sağ'ın içerisinde konumlanan bir muhafazakâr yaklaşımdan ziyade özgün bir muhafazakârlık ortaya koyduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Abadan, Yavuz (1957). "Osmanlı İmparatorluğunda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 14: 3-37.
- Ağaoğulları M. Ali ve Köker Levent (2009). *Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı*. Ankara: İmge Yayınları.
- Adalet ve Kalkınma Partisi (2002a). *Kalkınma ve Demokratikleşme Programı*. Ankara: AK Parti Yayınları.
- Adalet ve Kalkınma Partisi (2002b). *AK Parti Tüzüğü*. Ankara: AK Parti Yayınları.
- Adalet ve Kalkınma Partisi (2007). *2007 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi*. Ankara: AK Parti Yayınları.
- Adalet ve Kalkınma Partisi (2011). *2011 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi*. Ankara: AK Parti Yayınları.
- Adalet ve Kalkınma Partisi (2012). *2023 Siyasi Vizyon; Siyaset, Toplum, Dünya*. Ankara: AK Parti Yayınları.
- Adalet ve Kalkınma Partisi (2015). *7 Haziran 2015 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi*. Ankara: AK Parti Yayınları.
- Akça Gürsoy ve Hülür Hikmet (2007). "Tanzimattan Cumhuriyete Siyasal ve Hukuksal Yapının Modernleşmesi". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 21: 235-269.
- Akdoğan, Yalçın (2003). *Muhafazakâr Demokrasi*. Ankara: İmge Yayınları.
- Akdoğan, Yalçın (2004). *AK Parti ve Muhafazakâr Demokrasi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Akın, Mahmut Hakkı (2011). *İktidarda Muhalefetten İktidar Muhafazakârlığına: Türkiye'de Muhafazakârlık Üzerine Bir Değerlendirme: Toplumsal Hareketler*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Akın, Mahmut Hakkı (2014). "Muhafazakâr Siyasal Kültürde Bir Sembol Olarak Necip Fazıl Kısakürek". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. 39: 31-43.
- Akkaş, Hasan Hüseyin (2003). "Muhafazakâr Siyasal Düşünce Kavramı Üzerine". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 5/2: 241-254.
- Akkır, Ramazan (2015). *Türkiye'de Muhafazakârlık*. İstanbul: Kutup Yıldızı Yayınları.

- Aktaşlı, Hasan Ufuk (2011). “Türk Muhafazakârlığı ve Kemalizm: Diyalektik Bir İlişki, Türk muhafazakârlığının Eleştirisi”. *Doğu Batı Dergisi*. 58: 147-161.
- Alatlı, Alev (2014). *Batıya Yön Veren Metinler 2*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Albayrak, Mustafa (2004). *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti*. Ankara: Phoenix.
- Alevli Çınar, Sema (2012). “Muhafazakârlık, İslamcılık ve Türkiye’de Siyasi Eğilimlerin Yeniden Örgütlenmesi: Adalet ve Kalkınma Partisi Örneği” Yüksek Lisans Tezi. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı*. Ankara.
- Altun, Fahrettin (2005). “İslamcılığın Muhafazakâr Demokrasiyle İmtihanı”. *Anlayış Dergisi*. 31:
- Ay, Nuran (2000). “Osmanlı Devletine Liberalizmin Etkileri” *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 8: 463-504.
- Aydın Suavi ve Taşkın Yücel (2014). *2014’ten Günümüze Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bakan Selahaddin ve Arpacı Işıl (2012). “Liberal Değişim Sürecinde Dönüşen ve Dönüştüren Muhafazakârlık” *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 2: 131-140.
- Barış, İsmail (2014). “Muhafazakâr Düşüncenin Temel Değerleri Çerçevesinde AK Parti”. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. 42: 207-224.
- Baytekin, Serhat Buhari (2018). “Muhafazakâr Düşünceyi Etkileyen Düşünürler”. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. 37: 4-29.
- Beneton, Philippe (2011). *Muhafazakârlık*. (Çev: Cüneyt Akalın). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, Tanıl (2003). *Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakarlık, İslamcılık*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Burke, Edmund (2016). *Fransadaki Devrim Üzerine Düşünceler*. (Çev: Okan Arslan), Ankara: Kadim Yayınları.
- Çağan, Kenan (2009). “Milliyetçi Muhafazakârlık ve Yahya Kemal Düşüncesi”. *Hece Dergisi*. 145: 86-97.
- Çaha, Ömer (2004). “Muhafazakâr Düşüncede Toplum”. *Liberal Düşünce Dergisi*. 34: 15-24.
- Çaha, Ömer (2004). *Dört Akım Dört Siyaset*. İstanbul: Zaman Yayınları.

- Çelik, Aziz (2010). “Muhafazakâr Sosyal Politika Yönelimi: Hak Yerine Yardım-Yükümlülük Yerine Yardımseverlik”. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 42: 63-81.
- Çetin, Halis (2004). “Gelenek ve Değişim Arasında Kriz: Türk Modernleşmesi”. *Doğu-Batı Dergisi*. 17: 25-42.
- Çetin, Halis (2007) “Modernleşme Evrimi: Türk Devrimi”. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. 12: 39-49.
- Çetin, Halis (2016a). *Türk Siyasal Hayatında Krizler, Kahramanlar ve Hainler Osmanlı Mirası: 1800-1920 (2.Cilt)*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Çetin, Halis (2016b). *Türk Siyasal Hayatında Krizler, Kahramanlar ve Hainler Atatürk Dönemi: 1920-1938 (3.Cilt)*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Çetin, Halis (2016c). *Türk Siyasal Hayatında Krizler, Kahramanlar ve Hainler İnönü ve DP Dönemi: 1938-1960 (4.Cilt)*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Çiğdem, Ahmet (1997). “Muhafazakârlık Üzerine”. *Toplum ve Bilim Dergisi*. 74: 32-51.
- Çoban, Funda (2015). “İslamcılığın Fikri Taşıyıcısı Olarak Türkiye Siyasi Hayatında Necip Fazıl”. *Mülkiye Dergisi*. 39/3: 59-88.
- Demir Ömer ve Acar Mustafa (2005). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. İstanbul: Vadi Yayınları.
- Demirel, Tanel (2005). *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce Liberalizm*. (Ed: Erdoğan Mustafa ve Yılmaz Murat). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Doğanay, Taylan Can (2014). “Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Muktedir İktidarı ve Sistem Meşrulaştırması”. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. 2: 65-72.
- Duman, Fatih (2010). *Aydınlanma Eleştirisinden Devrim Karşıtlığına Edmund Burke*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Duman, Fatih (2017). “Muhafazakâr İdeolojide Farklı Düşünce Gelenekleri Bağlamında Muhafazakârlığın Doğası”. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 10/1: 15-34.
- Emre, Ali (2009). “Türk Sağı ve Yahya Kemal”. *Hece Dergisi*. 145: 115-121.
- Erdoğan, Mustafa (2004). “Muhafazakârlık: Ana Temalar”. *Liberal Düşünce Dergisi*. 34: 5-9.

- Ertugay, Fatih (2016). “Devletin Totaliterliğine İtiraz: Muhafazakârlık ve Ara Kurumlar”. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. 47: 159-180.
- Ertugay, Fatih (2014) “Değişim İçerisinde Muhafazakârlığın Devlet ve Siyaset Algısı: Değişen Retorik Değişmeyen Öz”. *Siyaset Bilimi Araştırmaları ve Türkiye Uygulamaları* (Ed: Demirci Aliyar vd.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Ergil, Doğu (1986). “Muhafazakar Düşüncenin Temelleri: Muhafazakarlık ve Yeni Muhafazakarlık”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 1/4: 269-292.
- Ewald, Oskar (2013). *Fransız Aydınlanma Felsefesi*. (Çev: Gürsel Aytaç) Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Göçgün, Önder (2011). “Ziya Gökalp’in Milliyet Anlayışı”. *Türk Yurdu Dergisi*. 100:290.
- Göle, Nilüfer (2002). *Melez Desenler: İslam ve Modernlik Üzerine*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Güler, E. Zeynep (2008). *Muhafazakârlık: Kadim Geleneğin Savunusundan Faydacılığa*. (Ed: Birsen Örs) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Gümüş, Musa (2008). “Anayasal Meşrutî Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanının Tam Metin İncelenmesi”. *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*. 47: 215-240.
- Güngörmez, Bengül (2004). “Muhafazakâr Paradigma: Dogma ve Önyargı”. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. 1: 11-32.
- Güzel, Murat (2003). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakarlık*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Heywood, Andrew (2009). *Siyaset*. (Çev: Bahattin Seçilmişoğlu) Ankara: Adres Yayınları.
- Heywood, Andrew (2014). *Siyasi İdeolojiler: Bir Giriş*. (Çev: Kemal Bayram) Ankara: Adres Yayınları.
- Hobsbawm, Eric (2003). *Sanayi ve İmparatorluk*. (Çev: Abdullah Ersoy) Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- İnsel, Ahmet (2003). *Türkiye Toplumunun Bunalımı*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- İrem, Nazım (2011). “Türk Muhafazakâr Modernleşmesinin Sınırları: Kültürcü Özgünlük ve Eksik Liberalizm”. *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*. 58: 27-36.

- Karagöz, Latif (2015). “Türkiye’de Aile Politikalarında Bütünlük İhtiyacı”. *İstanbul: İlmî Etüdler Derneği*. 1: 3-11.
- Karakaş, Mehmet (2006). *Küreselleşme ve Türk Kimliği*. İstanbul: Elips Kitap.
- Kavuncuoğlu, Soner (2007). “Türk Muhafazakâr-Liberal Siyasi Düşüncesi ve Ali Fuad Başgil”. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. 52: 140-160.
- Kirk, Russel (2005) “Muhafazakârlık Fikri”. (Çev: Bengül Güngörmez). *Liberal Düşünce Dergisi*. 37: 83-89.
- Koç, Yaşar Taşkın (2011). “12 Eylül’den 12 Haziran’a Siyasi Partiler Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)”. *Seta Analiz*. 41: 1-22.
- Koçal, Vedat Ahmet (2013). “Türkiye’de Siyasal Değişme Bağlamında Küreselleşme Sürecinde Muhafazakârlığın Dönüşümü”. *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi-Bildiriler Kitabı II*. Bursa.
- Lain, Hampsher Monk (2004). *Modern Siyasal Düşünce Tarihi: Hobbes’den Marx’a Büyük Siyasal Düşünürler*. (Çev: Ümit Arat). İstanbul: Say Yayınları.
- Lewis, Bernard (2007). *Modern Türkiye’nin Doğuşu*. (Çev: Boğaç Babür) Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Mardin, Şerif (2007). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oakeshott, Michael (2004). “Muhafazakâr Olmak Üzerine”. (Çev: İsmail Seyrek). *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. 1: 56-78.
- Okutan, M. Çağatay (2004). “Müfrit Dinciler ile Müfrit Devrimciler’in Orta Yolu: Türk Muhafazakârlığında 1950’ler”. *Liberal Düşünce Dergisi*. 34: 5-12.
- Ortaylı. İlber (2000). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareler (1840-1880)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Oruç, Zülküf (2005). *Bir Öğrenci Hareketi Olarak Milli Türk Talebe Birliği*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Öğün, Süleyman Seyfi (2006). “Türk Muhafazakârlığının Kültürel Politik Kökleri”. *Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık*. (Ed: Bora Tanıl ve Gültekinil Murat), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Örmeci, Ozan (2007). *İttihat ve Terakki’den AKP’ye Türk Siyasal Hayatı*. İstanbul: Güncel Yayıncılık.
- Önder, Tuncay (2003). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakarlık*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Özdemir, Hakan (2012). “Demokrat Parti (DP) ile Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)’nin Karşılaştırmalı Analizi”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 2: 188-209.
- Özdemir, Murat (2010). “Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntem Bilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 11/1: 323-343.
- Özdenören, Rasim (2004). “Cumhuriyet Dönemi İslamcılığı, Necip Fazıl Kısakürek” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce (Cilt 6)*. (Ed: Aktay Yasin), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özipek, Bekir Berat (2004). *Muhafazakârlık: Akıl, Toplum ve Politika*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Özipek, Bekir Berat (2010). “Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) Dönemi İç ve Dış Politika: 2002-...” *Türkiye’nin Politik Tarihi*. 669-690.
- Öztürk, Emine (2016). “Millî Türk Talebe Birliğinde Değişen Milliyetçilik Anlayışı ve Anti-Komünizm (1965-1971)”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 25: 103-126.
- Safa, Peyami (1999). *Din İnkılap İrtica*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Safi, İsmail (2007). *Türkiye’de Muhafazakâr Politika ve Yeni Arayışlar*. Ankara: Lotus Yayınevi.
- Şahin Enis ve Tunç Bilal (2015). “Demokrat Parti’nin Kuruluş Süreci ve DP-CHP Siyasî Mücadelesi (1945-1947)” *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*. 2: 31-69.
- Şahin, Kamil (2017). “Muhafazakâr Düşünce Ekseninde İnsan ve Toplum”. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 19/3: 892-906.
- Şen, Serdar (2004). *AKP Milli Görüşçü mü?* İstanbul: Nokta Kitap Yayınları.
- Şeyhanlıoğlu, Hüseyin (2018). “Siyasal Muhafazakârlığın Temel İlkeleri” *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. 79: 84-107.
- Tekin Yusuf ve Akgün Birol (2005). “İslamcılar-Demokrasi İlişkisinin Tarihi Seyri”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık 6. Cilt*. (Ed: Bora Tanıl ve Gültekingil Murat). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tekin, Üzeyir (2004). *AK Parti’nin Muhafazakâr Demokrat Kimliği*. Ankara: Orient Yayınları.

- Tezel, Yahya Sezai (2006). “Tanzimat Sonrası İmparatorluk ve Cumhuriyet Türkiye’sinde Muhafazakârlık Sorunsalı: Devamlılıklar, Değişmeler ve Kırılmalar”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Muhafazakârlık*. (Ed: Bora Tanıl ve Gültekingil Murat). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Timur, Taner (2014). *AKP’nin Önlenebilir Karşı Devrimi*. Ankara: Yordam Kitap.
- Topuz, Mustafa (2019). *Türkiye’de Muhafazakârlık: Özal ve Erdoğan*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Tunçay, Mete (2005). *Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Turgut, Faruk (2016). “Türk Siyasetinde Son Dönem Aile Politikaları”. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 35: 41-66.
- Türe, Fatih (2005). “Muhafazakârlık, Yeni Sağ ve AKP”. *Eğitim, Bilim, Toplum Dergisi*. 3: 40-57.
- Türköz, Elif Nagihan (2016). “Özallı Anap Döneminde Muhafazakâr Düşüncenin Gelişimi”. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 1: 103-116.
- Uluç, Vahap (2014). “Liberal-Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal’ın Siyasi Düşüncesi”. *Yönetim Bilimleri Dergisi*. 23: 107-140.
- Uzgel, İlhan (2013). *AKP: Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü*. (Ed: Uzgel İlhan ve Duru Bülent). Ankara: Phoneix Yayınevi.
- Ülken, Hilmi Ziya (1992). *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları.
- Vincent, Andrew (2006). *Modern Politik İdeolojiler*. (Çev: Arzu Tüfekçi) İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Vural, Mehmet (2003). *Politika Felsefesi Açısından Muhafazakârlık*. Ankara: Elis Yayınları.
- Yamaç, Müzehher (2014). “İlk Anayasa (1876 Kanun-i Esasisi)”. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*. 5: 54-68.
- Yavuz, Hakan (2005). “Milli Görüş Hareketi: Muhalif ve Modernist Gelenek”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık*. (Ed: Yasin Aktay). İstanbul: İletişim Yayınları.

Yayla, Oğuz (2013). “Özgürlüğün Peşinde Atilla Yayla”. *20 Yılda Liberal Düşünce Topluluğu: Bir Entelektüel Hareketin Kronolojisi 1992-2012*. Ankara: Liberte Yayınları.

Yılmaz, Murat (2006). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık*. (Ed: Bora Tanıl ve Gültekingil Murat). İstanbul: İletişim Yayınları.

Zurcher, Eric Jan (2000). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. (Çev.Yasemin Saner Gönen). İstanbul: İletişim Yayınları.

Diğer Kaynaklar

AK İcraatlar (2019). *1 Milyon Konuta Doğru: AK İcraatlar*. www.akicraatlar.com/turkiye/icraat/1-milyon-konuta-dogru/14151, Erişim Tarihi: 01.04.2019.

AK İcraatlar (2019). *Aileye Dönüş Projesi: AK İcraatlar*. www.akicraatlar.com/turkiye/icraat/aile-bakimina-donen-cocuk-sayisi-34-kat-artti/13855, Erişim Tarihi: 01.04.2019.

AK İcraatlar (2019). *Çocuk Destek Merkezleri ve ANKA: AK İcraatlar*. www.akicraatlar.com/turkiye/icraat/cocuk-destek-merkezleri-ve-anka/22310, Erişim Tarihi: 01.04.2019.

AK İcraatlar (2019). *Evlilik Öncesi Eğitim Programı Yaygınlaşıyor: AK İcraatlar*. www.akicraatlar.com/turkiye/icraat/evlilik-oncesi-egitim-programi-yayginlasiyor/13847, Erişim Tarihi: 01.04.2019.

AK İcraatlar (2019). *Kadın-Erkek Eşitliğinde Gelişme Sağlandı: AK İcraatlar*. www.akicraatlar.com/turkiye/icraat/kadin-erkek-esitliginde-gelisme-saglandi/22312, Erişim Tarihi: 01.04.2019.

AK İcraatlar (2019). *Kültür Zenginliğimize Sahip Çıkıyoruz: AK İcraatlar*. www.akicraatlar.com/turkiye/icraat/kultur-zenginligimize-sahip-cikiyoruz/14511, Erişim Tarihi: 01.04.2019.

Anavatan Partisi (1993). *Parti Programı*. TBMM E-Arşiv.

A Haber (2019). *Seçim Özel Sosyal Medya ve Televizyon Ortak Yayını*. <https://www.ahaber.com.tr/video/gundem-videolari/baskan-erdogandan-23-haziran-oncesi-flas-aciklamalar-video>, Erişim Tarihi: 01.07.2019.

- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2019). *ASDEP Projesi*. <https://ailevecalisma.gov.tr/tr-tr/ss/aile-ve-toplum-hizmetleri-genel-mudurlugu/asdep/> Erişim Tarihi: 01.04.2019.
- Aktan, Sertaç (2018) *Adım Adım Brunson Krizi, Nereden Çıktı Nasıl Çözüldü*. <https://tr.euronews.com/2018/10/12/adim-adim-brunson-krizi-abd-turkiye-iliskilerinde-yaptirimlar-noktasina-nasil-gelindi>, Erişim Tarihi: 01.08.2019.
- Albayrak, Berat (2019). *Dar Gelirli Aileler İçin Konut Projesi*. <https://www.bloomberght.com/albayrak-15-aylik-olaganustu-donemi-tahminlerden-az-hasarla-geride-biraktik-2237455> Erişim Tarihi: 07.11.2019.
- BBC Türkçe (2017). *Kudüs Neden Bu Kadar Önemli ve Tartışmalı Bir Şehir*. www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42248198, Erişim Tarihi, 01.08.2019.
- Bloomberght (2019). *Faiz İndirimi Anketi*. <https://www.bloomberght.com/bloomberght-ht-nin-merkez-bankasi-faiz-anketi-aciklandi-2228788>, Erişim Tarihi: 01.09.2019.
- CNN Türk, (2019). *Merkez Bankası Faiz Kararı*. www.cnnturk.com/ekonomi/son-dakika-merkez-bankasi-faiz-kararini-acikladi, Erişim Tarihi: 01.09.2019.
- Çelik, Ömer (11.01.2004) *Muhafazakârlık ve Demokratlık*. <http://arsiv.sabah.com.tr/2004/01/12/yaz1000-10-111-20040111.html>, Erişim Tarihi: 01.08.2019.
- Davutoğlu, Ahmet (2014). *62. Hükümet Programı*. https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MECLIS%20BULTENI/2469_2014_0000_0199_0000/0008.pdf, Erişim Tarihi: 01.04.2019.
- Davutoğlu Ahmet (2015). *64. Hükümet Programı*. https://www.aa.com.tr/uploads/TempUserFiles/64.hukumet_programi.pdf, Erişim Tarihi: 01.04.2019.
- Erdoğan, Recep Tayyip (2003). *59. Hükümet Programı*. https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/hukumetler/hukumetler_cilt_10.pdf, Erişim Tarihi: 01.04.2019.
- Erdoğan, Recep Tayyip (2007). *60. Hükümet Programı*. https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/hukumetler/hukumetler_cilt_10.pdf, Erişim Tarihi: 01.04.2019.

- Erdoğan, Recep Tayyip (10.01.2004). *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu* Açılış Konuşması www.akparti.org.tr/site/haberler/muhafazakarlik-ve-demokrasi-sempozyumu-basbakan-erdogan-ak-parti-siyaseti-r/31731, Erişim Tarihi: 01.04.2019.
- Gül Abdullah (2002). 58. *Hükümet Programı*. https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/hukümetler/hukümetler_cilt_10.pdf, Erişim Tarihi: 01.04.2019.
- Habertürk (2014). 367 Şartı ve Abdullah Gül. www.haberturk.com/gundem/haber/977543-abdullah-gul-367-sarti-ve-27-nisan-engelini-asa-asa-cankaya-koskune-cikti, Erişim Tarihi:01.07.2019.
- Habertürk (2019). *Erdoğan Faiz Açıklaması*. <https://www.haberturk.com/erdogan-faiz-ne-kadar-dusuk-olursa-enflasyon-da-o-kadar-dusuk-olur-1965978-ekonomi>, Erişim Tarihi: 01.10.2019.
- Hoşgör, Şebnem (30.06.2011). *2002’de Erdoğan’ın Yolu Nasıl Açıldı?* Vatan Gazetesi, www.gazetevatan.com/2002-de-erdogan-in-yolu-nasil-acildi--386242-siyaset, Erişim Tarihi: 01.04.2019.
- Hürriyet Gazetesi (2017). *Darbe Girişimi Gazete Manşetleri Nasıldı ?* <http://www.hurriyet.com.tr/darbe-girisimi-gazete-mansetlerine-nasil-yansidi-40162984>, Erişim Tarihi: 01.07.2019.
- Kamu Denetçiliği Kurumu (2019). *Ombudsman Görevi*. <https://www.ombudsman.gov.tr/rehber-sikca-sorulan-sorular/index.html>. Erişim Tarihi: 01.08.2019.
- Keyman, Fuat (19.02.2014). “Siyasal İslamlaşma, Laiklik, AB Çabası, Siyasi Denge, Dış Politika, Vicdan”. *Radikal Dijital Gazetesi*.
- Milli Türk Talebe Birliği (2019). *MTTB’nin Tarihçesi*. <http://www.mttb.org.tr>, Erişim Tarihi: 01.07.2019.
- Organisation of Islamic Cooperation (2017). *Mevlüt Çavuşoğlu Konuşması*. www.oic-oci.org/docdown/?docID=1704&refID=1074, Erişim Tarihi: 01.07.2019.
- Öncel, Cem (2014). *Halk Oyuyla Seçilen İlk Cumhurbaşkanı*. <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/naci-cem-oncel/halk>

- [oyuyla-secilen-ilk-cumhurbaskanini-acikliyorum-26974894](#), Erişim Tarihi: 01.08.2019.
- Özköylü, Göksel (18.11.2002). *Erdoğan Anlatıyor*. Radikal Gazetesi. www.radikal.com.tr/politika/erdogan-anlatiyor-651686, Erişim Tarihi: 01.05.2019.
- Selçuk, Zehra Zümrüt (2019). *Basın Açıklamaları*. <https://www.ailevecalisma.gov.tr/> Erişim Tarihi: 01.07.2019.
- Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (2019). *Tarihçe*. www.tika.gov.tr, Erişim Tarihi: 01.04.2019.
- Türk Keneşi (2019). *Türk Konseyi Kuruluş Süreci*. www.turkon.org.tr/turk-konseyi-hakkinda, Erişim Tarihi: 05.11.2019.
- Ülsever, Cüneyt (28.08.2001). *Recep Tayyip Erdoğan İle Röportaj: Politik Referansımız Anayasadır*. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/politik-referansimiz-anayasa-dir-12553>. Erişim Tarihi: 01.07.2019.
- [Vakıflar Genel Müdürlüğü \(2019\). Haberler ve Duyurular. www.vgm.gov.tr/Sayfalar/HaberDetay.aspx?HaberID=524](http://www.vgm.gov.tr/Sayfalar/HaberDetay.aspx?HaberID=524), Erişim Tarihi: 01.07.2019.
- Yıldırım Binali (2019). *Okan Bayülgen ile Uykusuzlar Kulübü Programı*. <https://www.youtube.com/watch?v=k5Ie11IspkA>, Erişim Tarihi: 01.07.2019.
- [Yunus Emre Enstitüsü \(2019\). Kuruluş Amacımız. www.yee.org.tr](http://www.yee.org.tr), Erişim Tarihi: 01.04.2019.
- [Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı \(2019\). Misyon ve Vizyon. www.ytb.gov.tr](http://www.ytb.gov.tr), Erişim Tarihi: 01.04.2019.
- [Yüksek Seçim Kurulu \(2014a\). Yerel Seçim Sonuçları. www.ysk.gov.tr/ysk/content/conn/YSKUCM/path/Contribution%20Folders/HaberDosya/buyuksehir2014.pdf](http://www.ysk.gov.tr/ysk/content/conn/YSKUCM/path/Contribution%20Folders/HaberDosya/buyuksehir2014.pdf), Erişim Tarihi: 01.07.2019.
- [Yüksek Seçim Kurulu \(2014b\). Cumhurbaşkanlığı Seçim Sonuçları. www.ysk.gov.tr/ysk/content/conn/YSKUCM/path/Contribution%20Folders/HaberDosya/cb2014.pdf](http://www.ysk.gov.tr/ysk/content/conn/YSKUCM/path/Contribution%20Folders/HaberDosya/cb2014.pdf), Erişim Tarihi: 01.07.2019.

- Yüksek Seçim Kurulu (2017). *Referandum Sonuçları*. www.ysk.gov.tr/ysk/content/conn/YSKUCM/path/Contribution%20Folders/HaberDosya/referandum2017.pdf), Erişim Tarihi: 01.07.2019.
- Yüksek Seçim Kurulu (2018). *Partili Cumhurbaşkanı ve Milletvekili Seçim Sonuçları*. www.ysk.gov.tr/ysk/content/conn/YSKUCM/path/Contribution%20Folders/HaberDosya/2018.pdf), Erişim Tarihi: 01.07.2019.
- Yüksek Seçim Kurulu (2019). *Yerel Seçim Sonuçları*. www.ysk.gov.tr/ysk/content/conn/YSKUCM/path/Contribution%20Folders/HaberDosya/buyuksehir2019.pdf), Erişim Tarihi: 01.07.2019.
32. Gün Programı (2003). *Recep Tayyip Erdoğan: Bir Liderin Hikayesi*. www.youtube.com/results?searchquery=32.+g%C3%BCn+edo%C4%9Fan+belgeseli, Erişim Tarihi: 01.04.2019.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : **Mert SOĞUKOLUK**
Uyruğu : **Türk**
Doğum Tarihi ve Yeri : **07.05.1994**
e-posta : **mertsogukolukk@gmail.com**

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	2016
Yüksek Lisans	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	2019
Yüksek Lisans	Hacettepe Üniversitesi	Farabi (2017)
Yüksek Lisans	Edutus College	Erasmus (2018)
Yüksek Lisans	International University of Sarajevo	Erasmus (2019)

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
02-05/2019	Cumhuriyet Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Ofisi	Part Time / Erasmus Student Mentor
07-09/2019	International University of Sarajevo	Erasmus Intern
22.05.2019- ...	ENGEREP Sağlık Hizmetleri A.Ş.	Yönetim Kurulu Başkan Vekili

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı	YÖKDİL (68,75)	OLS (B2)
-------------------	----------------	----------